

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

2 (12), 2020

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2020**

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2020/№ 2(12)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»
ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
18 ЧЕРВНЯ 2020 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarnoi asociacii Ukraini (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

2(12), 2020

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2020**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2020/№ 2(12)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 IIP DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON JUNE 18, 2020

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vise Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andriev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Chair of the State Law disciplines of the Law faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor
O. Sokalska

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit.ï asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of

Ukraine

Adress of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.01
УДК 340.15 (477)

Прус В. З.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6818-0624

Шкуратенко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії держави
та права Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1879-0085

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовані особливості становлення і розвитку пенітенціарного законодавства Російської імперії в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Охарактеризовано базові нормативно-правові акти, серед яких: Статут для осіб, що утримуються під вартою 1890 р. і Загальна тюремні інструкція 1915 р. А також визначено складові виправно-трудового впливу на ув'язнених: диференціація й розділення за категоріями, розпорядок дня, організація виправних робіт тощо.

Ключові слова: пенітенціарна система; тюремна інструкція; ув'язнені; тюрмознавство

В статье проанализированы особенности становления и развития пенитенциарного законодательства Российской империи в конце XIX в. начале XX в. При этом установлены базовые нормативно-правовые акты исправительно-трудового характера, среди которых: «Устав о лицах, содержащихся под стражей» 1890 г и Общая тюремная Инструкция 1915 г. А также определены составляющие исправительно-трудового воспитания заключенных: дифференциацию заключенных, распорядок дня, организацию работ и тому подобное.

Ключевые слова: пенитенциарная система; тюремная инструкция; заключенные; тюремноеведение.

Постановка проблеми. Для держав на пострадянському просторі побудови демократичних правових нагальним стало проведення в краї-

нах колишнього Радянського союзу структурних реформ. В умовах демократизації суспільного життя важливим пріоритетом залишається реформування пенітенціарної системи. Її головною метою мала б стати перебудова системи органів виконання покарань та визначення концептуальних засад реалізації кримінально-виконавчої політики. Безумовно, при реалізації цієї мети необхідно звернутися до історичного досвіду (як негативного, так і позитивного) організації виконання покарань. Серед низки важливих кримінально-виконавчих та історико-правових наукових проблем особливий інтерес складає проблема формування та розвитку пенітенціарного законодавства. За таких обставин значний суспільний інтерес становить багатовіковий історико-правовий досвід нашого минулого, особливо ж – період пореформеної Росії кінця XIX – початку XX століття, коли значна частина територій пострадянського простору перебувала у складі Російської імперії. Значення історії становлення і розвитку пенітенціарного законодавства і тюремних органів у дореволюційний період необхідно сьогодні для активного застосування досвіду минулого в сучасній практиці діяльності виправних установ, що обумовлює актуальність тематики цієї статті. При цьому глибоке аналітичне осмислення історико-правової спадщини дає можливість по-новому, із знанням справи оцінити тенденції розвитку тогочасного пенітенціарного законодавства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному аналізі розвитку пенітенціарного законодавства в Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

У відповідності з метою статті визначені такі основні завдання: здійснити аналіз становлення та розвитку пенітенціарного законодавства Російської імперії кінця XIX – до початку XX ст.; проаналізувати основоположні нормативно-правові акти щодо організації діяльності тюремної системи Російської імперії в кінці XIX на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою статті стали положення, які містяться в працях відомих дореволюційних дослідників окресленої проблематики: М. М. Гернета, Д. А. Дриля, С. В. Познишева, Н. Д. Сергієвського, Д. Г. Тальберга, І. Я. Фойницького. Дана проблематика була цікавою та знайшла своє відображення в розробках радянських учених, Л. В. Бородича, Г. О. Радова. Сучасна історіографія правової регламентації тюремної системи та розвитку пенітенціарного законодавства представлена в доробках українських вчених у галузі кримінально-виконавчого права а також історії держави та права: О. Н. Ярмиша, М. М. Яцишина, О. П. Неалова, В. В. Россіхіна, О. М. Григор'єва В. М. Чиснікова та ін. Що ж стосується деяких положень регламентації та впровадження нормативно-правових актів пенітенціарного законодавства, їх особливості розвитку та деякі інші питання проблематики не стали предметом окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У кінці XIX ст. в Російській імперії формуються теоретичні основи виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі та з'являється нова галузь юридичних знань «тюрмознавство» фундатором якої слід вважати професора Петербурзького

університету І. Я. Фойницького. Його фундаментальна праця «Учение о наказании в связи с тюремведением» [1] і до цього часу залишається настільною книгою вчених і практиків у сфері кримінально-виконавчого права.

Крім І. Я. Фойницького значний внесок у розвиток системи наукових знань у галузі виконання покарань наприкінці ХІХ ст. внесли також професор Харківського університету Д. А. Дріль [2-4], професор Київського університету Н. Д. Сергієвський [5-6] та ін. «Необхідність спеціальних робіт до досліджень, пов'язаних з технічною стороною організації тюремного ув'язнення, писав Н. Д. Сергієвський – викликало виділення цього відділу загальної частини кримінального права в особливу гілку – тюремознавство» [6, с. 164].

У цей час у кримінально-правовій науці піддається різкій критиці широке застосування судами міри покарання у виді позбавлення волі в різних формах. Це було пов'язано з вбивством Олександра ІІ і затвердженням 14 серпня 1881 р. Олександром ІІІ «Положення про заходи щодо охорони державного порядку і суспільного спокою», в якому передбачалася можливість введення посиленних або надзвичайних заходів як в імперії в цілому, так і окремо в губерніях [7, с. 112].

Професор Петербурзького і Московського університетів П. І. Ковалевський писав: «навіть чи знайдеться дуже багато випадків виправлення злочинців шляхом тюремною ув'язнення, заслання, каторжних робіт, галер тощо, якщо всередині цієї людини не збереглися достатньою мірою свої власні моральні початки». Він же серед цілей покарання

на перше місце висував питання перевиховання злочинців. До теперішнього часу боротьба із злочинністю ведеться шляхом покарання. Прикро, але ця боротьба є марною, безцільною і безглуздою. Ми бачимо інший спосіб боротьби із злочинністю, помоєму. і більш доцільно і більш логічно – це виховання і перевиховання злочинців» [8, с. 2-3].

Основним тюремним кодексом як і раніше продовжував залишатися Статут про тих, що утримуються під вартою, до редакції якого вносилися лише деякі несуттєві зміни. Перше перевидання Статуту на той час відбулося в 1886 р. При порівнянні Статутів 1857 і 1886 рр. відмічається значна розбіжність у кількості статей. Замість 1130 статей у редакції 1857 р. Статут редакції 1886 р. містив всього 400 норм. Така зміна обсягу Статуту пояснюється виключенням статей, які передбачали позбавлення волі у «смирительних» і робочих будинках. Щодо виправних арештантських рот цивільного відомства, то вони були замінені виправними арештантськими відділеннями [9, с. 5-6].

Статут про тих, що утримуються під вартою, редакції 1886 р., був перевиданий через 4 роки в 1890 р. [10, т. ХІV с. 3427-3507]. За ці 4 роки ніяких змін у тюремному – законодавстві не відбулося, і нове видання майже цілком повторило свого попередника. Йому судилося вже більш не перевидаватися до 1917 р. Зміни до Статуту вносилися в різні роки по «продовженням» Зводу законів, але вони не змінювали основного фундаменту, на якому був побудований цей Статут.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Статутом про утримання під

вартою 1890 р. тривалий час визначався тюремний режим, який був головним засобом фізичного і морального пригнічення ув'язнених. У Статуті містилося 394 статті (у виданні 1886 р. – 400 ст.). Відповідно до нього всі місця позбавлення волі були розділені на 4 групи, залежно від мети позбавлення волі (ст. 1): 1) як запобіжний засіб перешкоджання ухиленню від слідства та суду; 2) як міра виправлення і покарання; 3) для утримання невинуватих боржників; 4) для утримання пересильних арештантів [11, с. 37].

До 1890 р. зберігалася велика різноманітність найменувань місць позбавлення волі. В Статуті знов повторювалися давно знайомі назви: фортеці, гауптвахти, тюремні замки, виправні арештантські відділення та ін., але з'явилися і новіші назви місць позбавлення волі, як, наприклад, виправні притулки для неповнолітніх (ст. 2) [11, с. 37–41]. Однак необхідно визнати, що попереднє змішення в одних і тих же в'язницях різних ув'язнених продовжувало залишатися так само, як і в останньому десятиріччі XIX ст., так і в XX ст.

Утримання місць позбавлення волі покладалося на державу, земства і міста, що було встановлено в XIV томі Зводу законів Російської імперії. До керівного складу управління в'язницями на місцях окрім начальників в'язниць і їх помічників Закон від 13.06.1887 р. увів також їх помічників або доглядачок жіночих відділень. Крім того до управлінського складу в'язниць увійшли священники, диякони, псалмовщики, лікарі, фельдшери та фельдшерки [12, с. 60–92]. Тобто цим законом до складу тюремних працівників вводилися наглядачки для догляду за

особами жіночої статі [12, с. 93]. Таким чином, лише після видання цього закону жінки-арештантки були, нарешті, звільнені від обтяжливої для них чоловічої варти.

До Статуту про осіб, що утримуються під вартою як і раніше увійшов «Статут Товариства піклувального про тюрми» (ст. 64–123). Межі діяльності цього Товариства були вкрай вузькими. Весь другий розділ цього Статуту був присвячений узаконенням про порядок утримання ув'язнених у різних місцях позбавлення волі, починаючи з арештантських приміщень і закінчуючи каторжними в'язницями [11, с. 87–115].

Як і раніше Статут про тих, що утримуються під вартою розмежовував умови утримання в арештантському будинку осіб вищих станів з усіма іншими. Він вимагав, щоб, за можливості, арештовані цих соціальних груп утримувалися, не змішуючись між собою. Лише селяни й міщани могли призначатися на господарські роботи в місцях ув'язнення [12, с. 278–280]. За визначенням професора О. Н. Ярмиша, Статут 1890 р, у цілому був пронизаний духом становості. Це – не дивно, оскільки він майже цілком повторив норми Статуту 1886 р., який, у свою чергу, сприйняв основні положення Статуту про тих, що утримуються під вартою 1857 р. [13, с. 273–274].

Окремий розділ (3) був відведений тим, які утримувалися при поліції та в'язницях як підслідні й осуджені. Ст. 174 Статуту зрівняла привілеї утримання у в'язниці дворян і чиновників з «людьми, які станом своїм відмінні (імениті) та іноземців»: вони повинні були розміщатися «особливо від людей низького стану» [11, с. 98].

Спеціальний параграф цього розділу визнав утримання у в'язниці, засуджених до арешту. Хоча таке утримання в основних рисах не відрізнялося від утримання підслідних, але було пов'язане з більшими обмеженнями [11, с. 112–113].

Наступним після тюремного ув'язнення видом позбавлення волі згідно зі Статутом 1890 р були виправні арештантські відділення. Вони призначалися лише для осіб чоловічої статі, не позбавлених від тілесного покарання, у віці від 17 до 60 років. Як відзначав О. Н. Ярмиш: «Аж до 1900 р. класово-становий принцип панував і при призначенні такого виду позбавлення волі, як виправні арештантські відділення». Ця залежність виду позбавлення волі від класової приналежності була скасована законом лише 10.06.1900 р. [13, с. 240].

Різні статті розділу про виправні арештантські відділення повторили старі вимоги щодо релігійно-морального виправлення арештантів через духівників. Головними засобами «перевиховання» засуджених у цих пенітенціарних установах були різки (до 30 ударів), молитви і пости. «Статут 1890 р., повторив старі норми про релігійно-моральні впливи на ув'язнених через духівників. Відвідування церкви, слухання проповідей, молитви вдень і увечері були обов'язкові. Лише ті арештанти, які відрізнялися «виконанням обов'язку віри й старанністю до праці», могли бути переведені до «загону тих, які виправляються», що зумовлювало скорочення терміну ув'язнення та обмеження застосування тілесних покарань» [13, с. 274].

Проте у всьому розділі немає жодного слова про бібліотеки і про навчання ремеслам. Відсутні також

норми про охорону і гігієну праці, крім заборони робіт, які ніколи не виконувалися, «шкідливо діючих на здоров'є ... навіть і за вибором самих арештантів» (ст. 355) [11, с. 127].

Тюремний Статут 1890 р. був чинний до повалення царського уряду в 1917 р. До нього вносилися лише часткові зміни і доповнення. Зокрема, у 1902 р. було внесено декілька істотних змін до Статуту відповідно до законів від 10 червня 1900 р. про відміну і реформування заслання, а також від 23 травня 1901 р. про дисциплінарну відповідальність арештантів.

Щодо першого закону, то його видання було викликано значним зниженням ролі заслання в каральній політиці російського уряду в кінці XIX ст. Так, Д. І. Тальберг ще в 1875 р. відзначав, що заслання, маючи деякі загальні риси з тюремним ув'язненням, втратило в даний час свій колись високий кредит [14, с. 5]. Виданню цього закону передувала поїздка до Сибіру і на о. Сахалін «для особистого ознайомлення на місцях з умовами відбування і сучасним становищем заслання і каторги» начальника Головного тюремного управління О. П. Саломона. Була заснована «комісія про заходи щодо відміни заслання». Після повернення з поїздки була представлена розгорнута доповідь у Міністерство юстиції [15, с. 17].

Занепад покарання у виді заслання на каторжні роботи історично пояснюється не тільки загальним браком коштів, але й тим, що таке покарання все більше суперечило із загальноєвропейською тенденцією і гуманізацією умов відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Значення заслання дещо зросло

в короткий період революційного руху 1905 - 1907 рр., коли суди почали ширше застосовувати його у політичних справах. Згодом пізніше проводилася робота зі створення проекту про режим каторжної в'язниці («Тюремний вісник», липень 1910 р.). Однак Перша світова війна завадила цьому проекту стати законом [16, с. 37].

Стосовно другого закону, то згідно зі Статутом про тих, що утримуються під вартою відповідно до продовження Зводу законів, виданого в 1902 р. (ст. 402), за начальниками місць ув'язнення зберігалось старовинне право накладення різних дисциплінарних покарань за їх власним розсудом, не встановлюючи навіть мінімального терміну між накладенням цих покарань [11, с. 19].

Перелік покарань у ст. 395 Статуту стосується тільки в'язниць і виправних арештантських відділень. У переліку десяти видів дисциплінарних покарань були вказані: догана, позбавлення права читання (окрім книг духовного змісту), листування, побачення, покупка за власні гроші запасів, розпорядження заробітком, а також його конфіскація (термін цих покарань визначався не більше одного місяця), зменшення харчування до залишення на хлібі й воді (на строк до трьох днів), ув'язнення у «світлий» карцер (до одного тижня) і «темний» карцер (до одного тижня з переводом через три дні до «світлого» і дозволом прогулянок). Крім того закон не відмовився, навіть, і від різок для тих, кого закон продовжував називати на початку ХХ ст. «не вилученим від тілесних покарань» (ст. 397) [11, с. 117-118].

Таким чином, закон 23 травня 1901 р. закріплював свавілля тюрем-

ної адміністрації, яке було найважчою ланкою в загальному ланцюзі позбавлення волі. Російська імперія залишалася майже єдиною країною, у якій до початку ХХ ст. у системі покарань застосовувалися тілесні покарання і кайдани. Таке становище не могло не викликати відповідну реакцію в суспільній російській свідомості; бо такі середньовічні атрибути вже не залишали сумнівів у тому, що вони принижують людську гідність і що навіть засуджені за тяжкі злочини повинні утримуватися в таких умовах, які б цієї гідності не принижували.

Зміни Статуту про тих, що утримуються під вартою з часу створення Головного тюремного управління з 1879 р. і до 1917 р. відбувалися не рідко, але, – як відзначав М. М. Гернет, – «глибокої зміни основ тюремного законодавства не відбулося» [17, с. 19]. Наприклад, при аналізі змісту тюремного Статуту, зокрема, XIV томі Зводу законів виявляється, що чотири параграфи в 1-у розділі і дев'ять – у 2-му як і раніше є сумішшю законів за весь ХІХ і початок ХХ ст. і містять регламентацію багатьох дрібниць, як і раніше характеризуються, за словами М. М. Гернета, «широтою і невизначеністю» [17, с. 20; 68].

У XIV томі Зводу законів, окрім тюремного Статуту, міститься «Статут про засланців». Аналізуючи його, можна помітити, що обсяг повноважень тюремної адміністрації над ув'язненими у тюрмі для засланців був ще більш неосяжним, ніж за тюремним Статутом. Особливе місце в «Статуті про засланців» було відведено етапним в'язницям [12, с. 3518-3519]. Тому що з 1906 р. арештанти перестали посилатися на каторжні

роботи на о. Сахалін, уряд передбачав влаштувати каторжні в'язниці в центральній частині імперії. Такі в'язниці під назвою «тимчасових» засновувалися з 1907 р. Наприклад, відома Херсонська тимчасова каторжна в'язниця, яка була перебудована з арештантського виправного відділення.

«Отже, Статут про утримання під вартою і Статут про засланих визначали режим різних місць ув'язнення лише у загальних рисах. Через це, важлива роль відводилася циркулярам Головного тюремного управління» [13, с. 241]. Кількість виданих тюремних циркулярів у кінці XIX – на початку XX ст. визначалося тисячами. Тільки за період з 1879 по 1910 рр. вони склали два об'ємні томи, видані Головним тюремним управлінням. За період 1911–1916 рр. вони продовжували друкуватися в кожному номері журналу «Тюремний вісник». Частина з них стосувалася питань тюремного побуту, а частина – постановки діловодства [18-19].

При аналізі циркулярів добре видно характерні риси тюремної політики царського уряду, її залежність від загальної політичної лінії. Так, циркуляри, видані на початку 1900-х років написані з широким використанням ліберальної фразеології, у них помітне прагнення до деякого пом'якшення тюремного режиму (входити в потреби арештантів, знайти їх довіру, залишення в арештантів на руках грошей тощо). Мова циркулярів різко змінюється в роки реакції 1907–1911 рр. (стріляти у вікна камер, якщо арештанти вступали в розмову або викидали щонебудь на вулицю і т.п.) [16, с. 138].

Величезна кількість циркулярів стосується не умов тюремного

побуту, а канцелярщини – різноманітних форм всіляких відомостей, звітів і довідок. Вагоме місце в тюремній політиці Головного тюремного управління відводило просвітницькій або духовно-моральній (на офіційній мові) роботі серед ув'язнених. Насправді ж вона зводилася до релігійної пропаганди. Ще з 70-х років XIX ст. уряд ставив завдання посилення ролі православного духовництва у в'язниці. За посадою священник прирівнювався доглядачу (начальнику) в'язниці.

У 1891 р. Головне тюремне управління змушене було видати циркуляр № 11, в якому відзначило, що арештанти, одержуючи книги Священного писання, виривають з них листки для паління. Циркуляром № 28 від 8 червня 1910 р. Головне тюремне управління пропонувало навіть як лікарський засіб проти сухот проводити «релігійно-моральні бесіди з хворими», а циркуляром № 70 від 29 листопада 1914 р. було запропоновано для боротьби з пияцтвом проводити «моральні бесіди» у в'язницях [19, с. 236–237]. 21 квітня 1909 р. Головним тюремним управлінням були затверджені особливі правила відвідування церков.

Загальна тюремна інструкція 1915 р. визначила завдання та цілі ідеологічного впливу на ув'язнених. У ст. 244 Інструкції було вказано, що «духовно-моральна дія на арештантів має своїм призначенням роз'яснення їм правильних понять про релігійні і про загальні громадянські обов'язки, що вимагають відданості Престолу і Суспільству і шанування відповідних законів і влади» [11, с. 236]. У дореволюційній Росії православними священниками був накопичений багатий досвід ре-

лігійно-морального виховання ув'язнених. Цей досвід міг би використовуватися релігійними конфесіями та Департаментом виконання покарань у питаннях етичного виховання засуджених до позбавлення волі.

Однак з часом церква втрачає своє провідне значення виховного центру, поступаючись місцем школі та бібліотеці. У 1884 р. намічено заходи з розвитку тюремних шкіл. Хоча, згідно з архівними матеріалами, наявність бібліотек в окремих центральних в'язницях простежується вже у 60–70 рр., лише у березні 1906 р. Головним тюремним управлінням були видані правила про організацію роботи бібліотек у всіх місцях позбавлення волі. Проте, цей процес розтягнувся на довгі роки і до 1917 р. він так і не був завершений. Асортимент бібліотечних книг був обмежений. У 16 % бібліотек у наявності були тільки книги релігійного змісту. Кожному арештанту на руки видавалися Біблія і молитвеник. Циркуляр № 52 від 16 серпня 1908 р. наказував не допускати до в'язниці книг шкідливих у державному та релігійному відношенні, вилучати в ув'язнених книги шкідливого й тенденційного змісту, не допускати обміну книгами ув'язнених [19, с. 762].

Новою формою роботи центральної тюремної адміністрації стало надання допомоги у працевлаштуванні та соціальній реабілітації осіб, які звільнялися з місць позбавлення волі. Так, з цією метою 1 вересня 1895 р. було затверджене «Положення про Піклування про будинки працелюбності та робітні будинки», що створювалися під патронатом імператриці Олександри Федорівни [21, с. 9]. Утримувались спеціальні суми

коштів для допомоги звільненим з в'язниць. Міністром юстиції у циркулярі Головного тюремного управління № 68 від 10 серпня 1908 р. був затверджений Статут товариства сприяння особам, які звільняються з місць позбавлення волі (патронату). Завдання Товариства полягали в: 1) сприянні персонам, звільненим з місць позбавлення волі, в устрої їх побуту, у поверненні на шлях чесного життя; 2) наданні допомоги родинам ув'язнених і засланих, які потребують такої допомоги [19, с. 988–1027]. Одночасно вивчався досвід діяльності країн Європи і США у цій сфері.

Зростання революційного руху на початку ХХ ст., поява у всіх в'язницях імперії політичних в'язнів порушили питання про правове регулювання порядку утримання таких ув'язнених. Одними з перших 13 липня 1880 р. видані «Тимчасові правила про утримання і пересилку політичних неблагонадійних, призначених на заслання». Вони головним чином торкалися пересилки арештованих у політичних справах в адміністративному порядку [22, арк. 28–33].

Детальніше умови утримання політичних в'язнів були визначені 28 лютого 1886 р. «Правилами утримання політичних арештантів у губернських і повітових замках і пересильних в'язницях». Ці правила розмежовували політичних і кримінальних, підслідних й адміністративно-засуджених. Обвинувачених у державних злочинах правилами наказувалося утримувати в одиночних камерах, прикованими кайданами з поголеною половиною голови. У разі браку тюремних наглядачів для нагляду за політичними ув'язненими була передбачена заміна їх жандармами.

Читання газет і журналів заборонялося [19, с. 52–57].

Правилами внутрішнього тюремного розпорядку регулювалися питання: прийому арештантів (I); їх поведінки у в'язниці (II: ввічливо і шанобливо звертатися до представників адміністрації; заборона різноманітних ігор – в карти, шашки, кістки; співу, окрім церковного; проведення оглядів і ретельних обшуків арештантів); дотримання порядку, чистоти та охайності (III); розподіли арештантського дня (IV: богослужіння; проведення робіт в перебігу 11-ти годин весною і влітку, 10-ти годин – восени і взимку; шкільні заняття з арештантами); харчування арештантів (V: гаряча їжа, придбання продуктів першої необхідності від 10 до 20 коп. в день); побачень і листування (VI: побачення 1 раз на тиждень, а каторжним – в місяць; підслідним – з відома прокурора або властей, за якими вони числяться); арештантських робіт (VII); виправно-дисциплінарних заходів (VIII: за одну і ту ж провину може бути накладено декілька дисциплінарних стягнень); звільнення арештантів (IX) [23, с. 2–22].

Одразу ж після лютого перевороту Тимчасовий уряд 6 березня 1917 р. видав Указ про амністію політичних ув'язнених, який був опублікований 8 березня 1917 р. Проте цей указ страждав неповнотою і неясністю. У лютому-березні 1917 р. з в'язниць, користуючись плутаниною, збігла частина кримінальних засуджених, а ті, що залишилися, вимагали розповсюдження амністії і на них. На цій підставі у багатьох в'язницях відбулися хвилювання. Тому Тимчасовий уряд змушений був піти на деяке пом'якшення режиму утримання в місцях позбавлення волі.

Так, 17 березня 1917 р. була видана постанова «Про полегшення участі осіб, що вчинили кримінальні злочини». Згідно з постановою амністії підлягали ті засуджені, які виявляли бажання їхати на фронт. Однак на практиці більшість звільнених розбігалася після прибуття на фронт. Цією постановою відмінялося покарання в місцях позбавлення волі різкими, накладенням кайданів і надяганням гамівної сорочки. Ухвалою від 26 квітня 1917 р. скасовувалося заслання, яке підлягало заміні тюремним ув'язненням [24, с. 8–10].

Хоча на першому етапі лютого буржуазно-демократичної революції (березень–липень 1917 р.) Тимчасовий уряд під натиском революційних мас амністував політичних ув'язнених і пішов на деяку «лібералізацію» режиму в місцях ув'язнення (відміна тілесних покарань, карцеру, заслання), у принципі царські тюремні установи, їх устрій і режим збереглися, залишилося без змін і царське тюремне законодавство, і відомчі акти: тюремні статuti і загальна тюремна Інструкція 1915 р., циркуляри Головного тюремного управління, видані за останні десять років перед революцією [24, с. 59].

Висновки. Підсумовуючи етапи розвитку пенітенціарного законодавства Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст., необхідно вказати, що поява у 70–80-х роках XIX ст. спеціальних робіт до досліджень, пов'язаних з технічною стороною організації тюремного ув'язнення викликало виділення цього розділу загальної частини кримінального права в особливу гілку – «тюрмознавство», фундатором якої вважають російського професора І. Я. Фойницького. В умовах прове-

дення реформи російської пенітенціарної системи кримінально-виконавче законодавство набуло цілісності. Нарешті було запроваджено диференційований підхід до організації виконання позбавлення волі щодо різних категорій в'язнів у залежності від спрямованості їх злочинів. «Статут про осіб, які утримуються під вартою» 1890 р. та Загальна тюремна Інструкція 1915 р. стали виховними нормативними актами, що знаменували поступальний розвиток вітчизняного пенітенціарного законодавства в напрямку чіткого формального визначення уніфікованих умов виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі.

Режим в місцях позбавлення волі в тюремних установах цивільно-

го відомства Російської імперії розглядався переважно в широкому розумінні і передбачав всю систему засобів впливу на арештантів: диференціацію в'язнів, розпорядок дня, організацію робіт тощо. З останньої чверті XIX ст. він втратив репресивний характер і набув яскравих ознак виправно-виховної спрямованості. Загальна тюремна інструкція 1915 р. акумулювала в собі досягнення вітчизняного пенітенціарного законодавства і новітні наукові розробки в галузі тюрмознавства. Вона стала першим єдиним цілісним документом режимного характеру, де було вичерпно регламентовано виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Список використаних джерел

1. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. С.-Петербург : Типография Министерства «Путей сообщения». 1889. 503 с.
2. Дриль Д. А. Наши исправительно-воспитательные заведения и вопросы исправительного воспитания. *Журнал Министерства юстиции*. октябрь 1898. С.-Петербург. 1899. С. 173-193.
3. Дриль Д. А. Ссылка во Франции и России (Из личных наблюдений во время поездки в Новую Каледонию, на о. Сахалин, в Приамурский край и Сибирь). С.-Петербург : Издательство Л. Ф. Пантелеева. 1899. 174 с.
4. Дриль Д. А. Учение о преступности и мерах борьбы с нею. С.-Петербург : Шиповник. 1912. 568 с.
5. Сергиевский Н. Д. Наказание в русском праве XVII века. С.-Петербург : Издание книжного магазина А.Ф. Цензерлинга. 1887. 300 с.
6. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право: Пособие к лекциям. Часть общая. Изд. 5-е. С.-Петербург : Издание книжного магазина А. Ф. Цензерлинга 1904. 434 с.
7. Кримінально-виконавче право України: Навчальний посібник / За ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком інтер. 2002. 446 с.
8. Ковалевский П. И. Борьба с преступностью путем воспитания. С.-Петербург и Москва : Т-во М.О. Вольф. 1901. 367 с.
9. Памятники Русского законодательства XVIII ст. Вып 1. / Сост. В. М. Грибовский. С.-Петербург. 1907. 208 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е (1881-1913). В 48 томах. Том 10. 2 отд. С.-Петербург : Издательство Государственная Типография. 1893. 1017 с.
11. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резник. Київ : РВВ КІВС. 1998. Т. І. Ч. 1. 414 с.

12. Свод законов Российской империи. В 15 т. Том XIV. С.-Петербург : Издательство Тип. Второго отделения собственности Е.И.В. Канцелярии. 1857. 909 с.
13. Ярмиш О. Н. Каральный аппарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Монографія. Харків : Консул. 2001. 288 с.
14. Тальберг Д.Г. Тюремный вопрос в современном его состоянии. Исторический очерк тюремной реформы и современные системы европейских тюрем. Москва : Тип. М. Каткова. 1876. 86 с.
15. Воробейкова Т. У. Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы России во 2-й половине XIX века: Учебное пособие. Киев : Киевская высшая школа МВД СССР. 1973. 163 с.
16. Ефремова Н. Н. Министерство юстиции Российской империи 1802–1917 гг. Москва : Наука. 1983. 149 с.
17. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Москва : Изд. 2-е доп. и пересм. Госюриздат. 1952. Т. 3. 400 с.
18. Сборник циркуляров, изданных по Главному тюремному управлению в 1879 – 1910 гг.: В 2 ч. С.-Петербург : Главное тюремное управление. 1911. Ч. I. 1188 с.
19. Сборник циркуляров, изданных по Главному тюремному управлению в 1879 – 1910 гг. : В 2 ч. С.-Петербург : Главное тюремное управление. 1911. Ч. II. 1259 с.
20. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях. Пер. з англійської Ів. Соболева. С.-Петербург : Радом. 1878. 134 с.
21. Фельдштейн Г. С. Патронат. Его необходимость и принципы организации. *Вестник права*. Апрель 1900. С.-Петербург : Сенатская типография. 1900. 56 с.
22. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России. Москва : Высшая школа. 1968. 348 с.
23. Правила внутреннего тюремного распорядка. Петроград. 1916. 24 с.
24. Скрипилев Е. А. Тюремная политика и тюремное законодательство Временного правительства. Москва : Госюриздат. 1968. 89 с.

References

- Fojnickij, I. Ya. (1889). *Uchenie o nakazanii v svyazi s tyurmovedeniem*. S.-Peterburg: Tipografiya Ministerstva «Putej soobsheniya» [in Russian].
- Dril, D. A. (1898). *Nashi ispravitelno-vospitatelnye zavedeniya i voprosy ispravitelnogo vospitaniya. Zhurnal Ministerstva yusticii*. oktyabr, 173–193 [in Russian].
- Dril, D. A. (1899). *Ssylka vo Francii i Rossii (Iz lichnyh nablyudenij vo vremya poezdki v Novuyu Kaledoniyu, na o. Sahalin, v Priamurskij kraj i Sibir)*. S.- Peterburg: Izdatelstvo L.F. Panteleeva [in Russian].
- Dril, D. A. (1912). *Uchenie o prestupnosti i merah borby s neyu*. S.-Peterburg: Shipovnik [in Russian].
- Sergievskij, N. D. (1887). *Nakazanie v russkom prave XVII veka*. S.-Peterburg: Izdanie knizhnogo magazina A.F. Cenzerlinga [in Russian].
- Sergievskij, N. D. (1904). *Russkoe ugolovnoe pravo: Posobie k lekciyam*. Chast obshaya. Izd. 5-e. S.-Peterburg: Izdanie knizhnogo magazina A. F. Cenzerlinga [in Russian].
- Dzhuzha, O. (red.). (2002). *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini*. Kiyiv: Yurinkom inter [in Ukrainian].
- Kovalevskij, P. I. (1901). *Borba s prestupnostyu putem vospitaniya*. S.-Peterburg i Moskva: T-vo M.O. Volf [in Russian].
- Yarmish, O. N. (2001). *Karalnij aparat samoderzhavstva v Ukrayini v kinci XIX – na pochatku XX st.* Harkiv: Konsul [in Ukrainian].

Talberg, D. G. (1876). *Tyuremnyj vopros v sovremennom ego sostoyanii. Istoricheskij ocherk tyuremnoj reformy i sovremennye sistemy evropejskih tyurem*. Moskva: Tip. M. Katkova [in Russian].

Vorobejkova, T. U. (1973). *Preobrazovanie administrativno-policejskogo apparata, suda i tyuremnoj sistemy Rossii vo 2-j polovine XIX veka*: Kiev: Kievskaya vysshaya shkola MVD SSSR [in Russian].

Efremova, N. N. (1983). *Ministerstvo yusticii Rossijskoj imperii 1802-1917 gg*. Moskva: Nauka [in Russian].

Gernet, M. N. (1952). *Istoriya carskoj tyurmy*. Moskva: Izd. 2-e dop. i peresm. Gosyurizdat. T. III [in Russian].

Feldshtejn, G. S. (1900). Patronat. Ego neobhodimost i principy organizacii. *Vestnik prava*. April [in Russian].

Eroshkin, N. P. (1968). *Istoriya gosudarstvennyh uchrezhdenij dorevolucionnoj Rossii*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].

Skripilev, E. A. (1968). *Tyuremnaya politika i tyuremnoe zakonodatelstvo Vremennogo pravitelstva*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].

V. Prus, PhD, Associate Professor of Department of History of State and Law, National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0001-6818-0624

O. Shkuratenko, PhD, Associate Professor, Head of the Department of History of State and Law, National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-1879-0085

Legal regulation of the penitentiary system in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire (late XIX – early XX century)

The article analyzes the peculiarities of the formation and development of penitentiary legislation of the Russian Empire in the late nineteenth and early twentieth centuries. In realizing this goal, the historical experience (both negative and positive) of the organization of execution of sentences in the form of imprisonment in Ukraine was used.

Among a number of important criminal-executive and historical-legal scientific problems, the article describes the problem of formation and development of penitentiary legislation, formation, organization and activity of the prison system in the Ukrainian provinces of the Russian Empire.

The article raises issues in the course of the development of penitentiary legislation and the evolution of the prison system since the end of the XIX century up to the beginning of the XX century, regardless of the degree of their practical implementation in the course of the reform, affect the basic principles of reforming modern criminal executive legislation and the functioning of penitentiary institutions.

The significance of the history of the formation and development of penitentiary legislation and prison authorities in pre-revolutionary Ukraine is necessary today for the active application of the experience of the past in the modern practice of correctional institutions.

The results obtained as a result of a comprehensive study and analysis of these problems can objectively contribute to a clearer definition of the theoretical and conceptual principles of reforming the penitentiary system – one of the important areas of life of the state and society.

It describes the then basic legal acts of correctional labor, including: "Statute for detainees" in 1890 and the General Prison Instruction of 1915. And also identified the components of correctional labor correction of prisoners: the differentiation of prisoners, agenda, organization of correctional work and more.

Keywords: *penitentiary system; prison instruction; prisoners; prison science.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.02
УДК 340.155.2:343.26

Сокальська О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
e-mail: co2001@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8737-0829

ЛОКАЛЬНА ТЮРЕМНА РЕФОРМА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ У КІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто та проаналізовано етапи реалізації тюремних перетворень у Британії у кінці ХVІІІ ст. на рівні графств. Визначено нормативні, режимні та управлінські засади діяльності новостворених тюрем та виправних будинків, окреслено їх значення для подальшого розвитку пенітенціарних систем.

Ключові слова: *Великобританія; локальна тюремна реформа; виправний будинок; місцева тюрма; одиночне ув'язнення.*

В статье рассмотрены и проанализированы этапы реализации тюремных преобразований в Британии в конце ХVІІІ в. на уровне графств. Определены нормативные, режимные и управленческие основы деятельности новых тюрем и исправительных домов, а также их значение для дальнейшего развития пенитенциарных систем.

Ключевые слова: *Великобритания; локальная тюремная реформа; исправительный дом; тюрма графства; одиночное заключение.*

Постановка проблеми. Формування пенітенціарних систем у кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. стало ілюстрацією процесу глобалізації у сфері кримінальної політики провідних держав світу. Як правило, визнаючи першість у питаннях тюремної реформи Дж. Говарда, дослідники забувають, що відомий філантроп перші свої інспекції тюрем здійснив на Батьківщині, у результаті чого було ухвалено та реалізовано реформаторські нормативно-правові акти щодо покращення устрою виправних будинків та тюрем графств. Однак, Об'єднане Королівство не розглядається як країна, що започаткувала тюремно-пенітенціарний тренд, що набув такої популярності у ХІХ ст.

У другій половині ХІХ ст. Артур Гріффітц (Arthur Griffiths) писав, що тема тюремної дисципліни стала проблемою № 1, дискусії навколо неї заповнили шпальти газет, політики її обговорювали як у стінах парламенту, так і загалом у світі [1, р. 182].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання локальної тюремної реформи розглянуто переважно в контексті тюремних перетворень у Великобританії у кінці ХVІІІ ст. Цій проблематиці присвячено загальні праці Ш. Мак-Конвіла (S. McConville), Б. Вебб (B. Webb) і С. Вебб (S. Webb). Цінним джерелом для написання статті стали локальні тюремні акти відповідних графств та Акт про виправні будинки 1782 р.,

огляди тюрем Дж. Говарда (John Howard), Дж. Нілда (James Neild), звіт Томаса Бівера (Thomas Beevor) щодо фундації виправної тюрми в Ваймондхемі у Норфолку.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути та проаналізувати етапи реалізації тюремних перетворень у Британії у кінці XVIII ст. на рівні графств, визначити нормативні, режимні та управлінські засади діяльності новостворених тюрем та виправних будинків, окреслити їх вплив на формування пенітенціарних систем.

Виклад основного матеріалу. Праці англійських правників, філософів і філантропів щодо реформування тюрем та Пенітенціарний акт 1779 р. заклали як теоретичне, так і нормативне підґрунтя для масштабної тюремної реформи. Її відправною точкою стало ухвалення Тюремного акта 1774 р. У цей же час проводились системні інспекції місць ув'язнення Дж. Нілдом, В. Смітом і, звичайно, Дж. Говардом. У контексті цього руху ще у середині 70-х років в окремих графствах перебудовано кілька місцевих тюрем [2, р. 164].

Нормативна регламентація заміни транспортації каторжними роботами та виконання цього виду покарання відбувалася паралельно з розробкою начал тюремної реформи. Ці два рухи у сфері виконання покарань у Британії у 70–90-х роках XVIII ст. стали визначальними для формування модерної англійської тюремної системи й, у подальшому, пенітенціарних систем країн світу.

У 80-і роки XVIII ст. у країні розпочався справжній тюремний будівельний бум. Загалом було збудовано понад п'ятдесят нових в'язниць і виправних будинків. Якщо у другій

половині 60-х років у графствах зведено лише 1 місцева тюрма та 5 виправних будинків, то вже у 70-і роки – 9 тюрем та 5 виправних будинків, а впродовж 80-х – на початку 90-х років – 30! нових закладів (3 місцеві тюрми та 27 виправних будинків) [2, р. 163–164, 167].

Що ж стало причиною таких активних тюремних перетворень? По-перше, неможливість транспортації, а з відновленням перевезення злочинців до Австралії 1786 р., її коштовність. По-друге, спалах 1783 р. тюремної лихоманки [3, р. 1268–1269]. Окремі автори зазначають, що не так потреби держави чи її кримінальна політика вплинули на реформу тюрем, як постійні епідемії серед засуджених, які нерідко були загрозою для усього міста. Це і змусило лікарів, філантропів та релігійних діячів опікуватися реформою місць ув'язнення [4, р. 15–16]. Магістрати з остраху перед масовими захворюваннями виділяли необхідні кошти для побудови безпечних, з точки зору гігієни, тюрем, відповідно до ідей, що їх пропагували тюремні реформатори. Найбільш популярним серед них був звичайно Дж. Говард. Його книга *Стан тюрем Англії та Уельсу* крім опису неналежного стану тюрем країни, містила модель зразкової тюрми, організованої на нових принципах та режимі утримання, яка й стала орієнтиром на місцях.

При розробці проектів тюрем графств архітектори орієнтувалися на приписи Пенітенціарного акта 1779 р. і теоретичні розробки принципів організації місць відбування покарання, їх розташування за межами міста, внутрішньої організації простору, розміщення камер, майстерень, приміщень для наглядачів тощо. Но-

возведені заклади продовжували традиційно іменувати: місцева тюрма (county gaol), брайдвел (bridewell) або виправний будинок (house of correction), але вони суттєво відрізнялись від відповідних місць утримання, започаткованих ще в середньовіччя. Оскільки були організовані на абсолютно інших засадах, а саме: роздільне утримання різних категорій ув'язнених (жінки і чоловіки, підслідні, засуджені за тяжкі злочини, дрібні злочинці, боржники), перебування в неробочий час в окремих камерах (переважно одиночних), праця засуджених, навчання ремеслам, сувора дисципліна та дотримання норм гігієни, обов'язкова релігійна опіка, система дисциплінарних стягнень і заохочень, вимоги до персоналу, контроль і нагляд з боку суддів.

Одним із перших закладів нового типу відкрито 1779 р. у Хоршемі (Західний Сассекс) з ініціативи Чарльза Леннокса, 3-го герцога Річмонда, відомого своїми прогресивними поглядами. Рішення про побудову нової тюрми (county gaol) ухвалено на кварталних сесіях ще 1775 р. [5, р. 124] як продовження починань, закладених Тюремним актом 1774 р. [6, р. 89].

На той час це був єдиний заклад камерного типу у Британії, зведений відповідно до ідей тюремних реформаторів. Будівля в'язниці площею 132 фути на 32 фути віддалена від інших споруд й огорожена по периметру стіною висотою 20 футів. В окремому корпусі – лазарет, каплиця та житлові приміщення тюремників. На території – просторі внутрішні дворики [7, р. 277]. Вартість будівельних робіт склала 3 560 £ [5, р. 124].

На кварталних судових сесіях у серпні 1779 р. розроблено та затверджено *Правила та приписи для управ-*

ління тюрмою. Вони охоплювали 32 статті, у яких детально регламентовано засади організації діяльності тюрми (режим, роздільне утримання, облаштування одиночних камер, повноваження та оплата праці тюремних службовців тощо). Про реформаторський (виправний) вплив на засуджених через працю чи будь-які інші засоби у правилах не йшлося. Увага була зосереджена на режимі утримання, засадах управління в'язницею, повноваженнях персоналу, оплаті праці тощо [6, р. 90].

Начальник тюрми (gaoler) в Хоршемі отримував 100 £ на рік, а також забезпечувався житлом на території в'язниці. Він повинен був призначати наглядачів (у такій кількості, щоб двоє з них щодня несли службу). Тюремним службовцям заборонялося продавати засудженим будь-які товари. Боржники та злочинці були розділені у різних крилах будівлі, камери для жінок розташовувалися у кінці корпусу. Запеклі злочинці утримувалися окремо від дрібних шахраїв, на іншому поверсі [8, р. 35]. Усі засуджені вночі перебували в одиночних камерах розміром 10 футів на 7 футів і висотою 9 футів [9, р. 270–271]. У кожній камері: дерев'яне ліжко, матрац, набитий соломкою, та дві ковдри. Також у кожному крилі були загальні кімнати (day rooms), що зимою опалювалися вугіллям [7, р. 278].

Дж. Нілд, відвідавши Хоршем з інспекцією у 1806 р., відмітив, що в'язниця достатньо забезпечена релігійною літературою, капелан свої обов'язки виконує щоденно, а у неділю відправляє службу (присутність на якій для засуджених була обов'язковою). Також в'язницю регулярно відвідував лікар [7, р. 278].

Новоприбулі засуджені та боржники піддавалися санобробці. Усім ув'язненим видавали тюремний одяг: жилет, бриджі, дві сорочки, дві пари панчів, туфлі, капелюх та шерстяну шапку [9, р. 271]. Боржникам дозволялося працювати. Але їм не часто вдавалося підшукати замовлення [7, р. 277–278]. Загалом Дж. Нілд відмічав, що на початку XIX ст. основною проблемою у подібних закладах була трудова зайнятість як боржників, так і засуджених, і більше уваги слід приділяти заохоченню їх до праці [7, р. 278].

З огляду на дату відкриття виправної тюрми у Західному Сассексі – 1779 р., очевидно, що нормативне закріплення засад роздільного, одиночного утримання й правил управління тюрмою у Пенітенціарному акті 1779 р. відбувалося паралельно з практичною реалізацією цих принципів у Хоршемі. Це зайвий раз доводить закономірність і поступальність процесу тюремних перетворень у Великобританії у другій половині 70-х років XVIII ст.

У цей же період 1779 р. відкрито карний заклад камерного типу у Бодміні (Bodmin) у графстві Корнуолл. Новаторський проект тюрми (county gaol) підготовлено на замовлення місцевого судді Джона Колла (John Call), який 1778 р. отримав на це дозвіл парламенту. Тюремні правила закладу (Articles Regulations and Allowances established for the Gaol Bridewell and Sheriff's Ward at Bodmin) також співпадали з окремим

приписами Пенітенціарного акта 1779 р. [10, р. 396–397].

Тюрма в Бодміні, як зазначав Дж. Колл, – знак шани Дж. Говарду. І дійсно, за архітектурним рішенням вона нагадувала план взірцевої в'язниці Дж. Говарда [11, р. 48–49], але з меншим внутрішнім двором та більшою площею камер [8, р. 36]. Комплекс тюремних будівель, зведений на околиці міста, об'єднував тюрму для злочинців (county jail), боргову тюрму (debtor's prison) і виправний будинок (house of correction), мав централізоване водопостачання, обладнання для підігріву води тощо [12]. Окремо розташовувалися лазарет, каплиця та будинок наглядача.

Різні категорії ув'язнених: злочинці, боржники, засуджені до перебування у виправному будинку утримувалися в окремих корпусах. Таке ж розділення було щодо жінок-ув'язнених. У позаробочий час усі перебували в одиночних камерах розміром 8 на 5,8 футів і висотою 7 футів [8, р. 36]. Для кожної категорії – окремі загальні кімнати площею 47 на 14 футів. Боржники утримувалися в особному приміщенні, по двоє в камері. Але за бажанням і за умови відповідної плати могли перебувати в камері одноосібно. У каплиці під час богослужінь різні категорії ув'язнених теж розміщувалися окремо [7, р. 51–52]. Одночасно у Бодміні могло перебувати до 200 засуджених [13, р. 8].

Тюремні правила забороняли стягувати garnish¹ або будь-які плати з новоприбулих ув'язнених, грати в

¹ **Garnish** – традиційна плата, що стягувалася в англійських в'язницях з новоприбулих ув'язнених на користь співкамерників або як «пожертвування» на потреби «тюремного загалу», як правило, ці кошти засуджені витрачали на алкогольні напої. У того, хто не міг заплатити, забирали одяг або били різками.

азартні ігри, вживати алкоголь. Не допускалося жорстоке поводження чи утиски з боку одних засуджених щодо інших (винуватців карали поміщенням у більш суворі умови утримання, тяжкою працею або зменшенням оплати праці). Кайданки могли застосовуватися до засуджених як виняток, лише у разі необхідності задля покарання чи забезпечення безпеки. Суддям та шерифу приписувалося, якомога частіше відвідувати тюрму й вислуховувати скарги засуджених. Начальник тюрми повинен був вести реєстр ув'язнених, де вказувалися прізвище та ім'я кожного, дата поміщення до тюрми, місце проживання, ким і за що був засуджений, зауваження щодо його поведінки під час ув'язнення [10, р. 396–397].

Правила встановлювали чіткий розпорядок дня й приписували, що всі засуджені повинні бути зайняті роботами, які тривали 10 годин на день у теплу пору року й 8 годин взимку. 2/3 від зароблених засудженими коштів надходили до спеціального фонду, за рахунок якого утримувалася в'язниця, 1/6 прибутку виплачувалася засудженому й 1/6 – начальнику тюрми [10, р. 396]. Жінки прали, ремонтували одяг засуджених і пряли шерсть. Чоловіки займалися розпилом деревини, тесанням каміння для будівництва, працювали на ткацьких станках. Завданням начальника тюрми було забезпечити засуджених матеріалами та замовленнями. Під час чергової інспекції в'язниці 1787 р. Дж. Говард відмітив, що засуджені отримували фіксовану платню [9, р. 394]. Станом на початок 1800-х років усі засуджені були забезпечені роботою. Дж. Нілд зазначав, що завдяки цьому, багато з

них змогли утримувати сім'ї та навчитися ремеслу. Один із засуджених після звільнення зізнався, що перебування в тюрмі для нього стало найщасливішим періодом у житті, оскільки саме тут він навчився працювати на пилорамі, що дозволило йому заробляти 2 гінеї в тиждень. Магістрат дозволив четверту частину коштів, зароблених засудженими, залишати на в'язничні потреби [7, р. 53].

До проєктів цього періоду, розроблених під впливом ідей Дж. Говарда, слід віднести й жіночу тюрму в Йорку. Конкурс на її будівництво оголошено у березні 1779 р. Вона мала стати складовою комплексу, що зводився під керівництвом Джона Карра (John Carr) і включав також будівлі суду й боргової тюрми. Жіноча тюрма в Йорку побудована упродовж 1780–1783 рр. [14]. Загальна вартість проєкту авторства Томаса Вілкінсона і Джона Принса (Thomas Wilkinson, John Prince) складала 1 540 £. Судячи з плану, передбачалося, що засуджені будуть розміщатися або осібно, або по двоє в камері.

У 1782 р. парламентом ухвалено загальнодержавний Акт про внесення змін і доповнень до законів, що регламентують діяльність виправних будинків (An act for the amending and rendering more effectual the laws in being relative to houses of correction) [15], що уніфікував нормативні приписи у цій сфері. Його ініціатором був Томас Гілберт (Thomas Gilbert) [6, р. 93]. У тому ж 1782 р. парламент ухвалив розроблений ним Акт про надання допомоги бідним (The Relief of the Poor Act), більш відомий як Акт Гілберта, що передбачав організацію допомоги на

рівні графств бідним, сиротам та інвалідам і започаткування для цього спеціальних закладів (poorhouse або workhouse) [16].

Акт про виправні будинки 1782 р. вперше на загальнодержавному рівні детально регламентував питання розробки планів виправних тюрем задля роздільного утримання та управління ними. Старший наглядач чи управитель виправного будинку (ст. X забороняла жінкам займати цю посаду) повинен був призначатися на кварталних сесіях місцевих судів. Він організовував тюремні роботи, наймав відповідний персонал, підшукував замовлення, закупував матеріали, вів облік засуджених та виконаних ними робіт і звітував про це на кварталних сесіях [15, р. 93]. Засудженим приписувалося виплачувати половину прибутку від в'язничної праці, але лише в момент звільнення, а не раніше (ст. VII). Розмір заробітної плати управителя встановлювали судді, але допускалося, що він отримуватиме певний відсоток прибутку від тюремних робіт (ст. IX). Судді наймали та встановлювали платню тюремному священнику (не більше 20 £) і лікарю, а також призначали інспектора для нагляду за місцями ув'язнення, який звітував би на кварталних сесіях про стан тюрем [6, р. 93].

Окремо зазначалося, що за постачання засудженим алкоголю тюремним наглядачам загрожує штраф і звільнення з посади (ст. VIII). Начальник виправної тюрми мав право накладати на засуджених дисциплінарні стягнення, але повинен був упродовж 48 годин повідомити про це суддю, що здійснював нагляд за виправним будинком.

Акт 1782 р. також містив типові правила «внутрішнього розпорядку» виправних будинків. Судді могли вносити додаткові приписи для кожного конкретного виправного будинку, але вони не повинні були суперечити нормам, встановленим цим актом. Правила слід було надрукувати розбірливим шрифтом і вивісити на видному місці у кожному виправному будинку (ст. IV). Наводимо текст цих типових правил:

Правила й настанови, яких мають дотримуватися у кожному виправному будинку

I. Особи, засуджені до каторжних робіт і поміщені до виправного будинку, повинні залучатися до тюремних робіт, якщо дозволить їх стан здоров'я, кожен день, окрім неділі, Різдва та Страсної П'ятниці, упродовж світового дня, залежно від пори року, але не більше ніж 12 годин на день, з перервою по півгодини на сніданок та вечерю.

II. Управляючий виправним будинком повинен пристосовувати різні види робіт, встановлені суддями на кварталних сесіях, до конкретних потреб, навиків та можливостей засуджених, з огляду на їх вік та стать.

III. Чоловіки та жінки, поміщені до виправного будинку, повинні забезпечуватися роботою, утримуватися та харчуватися окремо, не вступаючи у будь-який контакт.

IV. Усі засуджені мають бути забезпечені хлібом і простою, але корисною їжею та водою; для тих, хто перебуває у лазареті, дієту встановлює лікар.

V. Управитель виправного будинку та інші службовці повинні бути дуже пильними та відповідальними, наглядати за дотриманням

режиму й в'язничними роботами; у разі порушення встановлених правил, пошкодження матеріалів чи неробства – карати, відповідно до приписів, встановлених цим актом.

VI. Якщо засуджений, вчинить дисциплінарний проступок: відмовиться виконувати наказ управляючого чи наглядача, буде лягати чи словесно ображати, непристойно себе поводити, то має бути підданий дисциплінарному покаранню.

VII. Управитель (начальник тюрми) наділений повноваженнями карати за дисциплінарні проступки більш суворою ізоляцією; всі такі випадки повинні фіксуватися в спеціальних книгах, які перевіряються суддями, де б вказувалося прізвище засудженого, проступок та вид стягнення [15, р. 96–97].

Як ці приписи реалізувалися на практиці можемо прослідкувати на прикладі виправної тюрми в Ваймондхемі (графство Норфолк). Її було зведено 1784 р. за ініціативи Томаса Бівера замість колишнього брайдвела, який Дж. Говард назвав «найжахливішою тюрмою в усій Англії». Вартість будівництва склала 2 395 £ [2, р. 167]. Т. Бівер надихався, як він сам писав, книгою та ідеями Дж. Говарда [17, р. 87]. Будівля тюрми П-подібної форми зведена відповідно до приписів парламентського акта 1782 р. з роздільним утриманням різних категорій засуджених. Облаштовано окремі просторі, чисті камери (розміром 14 на 8 футів), в яких засуджені не лише перебували в ночі, але й могли, за необхідності, працювати в день. Також у кожному крилі будівлі були загальні кімнати для роботи, на другому поверсі, де утримувались у різних частинах жінки та дрібні злочинці, приміщення під лазарет. При

плануванні камер особливу увагу звертали на доступ свіжого повітря до приміщення й запобігання пожежам. Камери мали склепінчасту стелю, вікна, досить великі, на відстані 7 футів від підлоги, заґратовані. Скло на вікнах було лише в лазареті та камері, де утримувалися жінки з немовлятами.

У виправному будинку у Ваймондхемі було організоване виробництво: чоловіки займалися розпилом деревини, що постачалась у Норвич, і биттям конопель, жінки пряли. Засуджений, старанно працюючи, заробляв від 8 до 10 шилінгів на тиждень. У звіті управляючого у перший рік функціонування виправного будинку зазначалося, що прибуток від в'язничної праці був навіть дещо більшим ніж витрати на утримання засуджених. І хоча, як зауважував Т. Бівер, це не було самоціллю, але він не вбачав нічого поганого в тому, щоб отримувати користь від праці засуджених, які донедавна були втрачені для суспільства, що також доводить недоцільність їх відправки за межі королівства. Більшою мірою це була заслуга управителя виправного будинку (він окрім заробітної плати, отримував 3 пенси від кожного шилінга чистого прибутку), який настільки добре організував його діяльність, що звільнив магістрат від зайвого клопоту [17, р. 91–92].

Фундатори виправного будинку сподівалися, що роздільне утримання, яке стало основою тюремного режиму, поєднане з працею та сумірною поведінкою, буде сприяти змінам у свідомості злочинців, у результаті чого вони стануть добродіями громадянами. Самотність, як зазначав Т. Бівер, позитивно впливає на самих запеклих злочинців [17, р. 87–

88, 92]. Такі заклади, завдяки одиночному утриманню, мали б не лише сприяти виправленню злочинців, але запобігати вчиненню злочинів іншими [17, р. 93].

На основі типових правил парламентського акта 1782 р. та окремих положень Пенітенціарного акта 1779 р. Т. Бівер розробив *Правила й приписи, встановлені для виправного будинку графства Норфолк (Rules orders and regulations to be observed and enforced at the Houses of Correction in the county of Norfolk)*. Автор зазначав, що, можливо, комусь ці правила видадуться занадто суворими. Але, на думку Т. Бівера, тюрма має бути місцем дійсно покарання, де немає місця розвагам засуджених чи потуранням наглядачів. Деяке послаблення режиму утримання допускалося щодо дрібних злочинців: їм дозволялося працювати в товаристві. У разі переповненості тюрми, вони могли утримуватись у камерах по двоє. Хворих засуджених оглядав лікар чи аптекар.

Їжа засуджених хоча й була скудною, але, на думку фундатора закладу, корисною. Меню виправного будинку Ваймондхема складало: на сніданок щодня невелика хлібина (*анг. penny loaf*), на обід: у неділю – Суп Хенуея з бичачої щоки (не зовсім зрозуміла назва супу, але з огляду на безліч новаторських пропозицій Дж. Хенуея щодо тюрем та госпіталів, дозволимо собі припустити, що це якийсь прообраз супу-пюре, відомого як суп Румфорда, який Томас Румфорд упровадив дещо пізніше у пруських робітних будинках – *O. S.*), у понеділок – хлібина, у вівторок – картопля, у середу – варений горох, у четвер – хлібина, у п'ятницю – картопля, у суботу – варений горох.

Дж. Нілд у звіті про стан тюрем 1810 р. подає той самий перелік страв у Ваймондхеми [7, р. 600]. Отже, «тюремне меню» залишалось незмінним упродовж 25 років.

Нагляд та контроль за діяльністю і станом виправного будинку здійснювали місцеві судді. На кожну квартальну сесію подавалися відповідні звіти [17, р. 89]. Перші сім статей *Правил і приписів, встановлених для виправного будинку в графстві Норфолк* були типовими, узятими з акта 1782 р. В інших управителю приписувалося не допускати спілкування між засудженими за тяжкі злочини та іншими ув'язненими, зокрема, і працювати вони повинні окремо від інших (ст. VIII, IX), за можливості, під час робіт засуджені мають бути максимально розділені (ст. XII); заборонялося продавати або передавати засудженим речі та алкоголь (ст. X). Засуджені повинні були щодня прибирати свої камери, щотижня слід було міняти їм соломку у матрацах і видавати чисту сорочку (ст. XI, XV). На ніч усіх засуджених замикали у камерах (ст. XII). Окрема стаття визначала, що кожен засуджений зобов'язаний мити лице та руки, хоча б раз у день, перед їжею (ст. XIV).

Т. Бівер був переконаний, що превентивне правосуддя набагато доцільніше карального, тому започаткування виправних будинків вважав гуманною і необхідною справою, сподіваючись, що такі заклади буде відкрито у кожному графстві [17, р. 89, 93].

Карні заклади, що відкривалися по всій країні, і дійсно були більше превентивними, а не виправними. На думку Ш. Мак-Конвіла, будь-які сподівання на виправлення злочинців,

які утримувалися у цих в'язницях, були радше абстрактними й випадковими. Один із біографів Дж. Говарда навіть зазначав, що як би не релігійна складова, то тюремного реформатора можна було б звинуватити у ставленні до засуджених як до тварин, які не задумуються над своїми вчинками й майбутнім – їм лише потрібно чисте сухе житло й достатньо їжі. Ідеальну тюрму Дж. Говарда можна уявити як сучасний зоопарк, де тварини утримуються в чистоті, а контролюють їх достойні наглядачі [6, р. 92]. І хоча це дуже спрощений підхід, але, на нашу думку, він не позбавлений певного сенсу, особливо з точки зору ідеологів концепту виправного впливу на злочинців, що досить скоро утвердився в англійській пенальній практиці.

Першим закладом, в основу режиму якого покладено ідеї реформаторського впливу на засуджених і принципи суворого одиночного утримання, став виправний будинок в Петворті (Західний Сассекс), відкритий 1787 р. Нагадаємо, що у графстві з 1779 р. уже функціонував виправний будинок у Хоршемі за системою одиночного утримання вночі і спільних робіт удень. Правила виправного будинку в Петворті, розроблені на кварталних судових сесіях й утверджені 1788 р., забороняли контакти між засудженими: вони повинні були перебувати у своїх камерах і вдень, і вночі, виконуючи таку роботу, яка можлива в умовах суворого одиночного утримання [8, р. 39].

В основу діяльності та режиму утримання в Петворті було покладено не стільки ідеї Дж. Говарда, який не був прихильником суворого одиночного утримання, хоча і допускав, що «усамітнення та мовчання спри-

яють роздумам і можуть призвести до покаяння» [6, р. 98], як концепт виправного одиночного ув'язнення, який відстоювали представники протестантських церков, а теоретично розробив й обґрунтував Дж. Хенуей.

Проект виправного будинку у Петворті (Petworth House of Correction) було розроблено відповідно до режиму суворого одиночного утримання. На першому та другому поверсі виправного будинку розташовувалося по 16 камер, кожна розміром 13 на 10 футів (які були значно більші за площею ніж в інших закладах). У камері залізне ліжко, матрац, набитий соломною, та дві ковдри. На вході – дерев'яні двері та залізна решітка. На кожному поверсі приміщення під лазарет (це єдині кімнати, які опалювалися). Упродовж 1 години кожного дня засуджені на одинці могли перебувати на свіжому повітрі. У каплиці виправної тюрми вони також були ізольовані один від одного. У ній було 32 окремі лавки, що мали з боків загородки, і засуджені не могли бачити один одного. Але усіх їх було видно капелану. Контроль за діяльністю виправної тюрми здійснював магістрат [7, р. 707]. Одиночна система проіснувала у в'язниці Петворта до 1816 р. [8, р. 39].

Фактично, устроєм цього закладу було реанімовано окремішність виправних закладів від звичайних тюрем, не лише за назвою, але й за змістом: за мету утримання у них визначалося саме виправлення злочинця [6, р. 94].

«Моду» на побудову новаторських карних закладів не всі сприймали з захопленням. Майже відразу такі коштовні проекти викликали

невдоволення платників податків. Так, у Петворті декілька сотень місцевих фермерів і торговців звернулись з петицією до окружних суддів, що нова тюрма була занадто дорогою і витрати на неї зовсім невиправдані. Вони просили, щоб видатки на будь-яку нову тюрму не перевищували 1 000 £ [18]. Отже, бачимо, що проблема економічної обґрунтованості, паритету інтересів платників податків та суспільної безпеки, супроводжувала модерну тюрму від самого її виникнення і до нині.

Висновки. Ідеї тюремних реформаторів Дж. Хенуея, В. Ідена, В. Блекстона, Дж. Говарда та приписи Пенітенціарного акта 1779 р. уперше було реалізовано в Об'єднаному Королівстві не на загальнодержавному рівні, а в графствах в якості реформаторської ініціативи місцевих еліт. Магістрати здійснювали будівництво відповідно до локальних тюремних актів для кожного графства, ухвалених парламентом. Устрій та режим перших виправних закладів розроблено на основі приписів Пенітенціарного акта 1779 р. та рекомендацій, що містилися у книзі Дж. Говарда *Стан тюрем Англії та Уельса*. Для кожного виправного будинку було розроблено правила утримання, а 1782 р. парламентом ухвалено Акт про виправні будинки, що містив типові правила.

Новозведені заклади були організовані на абсолютно інших, порівняно з дореформеними тюрмами та виправними будинками, засадах, а

саме: роздільне утримання різних категорій ув'язнених (жінки і чоловіки, підслідні, засуджені за тяжкі злочини, дрібні злочинці, боржники), перебування в неробочий час в окремих камерах (переважно одиночних), праця засуджених, навчання ремеслам, сувора дисципліна та дотримання норм гігієни, обов'язкова релігійна опіка, система дисциплінарних стягнень і заохочень, вимоги до персоналу, контроль і нагляд з боку суддів.

Але ці заклади були переважно превентивними, а не виправними. Вперше режим утримання, заснований на ідеях реформаторського впливу й принципах суворого одиночного утримання, було впроваджено у виправному будинку в Петворті. Фактично, устроєм цього закладу було реанімовано окремішність виправних будинків від звичайних тюрем, не лише за назвою, але й за змістом.

На прикладі формування засад режиму утримання у виправних будинках у Хоршемі (спільне утримання вдень та розділення на ніч) та Петворті (суворе одиночне ув'язнення) можемо прослідкувати зародження двох систем тюремної дисципліни, що у наступному столітті конкуруватимуть за першість у пенальних практиках більшості країн світу. Вони з історичною симетрією ілюструють як зародилася система превентивного та виправного утримання в межах каральної політики.

References

1. Griffiths, A. (1875). *Memorials of Millbank, and Chapters in Prison History*. H. S. King.
2. Chalklin, C. W. (1998). *English Counties and Public Building, 1650-1830*. London.

3. Fisher, G. (1995). The Birth of the Prison Retold. *Yale Law Journal*. Volume 104, Issue 6, 1235–1324.
4. Porter, Roy. (1995). 'Howard's beginning: prisons, disease, hygiene. Richard Creese, William F Bynum, J Bearn (eds). *The health of prisoners: historical essays*. Rodopi, Amsterdam & Atlanta, 5–26.
5. *Third report of inspections of Great Britain. To visit the different prisons of Great Britain*. (1838). Parliament. House of Lords.
6. McConville, S. (1981). *A History of English Prison Administration: 1750–1877*. London : Routledge & Kegan Paul.
7. Neild, James (1812). *State of the prisons in England, Scotland and Wales*.
8. Brodie, Allan, Croom, Jane and James, O. Davies (2002). *English Prisons: An Architectural History*. English Heritage.
9. Howard, J. (1792). *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations, and an account of some foreign prisons and hospitals* (4 ed.). London: Johnson, Dilly and Cadell.
10. Howard, J. (1784). *The state of the prisons in England and Wales: With Preliminary Observations, and an Account of Some Foreign Prisons and Hospitals*, Vol. 1. (3 ed.). London: Cadell.
11. Howard, J. (1777). *The state of the prisons in England and Wales: with preliminary observations, and an account of some foreign prisons*. Warrington: Printed by William Eyres.
12. A Brief history of Bodmin Jail. URL: <http://www.bodminjail.org/about-the-jail/a-brief-history/> (accessed: 25.04.2020).
13. *An Account of All the Goals, Houses of Correction, and Penetentiaries in the United Kingdom*. 1819.
14. Rchme (1972). "The defences of the City of York: an inventory". *An Inventory of the Historical Monuments in City of York*, Volume 2, the Defences, 57–86.
15. *The Statutes at Large: From the Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain, Anno 1761 [continued to 1806]*. (1782). By Danby Pickering. By Great Britain; Pickering, Danby. Vol. 34, 91-97. London.
16. Poor Relief Act 1782. URL : <http://www.workhouses.org.uk/poorlaws/1782act.shtml> (accessed: 20.03.2020).
17. *The Annual Register, Or, A View of the History, Politics, and Literature for the Year 1786*. (1788). V. 28. London, Printed for J. Dodsley in Pall Mall.
18. Davie, N. *When was the prison? Thinking and re-thinking the penitentiary in Britain, 1770–1850* (unpublished seminar paper, 2013).

O. Sokalska, PhD in Law, Associate Professor

e-mail: co2001@ukr.net; ORCID: 0000-0001-8737-0829

Local prison reform in Great Britain in the late 18th century

In the article the author considered and analyzed the reasons and stages of local prison reform in Great Britain at the end of 18th century. The author defined the regulatory, regime and management framework for prisons and county correctional houses. English lawyers, philosophers, philanthropists laid the theoretical foundations for a large-scale prison reform. The Penitentiary Act 1779 became the normative basis. The starting point of the reform was the adoption of the Prison Act 1774. The formation of penitentiary houses for people sentenced to

transportation and the reform of local prisons and correctional houses were key movements in the British penal system in the 70-90s. This was what influenced the development of Britain's prison system and, later on, the penitentiary systems of countries around the world.

In 80-90s of the 18th century in England began a real prison building boom: more than fifty new prisons and correctional houses were built. The newly built institutions continued to be traditionally called county gaol, bridewell or house of correction, but they differed significantly from the corresponding places of detention, which appeared in the Middle Ages. Since they were organized according to completely different principles: separation of different categories of prisoners (women and men, those under investigation, those convicted of serious crimes, petty criminals, debtors), stay outside working hours in separate cells (mostly single), work of convicts, training in crafts, strict discipline and hygiene, necessarily religious guardianship, system of disciplinary sanctions and benefits, staff requirements, control and supervision by judges.

Keywords: *Great Britain; local prison reform; bridewell; county gaol; solitary confinement.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.03
УДК 342.7

Славна О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного
права та прав людини Національної
академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2683-281X

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню чинного законодавства України в межах запровадження надзвичайної ситуації, яка передбачає введення карантинних заходів і як наслідок тимчасово обмежує право на свободу пересування. Обґрунтовано позицію, що право на свободу пересування не є абсолютним і може бути обмежене за умови закріплення таких обмежень у відповідному законі. В рамках аналізу нормативно-правових актів, зроблений висновок, щодо відсутності виключного переліку випадків обмеження свободи пересування, що може призвести до нівелювання сутності та змісту фундаментального конституційного права людини на свободу пересування.

Ключові слова: надзвичайна ситуація; надзвичайний стан; карантин; свобода пересування; права людини; пандемія; обмеження на свободу пересування; правомірне обмеження.

Статья посвящена исследованию действующего законодательства Украины в рамках введения чрезвычайной ситуации, которая предусматривает введение карантинных мероприятий и как следствие временно ограничивает право на свободу передвижения. Обосновано позицию, что право на свободу передвижения не является абсолютным и может быть ограничено при условии закрепления таких ограничений в соответствующем законе. В рамках анализа нормативно-правовых актов, сделан вывод, об отсутствии исчерпывающего перечня случаев ограничения свободы передвижения, что может привести к нивелированию сущности и содержанию фундаментального конституционного права человека на свободу передвижения.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация; чрезвычайное положение; карантин; свобода передвижения; права человека; пандемия; ограничения на свободу передвижения; правомерное ограничение.

Постановка проблеми. На долю нашої держави, починаючи з часів набуття незалежності та на протязі усіх років становлення України, як незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, випали

нелегкі випробування та часи занепаду. Починаючи з 2014 року Україна перебуває в постійній боротьбі за територіальну цілісність, незалежність та утвердження прав і свобод людини і громадянина. На ряду з економічною кризою, політичним лобізмом з боку можновладців та військовою агресією з боку Російської федерації нашу державу не обійшло таке лихо, як і більшість країн світу – пандемія COVID-19. Це спонукало держави об'єднатися задля співпраці щодо подолання пандемії.

Безліч міжнародних організацій, як регіональних так і універсальних розробляють програми допомоги державам, які більш за все потерпають від наслідків пандемії, економічного, соціального, технічного характеру і т.п. Разом із тим, метою будь-якої програми, резолюції, міжнародного договору - є спасіння людського життя.

Статистика смертності в таких країнах, як Китай, США, Іспанія, Італія, де межа людських втрат сягнула сотень тисяч, повинна була б об'єднати наших громадян у розумінні дотримання правил карантину, та деяких обмежень прав і свобод людини і громадянина. В свою чергу, становище, в якому опинилася наша держава, повинно було б спонукати органи державної влади для об'єднання зусиль, щодо правової регламентації обмеження прав і свобод людини, задля уникнення нівелювання сутності та змісту фундаментального конституційного права на свободу пересування.

Натомість, моніторинг соціальних мереж, засобів масової інформації, а також нормативно-правових актів, які врегульовують питання надзвичайної ситуації в країні, і як

наслідок обмежують деякі права та свободи людини, і перш за все право на свободу пересування, дає нам зробити висновок про загострення ситуації, яка виникає в наслідок порушення обмежувальних заходів, спричинених епідеміологічною ситуацією в країні.

Це свідчить перш за все, про правовий нігілізм та правову неграмотність, як з боку громадян, так і органів державної влади, посадових та службових осіб.

Отже, найгострішою проблемою сьогодення, в умовах надзвичайної ситуації залишається питання нормативно-правового врегулювання обмеження права на свободу пересування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню прав людини і громадянина на свободу пересування, а також його обмеження була присвячена значна кількість наукових досліджень, як у вітчизняній так і зарубіжній юридичній науці. Основним фактором, такого наукового інтересу до питання права людини на свободу пересування є зростання мобільності населення всього світу, міграції, суспільно-політичні реалії, такі, як окупація окремих територій України. Серед великої кількості науковців, які досліджували в різних аспектах питання права людини на свободу пересування можна виділити праці таких авторів: М. Ф. Анісімової, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, А. Ю. Олійника, В. Р. Барського, Ю. Г. Барабаша, С. О. Горулько, Д. М. Белова, О. Ф. Динько, Ю. М. Бисаги, І. В. Михайлишина, Ю. М. Тодики, О. Ф. Динька, О. В. Скрипнюка, В. І. Євтушенко, А. М. Колодія, О. В. Осинської, С. В. Максименка, В. Л. Федоренка, С. П. Бритченка,

О. В. Розгон, О. М. Поліванової,
О. В. Марцеляка, О. Ф. Скакун,
С. Б. Чеховичатаін, М. В. Савчина та ін.
Разом із тим, зважаючи на великий внесок в юридичну науку вищезазначених авторів, реалії сьогодення свідчать про недостатнє дослідження питання обмеження права людини на свободу пересування в умовах надзвичайної ситуації в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей нормативно-правового закріплення обмежень права людини і громадянина на свободу пересування в умовах надзвичайної ситуації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови в яких опинилося більшість країн світу, пов'язаних з пандемією COVID-19, спонукають суб'єктів носіїв влади на рішучі дії в подоланні пандемії.

Першим етапом боротьби з пандемією в країнах світу було запровадження на державному рівні надзвичайного стану, надзвичайної ситуації, введення карантинних норм, які мають на меті зменшити ризик захворюваності населення, задля збереження людини, як найвищої цінності в державі та у світі в цілому.

Засоби і способи, які обирає держава у протидії з пандемією визначені національним правом, міжнародними угодами та внутрішніми функціями держав. Ступінь заходів, які започатковують держави у світі на противагу викликам, спричиненим коронавірусом, суттєво відрізняються, перш за все обсягом обмежень прав і свобод людини і громадянина. Так, наприклад, Італія запровадила загальнонаціональний карантин, Іспанія в свою чергу ввела правовий режим надзвичайного стану, Франція оголосила на всій тери-

торії суворий загальнонаціональний карантин. Не зважаючи на різні правові режими на територіях зазначених держав, державна влада обмежила права і свободи людини і громадянина, і перш за все ці обмеження стосуються свободи пересування. У встановленні обмежень права на свободу пересувань, приєдналися такі країни, як Великобританія, яка жорстко обмежила свободу пересування британців; Австрія – обмежила внутрішньодержавну свободу пересування; Бельгія, окрім обмеження свободи пересування в середині країни, обмежила перетен державних кордонів; Португалія, вперше за останні 44 роки ввела надзвичайний стан, який також передбачає обмеження права на свободу пересування.

У деяких країнах світу, таких як Чилі, Греція, Аргентина, надзвичайний стан, як в процедурних питаннях запровадження, так і в обмеженнях прав і свобод людини під час такого правового режиму є тотожним воєнному стану або стану облоги.

Будь-якій демократичній конституції країн світу притаманні положення, в яких держава бере на себе зобов'язання, щодо захисту життя людини. Україна не є винятком, про це свідчить ст. 27 Основного Закону. Беручи до уваги рішення ЄСПЛ щодо захисту життя людини – це є позитивним обов'язком кожної держави, який покладає на державу зобов'язання вжиття заходів задля збереження людини, як найвищої соціальної цінності.

Країни-учасниці Ради Європи та Європейської конвенції «Про захист прав людини та основоположних свобод», у своїх рішеннях, щодо ступеню заходів спрямованих на подолання COVID-19, спираються та-

кож на ст. 5, 8, 9, 10 та 11 Конвенції, які закріплюють обмеження прав і свобод людини в аспекті охорони здоров'я.

Відповідно до чинного законодавства України, ведення в дію особливого правового режиму – надзвичайного стану передбачає жорстке обмеження прав людини, таких як, закриття усіх державних кордонів, запровадження комендантської години, проведення особистого огляду та транспортних засобів, запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності та ін. [1]. Натомість на території України державна влада запровадила режим надзвичайної ситуації відповідно до Кодексу цивільного захисту населення України (Далі Кодекс).

Зазначений Кодекс передбачає чотири режими функціонування єдиної державної системи цивільного захисту: повсякденного функціонування, підвищеної готовності, надзвичайної ситуації, надзвичайного стану. Законодавець, також чітко визначив термін надзвичайної ситуації у п. 24 ст. 2 Кодексу, що передбачає обстановку на окремій території, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, одним із чинників якої є епідемія, яка призводить або може призвести до загрози життю або здоров'ю населення. Відповідно до п. 8 ст. 2 Кодексу епідемія – масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу [2], що також відображене в положеннях Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб». В свою чергу ведення надзвичайної ситуації на території України, яка

викликана епідемією COVID-19, і яка внесена до переліку нозологічних форм інфекційних хвороб, що мають міжнародне значення [3], передбачає запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, обсервації та карантину, щодо біологічного захисту населення, відповідно до п. 5 ст. 37 Кодексу [2]. Визначення терміну карантин ми віднаходимо в ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» - адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб. Стаття 29 зазначеного Закону визначає Кабінет Міністрів України, як суб'єкта наділеного повноваженнями встановлювати та відмінити карантин на території України [4]. У рішенні щодо встановлення карантину, окрім інших, встановлюються тимчасові обмеження прав та свобод фізичних осіб та додаткові обов'язки. Тобто Кабінет Міністрів України, діє в межах чітко встановлених Законом, і прийняття рішень, щодо вжиття заходів для подолання пандемії є легітимним.

У свою чергу, контроль за дотриманням правил карантину, встановлених чинним законодавством України, покладається на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Однак, аналізуючи положення Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», а саме ст. 29, та ст. 40 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», ми віднаходимо певні колізії. Так, ч. 1 ст. 40 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», за-

кріплює повноваження головного державного санітарного лікаря України, серед яких встановлення карантину, тільки за умови введення надзвичайного стану, а також деталізує процесуальні норми. Натомість, ч. 2 ст. 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» закріплює порядок встановлення карантину та перелік суб'єктів уповноважених на прийняття даного рішення, залишаючи поза увагою визначення правового режиму, відповідно до якого таке рішення буде правовим. Таким чином, законодавець створює підґрунтя задля відступу від правових механізмів запровадження карантинних заходів, які безпосередньо впливають на обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Деякі юристи, адвокати та науковці вважають, що наявні прогалини в чинному законодавстві, щодо процедурних питань ведення надзвичайної ситуації в країні, виникли перш за все у зв'язку з стрімким перебігом обставин які склалися в державі. На нашу переконливу думку це не може бути підставою для відступу держави від своїх зобов'язань, щодо охорони прав та законних інтересів громадян. Однак, проаналізовані нормативно-правові акти, які чітко закріплюють права, обов'язки державних органів влади уповноважених на введення надзвичайної ситуації в країні, запровадження карантинних заходів, а також умови за яких діють певні обмеження прав та свобод людини, дають нам підстави вважати все ж таки запровадження карантинних норм легітимними.

Разом із тим, попри чітке закріплення в Законах України визначення термінів, підстав, порядку та обме-

жень, які передбачені в умовах надзвичайної ситуації, все ж таки залишаються певні непорозуміння, щодо порушення прав людини. Сьогодні дедалі спостерігаються конфліктні ситуації між правоохоронними органами та громадянами України в контексті порушення права на свободу пересування. Як зазначалося на початку статті, проблемою сьогодення в умовах карантину, все більш актуальним залишається питання щодо обмеження свободи пересування, яке на думку більшості громадян України, може бути правовим тільки за умови введення в дію надзвичайного стану на території України в цілому, або на певних її територіях. Низький рівень правової культури населення та деяких державних структур, призводить до порушення громадянами норм чинного законодавства з одного боку, з іншого ускладнює виконання функціональних обов'язків органами виконавчої влади.

Конституція України в ст. 64 закріплює заборону, щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, які передбачено Основним Законом. Пункт 2 ст. 64 Основного Закону закріплює також перелік статей, які закріплюють права та свободи людини і громадянина та які за жодних умов, таких як введення надзвичайного або військового стану, не можуть бути обмежені. Разом із тим, дана стаття Конституції в своєму переліку, на ряду з іншими, не містить абсолютного права, щодо свободи пересування.

Відповідно до ст. 33 Конституції України, кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати тери-

торію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом [5]. Як бачимо, положення ст. 33 Конституції України надає право законодавцю на легітимних підставах обмежити свободу пересування, за умови закріплення таких обмежень у відповідному законі. Таким чином, обмеження права на свободу пересування відповідає принципу, відповідно до якого обмеження прав та свобод людини і громадянина буде правовим, тільки за умови, якщо таке обмеження передбачено законом.

Досліджуючи питання обмеження свободи пересування, ми віднаходимо у працях науковців, аналіз ст. 33 Конституції України в аспекті вживання терміну «закон». У більшості випадків, дослідники розглядають «закон» в положеннях ст. 33 Основного Закону, у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні під терміном «закон», слід розуміти нормативно-правовий акт, який приймається органами законодавчої влади, та врегульовує певні суспільні відносини. На противагу, у широкому значенні термін «закон» можна розглядати, як будь-який нормативно-правовий акт, який діє в певній правовій системі. Звертаючись до положень Конституції, які закріплюють норми, щодо прав і свобод людини і громадянина, ми можемо зробити висновок, що законодавець передбачає визначення прав і свобод як Законами (ст. 92), так і іншими нормативно-правовими актами (ст. 57). Неоднозначне тлумачення ст. 33 в аспекті визначення нормативно-правового закріплення, щодо обмеження права на свободу пересування, може призвести до безпідставного звуження прав і свобод людини. Важливим недоліком вказаної статті

Конституції є й те, що в її положеннях відсутні передумови, щодо такого обмеження.

Більшість країн Європи, задля уникнення колізій в чинному законодавстві, в Основному Законі держави закріплюють обставини, за яких право на свободу пересування може бути обмеженим. Так наприклад, у Конституціях Литовської та Словацької республік, серед передумов, які передбачають обмеження права на свободу пересування є необхідність охорони здоров'я. В свою чергу Конституція Федеративної республіки Німеччини, закріплює можливість обмеження свободи пересування задля боротьби з епідеміями. Державна влада Естонської республіки в положеннях Основного Закону закріпила обмеження права людини на свободу пересування з метою припинення поширення інфекційних хвороб. Попри закріплені передумови обмеження свободи пересування, спільним в положеннях Конституцій країн Європи та Основного Закону України, щодо обмеження свободи пересування є те, що всі вони обмежуються законом.

Відповідно до чинного законодавства України, право на свободу пересування може бути обмежене на законних підставах, щодо осіб, які за вмотивованим рішенням суду були позбавлені волі; військовослужбовців, які несуть строкову службу; щодо осіб які мають психічні та інфекційні захворювання, та несуть небезпеку оточуючим; біженців; іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України не маючи законних підстав.

У свою чергу ст. 12 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в

Україні» надає перелік територій на яких на законних підставах може бути обмежено свободу пересування, де наряду з територіями на яких ведений надзвичайний або воєнний стан, законодавець включає до цього переліку, території та населені пункти, де у разі небезпеки поширення інфекційних захворювань людей введено особливі умови і режим проживання населення [6]. Окрім цього законодавець в положеннях Закону не закріплює вичерпного переліку випадків обмеження свободи пересувань. Отже право на свободу пересування не є абсолютним, тобто не є тим правом, яке неможливо обмежити на легітимних засадах.

Висновки. В незалежності від правового режиму, який запроваджує держава в межах своїх кордонів, верховенство права повинно бути пріоритетом в прийнятті будь-яких рішень, і в першу чергу, щодо певних обмежень прав і свобод людини і громадянина. Тобто дії держави в умовах надзвичайної ситуації повинні відповідати принципу верховенства права, який передбачає відповід-

ність цих дій до закону. Аналіз нормативно-правових актів, які регламентують введення надзвичайної ситуації в Україні, і обмежують право на свободу пересування, дають нам можливість зробити висновок, про відповідність норм принципу верховенства права, і є легітимними.

Разом із тим, суттєвим недоліком врегулювання питання, щодо обмеження свободи пересування під час введення на території України надзвичайної ситуації, а саме під час запровадження карантину, залишається відсутність передумов обмеження свободи пересування в ст. 33 Конституції України. Відсутність в Основному Законі виключного переліку випадків обмеження свободи пересування призводить до нівелювання сутності та змісту фундаментального конституційного права людини на свободу пересування.

Задля уникнення колізій в чинному законодавстві України, тлумачення ст. 33 Конституції, Конституційним Судом України, а особливо в умовах сьогодення було б безперечно доцільним.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.
2. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. // База даних «Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення: 10.05.2020).
3. Про затвердження Правил санітарної охорони території України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2011 № 893. *Офіційний вісник України* від 02.09.2011. № 65. стор. 19. стаття 2538.
4. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254 // База даних «Законодавство України / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2020).
6. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 1. Ст. 4.

O. Slavna, *Candidate of law, Associate professor of department of constitutional law and human rights of National academy of internal affairs*
ORCID: 0000-0003-2683-281X

Regulatory regulation of restriction of freedom of movement in the conditions of emergency situation in Ukraine

The article is devoted to the study of the legitimacy of the restriction of freedom of movement in the emergency situation in Ukraine caused by the COVID-19 pandemic. It is established that the means and methods chosen by countries in the fight against the pandemic differ from each other, and above all the scope of restrictions on human and civil rights and freedoms. Regardless of the legal regime introduced in the territories of the world, the first step towards overcoming the pandemic was the restriction of freedom of movement, which is primarily due to the positive obligation of each state, which is to take all measures to saving human life.

Within the framework of the study of the current legislation of Ukraine, some shortcomings were identified in the legal norms regarding the establishment of quarantine, which do not detail the legal regime, according to which such a decision will be legal. The position that the right to freedom of movement is not absolute and may be restricted provided that such restrictions are enshrined in the relevant law is substantiated.

Examining the current legislation in the context of restriction of freedom of movement during an emergency, it is established that there is no exhaustive list of cases of restriction of freedom of movement, which may lead to leveling the essence and content of the fundamental constitutional human right to freedom of movement.

Keywords: *state of emergency; state of emergency; quarantine; freedom of movement; human rights; pandemic; restriction on freedom of movement; lawful restriction.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.04
УДК 347.9

Гулик А. Г.,
суддя Львівського окружного
адміністративного суду
ORCID: 0000-0001-5390-1812

СУДОВІ ДОКАЗИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КАТЕГОРІЯ ДОКТРИНИ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена дослідженню сутності судових доказів у цивільному судочинстві. Обґрунтовується, що наукові роботи вчених-процесуалістів середини XIX століття започаткували дискусію щодо сутності судових доказів і процесу доказування. Нова редакція ЦПК України практично дослівно відтворює сформовані раніше підходи до закріплення поняття «судові докази». Незначні текстуальні зміни або відмінності стосуються, передусім, ототожнення обставин і фактів, але й воно не змінює суті даного явища. Автор аналізує норми закону про допустимість доказів. Оцінюються нові вимоги до судових доказів. Обґрунтовується, що достовірність – це якість доказів, що характеризує точність, правильність відображення обставин, що входять до предмету доказування. Достатність доказів розглядається в роботі в площині якісних показників процесу доказування.

Ключові слова: судові докази; засоби доказування; належність та допустимість доказів; достовірність доказів; достатність доказів; дослідження обставин у справі.

Статья посвящена исследованию сущности судебных доказательств в гражданском судопроизводстве. Обосновывается, что научные работы ученых-процессуалистов середины XIX столетия положили начало дискуссии о сущности судебных доказательств и процесса доказывания. Новая редакция ГПК Украины практически дословно воспроизводит сложившиеся ранее подходы к закреплению понятия «доказательства». Незначительные текстуальные изменения или различия касаются, прежде всего, отождествления обстоятельств и фактов, но и оно не меняет сущности рассматриваемого явления. Автор анализирует нормы закона о допустимости доказательств. Оцениваются новые требования к судебным доказательствам. Обосновывается, что достоверность – это качество доказательства, характеризующее точность, правильность отражения обстоятельств, входящих в предмет доказывания. Достаточность доказательств рассматривается в работе в плоскости качественных показателей процесса доказывания.

Ключевые слова: *судебные доказательства; средства доказывания; относимость и допустимость доказательств; достоверность доказательств; достаточность доказательств; исследование обстоятельств по делу.*

Постановка проблеми. Дослідження обставин цивільних справ в структурі стадії судового розгляду займає особливе місце. Це етап формування остаточних висновків суду про обставини справи. І в зв'язку з цим цілком очікуваною є підвищена увага доктрини і практики цивільного процесу до законодавчої регламентації судових доказів і засобів доказування.

Не втрачають своєї актуальності слова про те, що розгляд і вирішення цивільних справ неможливий без складної і багатогранної діяльності осіб, які беруть участь у справі, і суду щодо подання, збирання, дослідження та оцінки доказів. Підсумком цієї діяльності повинно стати, як правило, вірне знання суду про фрагменти дійсності, які мають юридичне значення стосовно обставин конкретної справи [1]. Звідси зрозуміло те величезне значення, яке має для розвитку цивільного процесуального законодавства, для процесуальної теорії і судової практики вивчення проблеми – як, за допомогою яких засобів, яким найбільш ефективним шляхом можна правильно встановити невідомі суду факти, тобто проблеми судового доказування і судових доказів [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У традиціях вітчизняної цивілістичної процесуальної науки звернення до складних питань доказування та доказів. Велика наукова бібліографія свідчить навіть не стільки про актуальність вивчення доказової діяльності, скільки акумулює в себе досягнення цивільної проце-

суальної думки на тому чи іншому часовому відрізку [2–11].

До проблеми доказування в цивільному судочинстві зверталися також і сучасні вчені-процесуалісти: Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, О. В. Дем'янова, І. О. Ізарова, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, М. П. Курило, Ю. В. Навроцька, Ю. Д. Притика, Г. П. Тимченко, С. Я. Фурса та інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі сутності судових доказів як основоположної категорії доктрини доказування в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Не можна плідно вивчити який-небудь окремий вид судових доказів, не маючи правильних вихідних позицій у питаннях сутності доказів взагалі, про особливості окремих видів доказів [2, с. 5].

Показово, що наукові роботи вчених-процесуалістів середини ХІХ століття поклали початок серйозної дискусії про сутність судових доказів і процесу доказування, видимим результатом якої, власне, і стала законодавча норма про докази як будь-які фактичні дані, на підставі котрих у встановленому законом порядку суд визначає наявність або відсутність обставин, що обґрунтують вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ст. 27 ЦПК УРСР 1963 року).

Уявлення про судові докази як фактичні дані, по суті, продовжує залишатися незмінним для законодав-

чої практики. Сьогодні законодавець все так само вважає доказами будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими і електронними доказами; висновками експертів; показаннями свідків.

Як ми бачимо, нова редакція ЦПК України практично дослівно відтворює підходи, що склалися раніше до закріплення поняття «докази». Незначні текстуальні зміни або відмінності стосуються, насамперед, ототожнення обставин і фактів, але й воно не змінює сутності даного явища.

При цьому, слід зауважити, що доктринальне осмислення судових доказів просунулася набагато далі законодавчих норм. Це змушує нас знову звернутися до наукової спадщини тих процесуалістів, які обґрунтовували відмінний від традиційного, погляд на сутність судових доказів. В цьому ряду, звичайно ж, виділяється різнобічна особистість С. В. Курильова, який, незважаючи на свій ранній відхід з життя зробив значний внесок у вивчення і формування теорії судових доказів.

На думку дослідника, доказом є факт об'єктивної дійсності, що полягає або в наявності, або відсутності певного явища. Істотною ознакою доказу служить наявність в нього зв'язку із шуканим фактом, знання якого дозволяє робити висновок про наявність чи відсутність шуканого явища. Зв'язок факти-докази з шуканим фактом може виступати або в одній з чотирьох форм зв'язків: при-

чини і наслідку, умови і обумовленого, тимчасової і просторової, або в різному поєднанні цих форм. Здебільшого між фактом-доказом і шуканим фактом має місце причинно-наслідковий зв'язок в поєднанні з іншими формами зв'язків.

За характером зв'язків між шуканим фактом і доказом слід розрізняти прямі докази, що характеризуються однозначним зв'язком, і непрямі докази, що характеризуються багатозначною зв'язком [12, с. 255].

Широке використання положень діалектичної філософії і логіки дозволило С. В. Курильову сформулювати авторський підхід до принципового питання сутності судових доказів. Недоступні для безпосереднього пізнання факти, як вважав учений, суд встановлює опосередкованим шляхом за допомогою доказів. Об'єктивну можливість для опосередкованого пізнання фактів дає закон загального, універсального зв'язку явищ природи і суспільства.

Виходячи з таких методологічних посилок, С. В. Курильов визначав доказ в якості відомого факту, пов'язаного з невідомим, який може бути, тому використаний для пізнання шляхом розкриття цих зв'язків. Судовим доказом слід вважати факт, отриманий з передбачених законом джерел і передбаченим законом способом, який перебуває з шуканим в судовому процесі фактом у певному зв'язку, завдяки якому він може служити засобом встановлення об'єктивної істинності шуканого факту [12, с. 8].

Пошук належного визначення судових доказів продовжили й інші відомі вчені-процесуалісти. Критично осмислюючи запропоноване законодавцем формулювання доказів

як фактичних даних, М. Х. Хутиз звернув увагу на внутрішні суперечності даного поняття. Дослідник з логічних позицій аргументовано доводив, що традиційне розуміння доказів ставить під загрозу виконання вимог закону щодо подання доказів, оскільки неможливо подати суду те, що мало місце, як правило, в минулому. Крім того, автор вказував, що, сприйняття законодавчого підходу тягне за собою визнання обов'язку безпосереднього дослідження доказів помилковим і позбавленим всякого сенсу. Безпосереднє дослідження доказів як фактів, можливо тільки самим мислячим суб'єктом, але ніяк не судом [13, с. 85].

У цивільній процесуальній літературі неодноразово порушувалося питання і про необхідність деяких текстуальних змін в понятті «судові докази». І. В. Решетнікова відзначала, що у визначенні доказів повинно бути відображено чотири характеристики: 1) відомості про факти; 2) факти, що підлягають доведенню для вирішення цивільної справи; 3) відомості, отримані із зазначених у законі засобів доказування; 4) відомості про факти, отримані в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом [14, с. 123].

Не можна сказати, що ці зміни привнесли з собою кардинально інше бачення судових доказів. Т. В. Сахнова не без підстав писала, що оскільки аргументи в судовому доказуванні в готовому вигляді не існують, їх доводиться пізнавати, встановлювати ознаки відповідності вимогам цивільної процесуальної форми, остільки поняття факти-докази синонімічне поняттю відомостей про факти (якщо останні достовірні) [15, с. 211–212].

І, далі, вчений наводить свою аргументацію на користь визнання доказами інформації. Вона пише: відомості про факти є не що інше, як інформація. Називаючи сутність судового доказу інформацію, ми припускаємо, що вона повинна нести на собі відбиток родових ознак судового доказу як такого. Саме доказ являє собою інформаційну систему, упорядковану певними критеріями, що мають внутрішню і зовнішню форму, а саме: 1) інформація як складова доказу, повинна мати здатність перебувати в об'єктивному зв'язку з шуканими обставинами, що мають юридичне значення; 2) вона повинна мати визначену законом внутрішню форму і бути отримана з передбачених законом джерел; 3) інформація повинна бути отримана за процедурою, яка відповідає вимогам цивільної процесуальної форми (зовнішня форма доказів) [15, с. 212–213].

А. Г. Коваленко, дискутуючи з Т. В. Сахновою, зазначає спірні сторони пропонованої нею конструкції судових доказів. Автор обґрунтовано звертає увагу, що в запропонованому варіанті присутні елементи змішання природи інформації як чинника відображення зовнішнього світу та інформації як базового поняття теорії інформації. Для А. Г. Коваленко докази у справі – це аргументи, узагальненим функціоналом сукупності яких є посвідчення судом достовірності (правдивості) факту. І навряд чи правомірно ідентифікувати судовий доказ лише з однією стороною цього аргументу. Виходячи з таких положень вчена виявляє єдину специфічну структуру судового доказу, обов'язковими елементами якої є: а) матеріальна форма існування (засіб, вид доказу, безпосередньо

сприйманий судом факт); б) зміст (відомості про факти, обставини справи, інформація як відображення матеріального світу та його властивостей); в) процесуальний спосіб отримання доказів (тільки у межах цивільної процесуальної форми згідно з чинним законодавством) [16].

У сучасній доктринальній юридичній літературі можна зустріти й інші варіації на тему поняття судових доказів, в залежності від авторських уподобань та предмета дослідження. Так, О. А. Грабовська дійшла висновку про те, що доказ – це надані суду, визначеним законом способом дані (інформація) про факти та обставини, якими особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги чи заперечення, а також це дані (інформація), яка визнана судом в якості доказів в результаті їх дослідження та оцінки [17].

С. Я. Фурса та Т. В. Цюра, розділяючи докази на матеріальні та інформаційні, пропонують розглядати їх як окремий елемент засобу доказування, що містить інформацію про обставини справи, з існуванням яких особа пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [18, с. 19, 20].

На думку Г. П. Тимченка, визначення судових доказів як інформації, що визнається і допускається як доказ судом, має прямий зв'язок з обставинами, які повинен встановити суд або здатна їх підтвердити або спростувати, дозволить уникнути логічних помилок і неточностей, пов'язаних із законодавчою регламентацією цього поняття. Крім того, як вважає цитований автор, таке розуміння доказів більш відповідає сутності принципу змагальності, оскільки суду подаються не самі до-

кази, а відомості, інформація [19, с. 238].

У висловлених зауваженнях, безумовно, є раціональні зерна. Видіється, що пошук належного законодавчого закріплення судових доказів у доктрині цивільного процесу ще триватиме. З позицій оптимізації цивільного судочинства першорядне значення, як ми вважаємо, мають правила, що визначають систему засобів доказування і властивості самих судових доказів.

У єдності форми та змісту вітчизняний законодавець вбачає сутність судових доказів. Стаття 76 ЦПК України не тільки передбачає дефініцію поняття доказів, але і встановлює можливі засоби доказування, до яких відносить: письмові, речові та електронні докази; висновки експертів; показання свідків. Правда, не використовуючи самого терміна «засоби доказування». Тільки в ст. 116 ЦПК України йдеться, що суд за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача, має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений, або збирання або подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим.

Цікаво зазначити, що норма про засоби доказування з плином часу зазнала деякі зміни. Якщо в ЦПК УРСР 1963 року першим засобом доказування не без підстав законодавець називав пояснення сторін і третіх осіб, то у ЦПК 2004 року пояснення сторін, третіх осіб та їх представників мали доказове значення лише у разі їх допиту як свідків. Крім того, були розширені речові докази за рахунок згадки звуко- і відеозаписів. При цьому, перелік засобів доказу-

вання традиційно розглядається теорією та практикою правосуддя з цивільних справ як закритий і такий, що не підлягає розширювальному тлумаченню.

Очевидно, що редакція ст. 76 ЦПК України не дає приводу для формулювання інших висновків, ніж про вичерпний перелік засобів доказування. Роблячи розглянутий перелік закритим, законодавець, тим не менш, змушений постійно переглядати та оновлювати можливі засоби доказування. У зв'язку з цим слушні слова С. Я. Фурси і Т. В. Цюри про те, що розвиток науки і техніки давно є фактором, який обумовлює необхідність розширення цього переліку за рахунок появи новітніх засобів доказування [18, с. 58].

Зміни в переліку засобів доказування, як показує практика вітчизняного законотворення, відбуваються тільки в результаті нової кодифікації цивільного процесуального законодавства. Такий підхід навіряд чи можна назвати доцільним. Ми вважаємо, що цивільне процесуальне законодавство зарубіжних країн у цій частині дає наочні приклади куди більш успішного і оптимального вирішення даної проблеми. Розуміючи безперервність технічного і наукового розвитку, окремі країни не намагаються створювати список із можливих засобів доказування, обмежуючись правилами про належність та допустимість доказів. Це дає можливість суду використовувати численні джерела інформації і, відповідно, визнавати їх в якості доказів у цивільній справі, які подано з додержанням передбачених законом умов [20].

Понятійно-категоріальний апарат доктрини доказового права, як і

цивільне процесуальне законодавство, використовує категорії належності і допустимості доказів, наділяючи кожному з них специфічним змістом.

Тривалий час цивілістична наука досліджувала поняття «належність доказів» з позиції як відмінних ознак доказів, так і умов залучення їх у цивільний процес. Видимим результатом такого вивчення є хрестоматійне положення про те, що обсяг доказового матеріалу по цивільній справі визначається з урахуванням дії правил належності і допустимості доказів. З всіх представлених особами, які беруть участь у справі доказів, суд повинен відібрати для подальшого дослідження і обґрунтування тільки ті з них, які мають зв'язок з фактами, що підлягають встановленню. Повнота судового пізнання фактичних обставин у справі передбачає, з одного боку, залучення необхідних доказів і, з іншого боку, виключення зайвих, захаращуючих процес доказів. Належність доказів – міра, що визначає залучення в цивільний процес по конкретній справі тільки потрібних і достатніх доказів.

Під належестю розуміється наявність об'єктивного зв'язку між змістом судових доказів (відомостями, що містяться в засобах доказування) та самими фактами, які є об'єктом судового пізнання [21].

Аналізуючи законодавчу формулу належності доказів, І. В. Решетнікова вважає, що докази по цивільній справі визнаються судом належними, якщо вони містять відомості про факти, що встановлюються з метою вирішення цивільної справи або вчинення окремих процесуальних дій. У даній дефініції автор виділяє: 1) докази обставин, що входять

до предмету доказування у справі, і обставини, необхідні для здійснення окремих процесуальних дій; 2) вирішальну роль суду у визначенні належності доказів у конкретних справах [14, с. 145].

Варто зазначити, що цивільне процесуальне законодавство зазнало певних змін правил належності доказів. У ЦПК УРСР 1963 року містилося лаконічне положення про те, що суд приймає до розгляду тільки ті докази, які мають значення для справи (ст. 28). Уже в ЦПК 2004 року законодавець розширює дане правило і прямо передбачає, що належними є докази, які містять інформацію щодо предмету доказування. Сторони маю право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження своїх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування (ст. 58).

У новій редакції ЦПК України законодавець, в цілому повторюючи ці положення, додає правило стосовно предмету доказування. Так, належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування (ст. 77).

На наш погляд, дані норми не повинні викликати будь-яких труднощів у судовій практиці. Законодавець уточнив свою позицію і гово-

рить про те, що належними є не просто докази, що мають значення для справи, а докази, що входять до предмета доказування. При цьому, сторонам надається право обґрунтування віднесення кожного конкретного доказу, що також може розцінюватися вельми позитивно. Згадуючи про предмет доказування, законодавець у цій же статті розкриває його зміст.

У розглянутому контексті ми не можемо погодитися з думкою Г. П. Тимченка, який побачив повторені повтори у цивільному процесуальному законодавстві. З точки зору цього автора, ч. 1 ст. 58 ЦПК України в редакції 2004 року є зайвою, оскільки цілком зрозуміло, що належними будуть вважатися лише ті докази, які мають прямий зв'язок з предметом доказування [19, с. 243]. Законодавець, правомірно розкриваючи у ч. 1 ст. 77 ЦПК України поняття «належність доказів», у ч. 4 зобов'язує суд не приймати до розгляду тих доказів, які не пов'язані з цивільною справою, не стосуються предмета доказування.

Цивільне процесуальне законодавство містить також правила про допустимість доказів. Раніше в законі містилося лише згадка про те, що обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування

У ЦПК України 2004 року вимога про допустимість доказів була дещо розширена: суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. І далі, таке саме положення про те, що обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не мо-

жуть підтверджуватися іншими засобами доказування (ст. 59). Нова редакція ЦПК України повторює ці положення.

Як відомо, у цивілістичній процесуальній науці прийнято розділяти норми про допустимість доказів на позитивні і негативні. Позитивний характер мають правові норми, що приписують використання певних доказів для встановлення обставин справи. Негативний характер мають норми, що забороняють використовувати певні засоби доказування. В рамках цивільного процесу – це в основному відноситься до виконання норм щодо наслідків недотримання простої письмової форми угоди.

Допустимість доказів має загальний і спеціальний характер. Загальний характер свідчить про те, що по всіх справах незалежно від їх категорії повинна дотримуватися вимога стосовно отримання інформації з визначених законом засобів доказування з дотриманням порядку збирання, подання та дослідження доказів. Порушення цих вимог призводить до неприпустимості доказів. Отже, допустимість обумовлюється дотриманням процесуальної форми цивільного процесуального доказування.

Крім загального тлумачення допустимості законом встановлюються спеціальні вимоги: обов'язковість певних засобів доказування для деяких категорій справ або заборону використання якихось із них для підтвердження конкретних обставин справи [14, с. 146–148].

Здавалося б, теорія і практика цивільного судочинства досягли необхідного єдності, знаходячи витоки правила допустимості доказів у цивільному праві і обумовлюючи його

необхідністю дотримання цивільної процесуальної форми і використання певних засобів доказування. Але так може здатися лише на перший погляд і при поверхневому зверненні до предмета.

Розглядаючи практичне значення цього правила вчені-процесуалісти вбачали в ньому гарантію добросовісної поведінки у судовому процесі, формування цілісного знання про явища об'єктивної дійсності [22; 23; 24]. М. Г. Єлісеєв не без підстав цитував слова М. А. Гурвича щодо прикладного характеру правила про допустимість доказів в аспекті встановлення дійсних обставин цивільних справ і сформованих правовідносин [25].

Це призвело авторів до обґрунтування необхідності змін правила допустимості доказів і, насамперед, відмову від будь-яких обмежень використання показань свідків. Вважаємо, що подальший розвиток цивільного процесуального законодавства у цій частині буде проходити в руслі детального правового регулювання допустимості доказів. Один з прикладів можливого законодавчого вирішення наводить у своїй роботі І. В. Решетнікова, посилаючись на досвід зарубіжних країн. Так, до неприпустимих доказів відносяться ті, які отримані з порушенням вимоги закону, які вплинули або могли вплинути на достовірність отриманих фактичних даних, в тому числі отримані: із застосуванням насильства, погроз, обману, а також інших незаконних дій; з використанням помилки особи, що бере участь у справі, щодо своїх прав і обов'язків, які виникли внаслідок нероз'яснення, неповного або неправильного їх роз'яснення цій особі; в зв'язку з

проведенням процесуальної дії особою, яка не має права здійснювати провадження у даній цивільній справі; в зв'язку з участю в процесуальній дії особи, що підлягає відводу; з істотним порушенням порядку провадження процесуальної дії; від невідомого джерела або від джерела, який не може бути встановлений в судовому засіданні; із застосуванням в ході доказування методів, що суперечать сучасним науковим знанням.

Слід погодитися з думкою І. В. Решетнікова, що детальне регулювання допустимості доказів дозволяє сторонам та їх представникам завчасно вирішити, які докази суд не має права допустити, а значить, як це відіб'ється на правовій позиції сторін [14, с. 148-149].

Редакція ЦПК 2017 року вводить нові вимоги до доказів. Відтепер докази мають бути достовірними і достатніми.

Стаття 79 ЦПК України передбачає, що достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи. Це новела цивільного процесуального законодавства. Раніше питання достовірності та достатності доказів аналізувалися виключно в рамках доктрини цивільного процесу.

Дослідники вже відзначали, що достовірність – це властивість доказу, що характеризує точність, правильність відображення обставин, які входять у предмет доказування. Достовірність підтверджується в суді. По-перше, достовірний доказ має бути отримано з доброякісного джерела інформації. По-друге, достовірність інформації перевіряється при зіставленні декількох доказів. По-третє, достовірність перевіряється

при оцінці всієї сукупності доказів, наявних у справі [14, с. 151-152].

Як бачимо, категорія достовірності доказів все ж більш застосовна до характеристик оцінки доказів, хоча і на всіх стадіях цивільного процесу. Тим не менш, ми підтримуємо законодавця в необхідності введення розглядуваного поняття в структуру ЦПК України.

Згідно ст. 80 ЦПК України достатніми є докази, які у своїй сукупності дають можливість дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, що входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує за своїм внутрішнім переконанням.

Розглядаючи достатність доказів в площині якісних показників процесу доказування, правознавці справедливо звертають увагу на те, що достатність визначається в основному при вирішенні справи. По кожній справі вона оцінюється індивідуально. Неможливо дати яку б то не було однозначну пораду про достатність доказів, прийнятну для будь-якого випадку. Таким чином, виправдано ставити питання про достатність доказів як сукупності наявних доказів, необхідних для вирішення цивільної справи [14, с. 152-153].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що наукові роботи вчених-процесуалістів середини XIX століття започаткували дискусію щодо сутності судових доказів і процесу доказування. Нова редакція ЦПК України відтворює сформовані раніше підходи до закріплення поняття «судові докази». Незначні текстуальні зміни або відмінності стосуються, передую-

сім, ототожнення обставин і фактів. В єдності форми та змісту виявляється сутність судових доказів. Три-валій час цивілістична наука досліджувала поняття «належність доказів» з позиції як характерних ознак доказів, так і умов їх залучення в цивільний процес. У новій редакції ЦПК України законодавець додає правило щодо предмету доказування.

Ми підтримуємо позицію, що достовірність – це якість доказів, що характеризує точність, правильність відображення обставин, що входять до предмету доказування, достатність доказів необхідно розглядати в площині якісних показників процесу доказування.

Список використаних джерел

1. Боннер А. Т. С. В. Курылев и развитие науки гражданского процессуального права. *Курылев С. В. Избранные труды*. Минск : Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. С.14.
2. Курылев С. В. Объяснения сторон как доказательство в советском гражданском процессе. Москва : Госюриздат, 1956. 188 с.
3. Абова Т. Е., Гурвич М. А. Предложения по усовершенствованию гражданского процессуального законодательства в работах советских процессуалистов (1956-1957). *Правоведение*. 1958. № 2. С. 125–132.
4. Осипов Ю. К. К вопросу о доказательствах по новому Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. *Вопросы кодификации советского законодательства. Сборник статей*. Свердловск, 1957. С. 81–88.
5. Юдельсон К. С., Козлов А. Ф., Осипов Ю. К., Семенов В. М. К проекту закона «Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик». *Правоведение*. 1960. № 4. С. 22–32.
6. Пучинский В. К. Разбирательство и разрешение гражданских дел в суде первой инстанции. *Советское государство и право*. 1960. № 9. С. 78–82.
7. Юдельсон К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. Москва : Госюриздат, 1951. 295 с.
8. Гуреев П. П. О понятии судебных доказательств в советском гражданском процессе. *Советское государство и право*. 1966. № 8. С. 55-67.
9. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права: Очерки по истории. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1967. 119 с.
10. Козлов А. С. Понятие и признаки судебных доказательств в советском гражданском процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1978. 19 с.
11. Треушников М. К. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1984. 42 с.
12. Курылев С. В. Избранные труды. Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. 607 с.
13. Хутиыз М. Х. Общие положения гражданского процесса. Историко-правовое исследование. Москва : Юрид. лит., 1979. С. 85.
14. Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве. Москва : НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА. 2000. 288 с.
15. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. Москва : Городец, 2000. С. 211–212.
16. Коваленко А. Г. Институт доказывания в гражданском и арбитражном судопроизводстве. Москва : Издательство НОРМА, 2002. С. 64, 66.

17. Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії та практики. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 407–408.
18. Фурса С. Я, Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі України: Науково-практичний посібник. Київ : Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2005. 256 с.
19. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: Дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 422 с.
20. Гунько Е. В. Средства доказывания в гражданском и арбитражном процессах: проблемные вопросы и пути их решения. *Арбитражный и гражданский процесс*. № 6. 2008. С. 32.
21. Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва : ОАО Издательский дом «Городец», 2005. С. 123.
22. Авдюков М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1970. С. 92;
23. Шеменева О. Н. Правовая природа признания сторонами обстоятельств гражданских дел. *Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса*. 2006. № 5. СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2007. С. 172.
24. Крыжановский Д. В. Обязанность доказывания в арбитражном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2006. С. 10–11.
25. Елисеев Н. Г. Основные понятия доказательственного права. *Законы России*. 2007. № 1. С. 104.

References

- Bonner, A. T. (2012). S. V. Kurylev i razvitie nauki grazhdanskogo processualnogo prava. Kurylev S. V. *Izbrannyye trudy*. Minsk: Redakciya zhurnala «Promyshlennno-torgovoe pravo» [in Russian].
- Kurylev, S. V. (1956). Obyasneniya storon kak dokazatelstvo v sovetskom grazhdanskom processe. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
- Abova, T. E., Gurvich, M. A. (1958). Predlozheniya po usovershenstvovaniyu grazhdanskogo processualnogo zakonodatelstva v rabotah sovetskih processualistov (1956–1957). *Pravovedenie*, 2, 125–132 [in Russian].
- Osipov, Yu. K. (1957). K voprosu o dokazatelstvakh po novomu Grazhdanskomu processualnomu kodeksu RSFSR. *Voprosy kodifikacii sovetskogo zakonodatelstva. Sbornik statej*. Sverdlovsk, 81–88 [in Russian].
- Yudelson, K. S., Kozlov, A. F., Osipov, Yu. K., Semenov, V. M. (1960). K proektu zakona «Osnovy grazhdanskogo sudoproizvodstva Soyuza SSR i soyuznyh respublik». *Pravovedenie*, 4, 22–32 [in Russian].
- Puchinskij, V. K. (1960). Razbiratelstvo i razreshenie grazhdanskih del v sude pervoj instancii. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 9, 78–82 [in Russian].
- Yudelson, K. S. (1951). *Problema dokazyvaniya v sovetskom grazhdanskom processe*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
- Gureev, P. P. (1966). O ponyatii sudebnyh dokazatelstv v sovetskom grazhdanskom processe. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 8, 55–67 [in Russian].
- Klejnman, A. F. (1967). *Novejshie techeniya v sovetskoj nauke grazhdanskogo processualnogo prava: Ocherki po istorii*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].
- Kozlov, A. S. (1978). *Ponyatie i priznaki sudebnyh dokazatelstv v sovetskom grazhdanskom processe* (Avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk). Moskva [in Russian].
- Treushnikov, M. K. (1984). *Dokazatelstva i dokazyvanie v sovetskom grazhdanskom processe* (Avtoref. dis. ... d-ra jurid. nauk). Moskva [in Russian].

Kurylev, S. V. (2012). *Izbrannye trudy*. Minsk: Redakciya zhurnala «Promyshlennotorgovoe pravo» [in Russian].

Hutyk, M. H. (1979). *Obshie polozheniya grazhdanskogo processa. Istoriko-pravovoe issledovanie*. Moskva: Yurid. lit [in Russian].

Reshetnikova, I. V. (2000). *Kurs dokazatelstvennogo prava v rossijskom grazhdanskom sudoproizvodstve*. Moskva: NORMA [in Russian].

Sahnova, T. V. (2000). *Sudebnaya ekspertiza*. Moskva: Gorodec [in Russian].

Kovalenko, A. G. (2002). *Institut dokazyvaniya v grazhdanskom i arbitrazhnom sudoproizvodstve*. Moskva: Izdatelstvo NORMA [in Russian].

Grabovska, O. O. (2016). *Dokazuvannya u civilnomu procesi Ukrayini: problemi teorii ta praktiki*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Fursa, S. Ya, Cyura, T. V. (2005). *Dokazi i dokazuvannya u civilnomu procesi Ukrayini*. Kiyiv [in Ukrainian].

Timchenko, G. P. (2012). *Principi civilnogo ta administrativnogo sudochinstva v Ukrayini: problemi teorii i praktiki* (Dis. ... d-ra yurid. nauk). Kiyiv [in Ukrainian].

Gunko, E. V. (2008). Sredstva dokazyvaniya v grazhdanskom i arbitrazhnom processah: problemnye voprosy i puti ih resheniya. *Arbitrazhnyj i grazhdanskij process*, 6, 32 [in Russian].

Treushnikov, M. K. (2005). *Sudebnye dokazatelstva*. Moskva: OAO Izdatelskij dom «Gorodec» [in Russian].

Avdyukov, M. G. (1970). *Princip zakonnosti v grazhdanskom sudoproizvodstve*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].

Shemeneva, O. N. (2006). Pravovaya priroda priznaniya storonami obstoyatelstv grazhdanskih del. *Rossijskij ezhegodnik grazhdanskogo i arbitrazhnogo processa*, 5, 172 [in Russian].

Kryzhanovskij, D. V. (2006). *Obyazannost dokazyvaniya v arbitrazhnom processe*. (Dis. ... kand. yurid. nauk). Saratov [in Russian].

Eliseev, N. G. (2007). Osnovnye ponyatiya dokazatelstvennogo prava. *Zakony Rossii*, 1, 104 [in Russian].

A. Gulyk, Ph.D. in Law, judge of Lviv District Administrative Court
ORCID: 0000-0001-5390-1812

Judicial evidence as a fundamental category of the doctrine of proving in civil proceedings

The article is the study of the essence of judicial evidence in civil proceedings. It is noted that the examination of the circumstances of civil cases has a special place in the structure of the court trial. In this regard, the heightened attention of the doctrine and practice to the legislative regulation of judicial evidence and means of proving is justified.

The article presents a brief historical and legal outline of the development of the procedural doctrine of proving, the origins of which have been laid during the codification of legislation and the emergence of the Civil Procedure Code of the Ukrainian SSR of 1963. It is substantiated that the scientific works of scholars then doing researches on civil procedure have initiated a discussion on the essence of judicial evidence and the process of proving, the manifest result of which was the

legislative rule on evidence as any factual information on the basis of which in accordance with the procedure established by law the court determines the presence or absence of circumstances substantiating the claims and objections of the parties, as well as other circumstances relevant to the proper settlement of the case.

The researcher focuses on the fact that the new edition of the Civil Procedure Code of Ukraine almost verbatim reproduces the previously devised approaches to enshrining the concept of “evidence”.

The unity of form and content reveals the essence of judicial evidence. Article 76 of the Civil Procedure Code of Ukraine not only provides the definition of the concept of evidence, but also establishes possible means of proving. It is argued that the enumeration of means of proving is traditionally considered by the doctrine and practice as not subject to an extensive interpretation.

The author considers that the civil procedural legislation of foreign countries provides clear illustrations of much more successful and optimal solutions to this problem. Understanding the perpetuity of technical and scientific development, some countries do not try to create an enumeration of possible means of proving, limiting themselves to the rules on the relevance and admissibility of evidence.

It is argued that for a long time civil jurisprudence has studied the concept of “relevance of evidence” from the perspective of both the distinctive features of evidence and the conditions for their involvement in civil procedure. The legislator also adds the rule on the subject of evidence to the new edition of the Civil Procedure Code of Ukraine.

The author analyzes the rules on the admissibility of evidence, that is the court does not take into account the evidence obtained in violation of the procedure established by law. It is noted that the rules on the reliability and sufficiency of evidence are a novelty of the civil procedural legislation. It is argued that reliability is the quality of evidence characterizing the accuracy and correctness of reflecting the circumstances included in the subject of evidence. The sufficiency of evidence is considered in the aspect of qualitative indicators of the process of proving.

Keywords: *judicial evidence; means of proving; relevance and admissibility of evidence; reliability of evidence; sufficiency of evidence; examination of the circumstances of the case.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.05

УДК 342.92

Яковець І. С.,

доктор юридичних наук, старший

науковий співробітник,

перший заступник директора

Державної установи «Центр пробації»

ORCID: 0000-0002-1022-3115

Лук'янченко Є. О.,

начальник сектору адміністративних

стягнень Державної установи «Центр

пробації»

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ У ВИДІ СУСПІЛЬНО КОРИСНИХ РОБІТ

У статті приділено увагу проблемам застосування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, упровадженого для погашення наявної заборгованості зі сплати аліментів. Зокрема, розглянуто проблемні питання, що виникають під час організації виконання рішень суду. Окремо приділено увагу питанню щодо оптимізації провадження з виконання постанов суду про накладення суспільно корисних робіт. Запропоновано зміни до чинного законодавства для удосконалення виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: *аліменти; боржники; адміністративна відповідальність; суспільно корисні роботи; припинення виконання; строки давності.*

В статье уделено внимание проблемам применения административного взыскания в виде общественно полезных работ, введенного для погашения имеющейся задолженности по уплате алиментов. В частности, рассмотрены проблемные вопросы, которые возникают во время организации исполнения судебных решений. Отдельно уделено внимание вопросу оптимизации производства по исполнению постановлений о назначении общественно полезных работ. Предложены изменения в законодательство для усовершенствования исполнения постановлений в делах об административных правонарушениях.

Ключевые слова: *алименты; должники; административная ответственность; общественно полезные работы; приостановление исполнения, сроки исполнения.*

Постановка проблеми. Зазвичай, адміністративне стягнення є мірою відповідальності та застосовується з метою виховання особи, яка

вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами, що визначено у ст. 23 КУпАП [1].

Проте призначення суспільно корисних робіт як виду адміністративного стягнення (ст. 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)) має ще й додаткову мету – погашення наявної заборгованості зі сплати аліментів.

Досягнення цієї мети залежить від повноти та своєчасності виконання постанови суду про накладення адміністративного стягнення, однак проблеми в організації виконання таких судових рішень не дають змоги працівникам уповноважених органів з питань пробації у деяких випадках безперешкодно виконувати судові рішення про застосування суспільно корисних робіт.

Крім того, враховуючи реальний стан застосування суспільно корисних робіт, на наш погляд, недосконалим є законодавство у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці запровадження в Україні інституту суспільно корисних робіт приділялася увага в наукових працях українських учених, а саме: Є. Ю. Бараша, І. П. Голосніченка, В. О. Спасенко та ін.

Поряд із цим, питання накладення та проблеми провадження щодо виконання постанов про застосування суспільно корисних робіт ще недостатньо вивчені та потребують подальшого аналізу в наукових дослідженнях.

Постановка завдання. Метою цієї статті є надання характеристики

сучасному стану проваджень з виконання постанов про застосування суспільно корисних робіт, виділення наявних проблем, а також дослідження обставин, що фактично унеможливають досягнення мети адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 23 КУпАП. Формування власних пропозицій щодо оптимізації його виконання, зважаючи на практику та тенденції, що склалися.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 07 грудня 2017 року № 2234-VIII було впроваджено для забезпечення належного виконання рішень щодо стягнення аліментів і зменшення наявної заборгованості. Ним передбачено нові засоби примусового виконання рішень до боржника, який не сплачує аліменти більше ніж шість місяців [2]. Крім того, ст. 24 КУпАП доповнено таким видом адміністративного стягнення, як суспільно корисні роботи.

Постанова про накладення адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт звертається до виконання судом, який її виніс (ст. 299 КУпАП). Саме на цьому етапі роботу починає орган пробації, оскільки відповідно до ст. 325-1 КУпАП та п. 11.1. Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 19 березня 2013 року № 474/5, виконання постанови суду про накладення адміністративного стягнення у вигляді суспільно корис-

них робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації [3].

Слід зазначити, що нині під час розгляду справ про адміністративні правопорушення не приділяється належна увага додатковим підставам для застосування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, серед яких, зокрема, інформація про зайнятість (наявність факту офіційного працевлаштування) особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, її працездатність (можливість за станом здоров'я виконувати суспільно корисну працю), платоспроможність (наявність/відсутність факту повної сплати заборгованості на час розгляду справи про адміністративне правопорушення) та фактична адреса місця проживання особи, яка підлягає притягненню до адміністративної відповідальності, оскільки суспільно корисні роботи відбуваються на об'єкті у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до місця проживання порушника. Відсутність особи за місцем проживання унеможливає виконання нею призначеного судом стягнення, а уповноваженим органам з питань пробації рішення суду про його застосування.

Вказана інформація повинна бути невід'ємною основою для визначення судом (суддею) можливості та доцільності накладення на особу суспільно корисних робіт.

Зазначену інформацію до суду, на нашу думку, зобов'язані надавати працівники органів державної виконавчої служби (далі – органи ДВС), оскільки саме вони складають протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 183-1 КУпАП (несплата аліментів), та ініціюють перед судом питання про необ-

хідність притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Однак як показує практика у низці випадків державні виконавці не повною мірою використовують надані їм повноваження.

Так, за підсумками I півріччя 2020 року майже тисячі порушникам не було видано направлення на відбування накладеного судом адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, оскільки їх місцеперебування невідоме. Така статистика ускладнює уповноваженим органам з питань пробації безперешкодне виконання судового рішення про застосування суспільно корисних робіт.

Слід зазначити, що під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 183-1 КУпАП, присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, повинна бути обов'язковою для забезпечення таких осіб права на захист, оскільки порушення цього права призводить до скасування рішення суду в апеляційному порядку.

Крім того, здебільшого особи, на яких накладено цей вид стягнення, навіть не повідомлені про застосування до них суспільно корисних робіт, що у подальшому унеможливає притягнення їх до відповідальності, передбаченої ст. 325-4 КУпАП (за ухилення від їх відбування).

Для прикладу, постановою Волинського апеляційного суду від 06 вересня 2019 р. скасовано постанову Луцького міськрайонного суду від 31 травня 2019 р., а провадження у справі про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 183-1 КУпАП закрито через відсутність події та складу адміністративного правопо-

рушення, оскільки суддя, розглядаючи справу без участі порушника, позбавив його права на захист. Крім того, на день розгляду справи у суді першої інстанції виконавчий документ був повернутий стягувачу [4].

У практичній діяльності також наявні випадки призначення суспільно корисних робіт померлим особам, однак працівниками органів ДВС не було з'ясовано цей факт, суди, розглядаючи справу про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 183-1 КУпАП, призначають стягнення за відсутності особи. Таким чином, визнання особи винної у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП, не має жодного практичного сенсу та у подальшому породжує надмірне витрачання ресурсів уповноважених органів з питань пробації, які зобов'язані виконати рішення суду.

Доволі часто необхідна інформація про боржника міститься у різних інформаційних системах, до яких виконавці не мають доступу. Відсутність доступу до інформації, яку створюють та нагромаджують різні органи державної влади, правоохоронні органи, органи державної прикордонної служби та органи державної реєстрації актів цивільного стану в процесі здійснення ними діяльності, на нашу думку, впливає на повноту, якість та ефективність роботи працівників органів ДВС.

Недосконале законодавство, у якому відсутні положення про особливості взаємодії між ними, створює перешкоди та породжує проблеми в їх діяльності. Уважаємо, що здійснюючи реформування діяльності органів, які здійснюють примусове виконання рішень суду, пропонуємо змі-

ни в чинне законодавство, слід визначати їх взаємодію з іншими державними органами для забезпечення такого рівня співробітництва, що буде достатнім для досягнення спільної мети, яка полягає у виконанні судового рішення та сприятиме настанню невідвортної відповідальності осіб, які роками не сплачують аліменти.

Крім того, на наше бачення, не реалізують державні виконавці повною мірою надані їм повноваження відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» щодо звернення до суду з поданням у порядку, встановленому цим Законом, про винесення ухвали про розшук боржника, яке ініціюється у разі відсутності відомостей про місце проживання, перебування боржника – фізичної особи [5]. Не вживають дієвих заходів для розшуку боржника або його приводу, який оголошується за місцем виконання рішення або за останнім відомим місцем проживання (перебування) боржника або дитини чи місцезнаходженням їхнього майна, або за місцем проживання (перебування) стягувача.

Для формування таких висновків нами були взяті до уваги практичні випадки накладення адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт на осіб, які тривалий час відсутні за місцем свого проживання, перебування їх за кордоном на заробітках або постійне там їх проживання. Зазначена інформація з'ясовується вже працівниками уповноважених органів з питань пробації під час виконання рішень суду та здійснення перевірок порушників за вказаним у постанові суду місцем проживання, відібранням пояснень від родичів, сусідів, спілкування з

посадовими особами органів місцевого самоврядування та поліції, надсиланням запитів до різних державних органів.

Водночас відсутність інформації вкрай важливої для прийняття рішення державним виконавцем про ініціювання питання щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності та подальше накладення стягнення у виді суспільно корисних робіт нівелює величезні зусилля працівників уповноважених органів з питань пробації, спрямованих на виконання рішення суду про застосування цього виду стягнення.

Вважаємо, що більш дієвим механізмом стимулювання погашення наявної заборгованості по аліментам буде запровадження спеціальної підстави для звільнення від адміністративної відповідальності винної особи у разі добровільної сплати наявної заборгованості.

Так, судова практика свідчить, що деякі боржники, у найкоротші терміни знаходять кошти для погашення заборгованості, яка нагромаджувалася роками, щоб не відбувати призначене судом адміністративне стягнення у виді суспільно корисних робіт. Для прикладу, постановою Великописарівського районного суду Сумської області від 07 червня 2018 року припинено виконання адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт строком на 120 годин, призначених особі постановою Великописарівського районного суду Сумської області від 13 квітня 2018 року, оскільки правопорушник сплатив повним обсягом заборгованість з аліментів у сумі 46 402 грн на утримання неповнолітнього сина [6].

Запровадження спеціальної підстави звільнення є доцільним саме

на етапі вирішення судом питання про відповідальність особи, за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 183-1 КУпАП, оскільки сплата наявної заборгованості вже під час виконання рішення суду про призначення суспільно корисних робіт фактично унеможливорює досягнення мети адміністративної відповідальності. Крім того, виконавчий документ, у разі повної сплати заборгованості, буде повернутий стягувачу, що унеможливить виконати обов'язок власником підприємства за місцем відбування порушником суспільно корисних робіт у частині перерахування коштів на рахунок органу державної виконавчої служби за виконанні роботи.

Так, ст. 183-1 КУпАП має передбачати звільнення особи від адміністративної відповідальності за дії, передбачені цією статтею у разі добровільної сплати наявної заборгованості з аліментів. Це дозволить створити сприятливіше середовище для процесу погашення заборгованості зі сплати аліментів. За основу нової підстави звільнення від адміністративної відповідальності нами бралося до уваги положення ч. 4 ст. 309 КК України, яка передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею у разі добровільного звернення до лікувального закладу і початком лікування від наркоманії [7].

Слід зазначити, що досі не вирішеними залишається питання припинення виконання постанови у зв'язку з наявністю підстав, що унеможливають виконання рішення суду, адже у ст. 302 КУпАП визначено обставини для припинення виконання постанови про накладення адміні-

стративного стягнення (видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі), однак це не перешкоджає судам ухвалювати рішення про припинення виконання рішення суду через інші підстави.

Приміром, постановою Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 19 липня 2019 р. припинено виконання постанови Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 20 листопада 2018 р. у зв'язку з неможливістю виконати рішення суду через відсутність особи за місцем постійного проживання [8].

Крім того, давність виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, що передбачена ст. 303 КУпАП, викладена неоднозначно, хоча фактично має чітко встановлювати такий строк. Так, у чинній редакції вказаної статті визначено не давність виконання постанови про накладення адміністративного стягнення, а давність звернення її до виконання.

Обов'язок щодо звернення рішення суду до виконання покладено на орган (посадову особу), який виніс рішення. Таким чином, давність виконання постанови про накладення адміністративного стягнення, яка вже була прийнята до виконання, не передбачена в чинних актах законодавства.

З огляду на це, доцільним є внесення змін до ст. 303 КУпАП, які полягають у доповненні статті абзацом, що буде передбачати звільнення від відбування адміністративного

стягнення, якщо постанова суду не була виконана протягом одного року з дня набрання чинності.

Крім того, необхідно закріпити інші форми ухилення порушників від відбування накладеного на них судом адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт шляхом внесення змін до ст. 183-2 КУпАП.

Так, на теперішній час фактично неможливим є притягнення особи до адміністративної відповідальності за ухилення від відбування суспільно корисних робіт у разі «неприбуття порушника за викликом до органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, без поважних причин або зникнення з місця проживання, відмова від отримання направлення», оскільки у примітці ст. 183-2 КУпАП встановлено виключні підстави для складання відносно таких осіб адміністративних протоколів.

Висновки. Варто зазначити, що застосування ст. 183-1 КУпАП до осіб, які мають заборгованість по сплаті аліментів неспроможне, у низці випадків, досягти мети адміністративної відповідальності. Викладені пропозиції про внесення змін до чинного законодавства спрямовані на вдосконалення процесу виконання постанов суду.

Кодекс України про адміністративні правопорушення обов'язково повинен бути доповнений нормами, що передбачають строк давності вже звернутих до виконання постанов про накладення адміністративних стягнень. Питання внесення змін до розділу V КУпАП заслуговує на подальше вивчення у наукових працях та дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 03.05.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07.12.2017 р. № 2234-VIII. URL.: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2234-19> (дата звернення: 03.05.2020).
3. Про затвердження Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт. Наказ Міністерства юстиції України від 19.03.2013 р. № 474/5. URL.: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0457-13>.
4. Справа № 161/5736/19. URL.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84089577>. (дата звернення: 03.05.2020).
5. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
6. Справа № 575/365/18. URL.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74522555> (дата звернення: 03.05.2020).
7. Кримінальний кодекс України. URL.: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 03.05.2020).
8. Справа № 154/2435/18. URL.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83147206> (дата звернення: 03.05.2020).

I. Iakovets, Doctor of Law, Senior Scientific Researcher, First Deputy Head of the Public Institution «Center of Probation»

ORCID: 0000-0002-1022-3115

Y. Lukianchenko, Head of the Administrative Penalties Unit of the Public Institution «Center of Probation»

Problems and ways of optimization of implementation of administrative penalty in the form of socially useful works

The article pays attention to the problems of application of administrative penalty in the form of socially useful works, introduced to repay the existing arrears of alimony. In particular, the problematic issues that arise during the organization of the execution of court decisions are considered.

The characteristic of a modern condition of proceedings on execution of resolutions on application of socially useful works is given, and also the circumstances which actually make impossible achievement of the purpose of the administrative responsibility provided by Art. 23 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

It is established that a more effective mechanism to stimulate the repayment of existing arrears of alimony will be the introduction of a special ground for release from administrative liability of the guilty person in the case of voluntary payment of existing arrears.

Taking into account the results of the study of the practice, amendments to the current legislation are proposed to improve the implementation of regulations in cases of administrative offenses.

In particular, it is advisable to amend Art. 303 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which consist in supplementing the article with a paragraph that will provide for exemption from serving an administrative penalty if the court decision has not been executed within one year from the date of entry into force.

In addition, it is necessary to enshrine other forms of evasion of violators from serving the administrative penalty imposed on them by the court in the form of community service by amending Art. 183-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

Keywords: *alimony; debtors; administrative responsibility; socially useful works; termination of execution; limitation periods.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.06
УДК 342.95

Брусакова О. В.,
кандидат філософських наук,
декан факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6522-8020

СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ ТА ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИЙ СТАТУС

Дослідження присвячено аналізу правового змісту поняття суб'єкт управління. Уточнено властивості, характеристики і особливості, що притаманні «суб'єктам адміністративного регулювання в галузі авіації», викладене авторське визначення цього поняття. Зроблено висновок, що основна особливість управління галуззю авіаційного транспорту полягає у складності системи, що утворюють органи виконавчої влади на яких законодавством покладається функція з її регулювання. Акцентовано увагу, що характерною для діяльності зазначених органів є необхідність вироблення спільних рішень у межах розподілу їх компетенції, наприклад, у питаннях створення нормативно-правових актів з питань використання повітряного простору України відповідними уповноваженими органами.

Ключові слова: авіація; авіаційний транспорт; суб'єкт; державне регулювання; суб'єкт державного регулювання; адміністративно-правовий статус.

Исследование посвящено анализу правового содержания понятия субъект управления. Уточнение свойства, характеристики и особенности, присущие «субъектам административного регулирования в области авиации», изложенное авторское определение этого понятия. Сделаны выводы относительно насущных проблем регулирования деятельности в области авиационного транспорта Украины, намечены пути их преодоления и предложены предложения по направлениям дальнейшего развития. Сделан вывод, что основная особенность управления отраслью авиационного транспорта заключается в сложности системы, образуют органы исполнительной власти на которых законодательством возлагается функция по ее регулированию.

Ключевые слова: авиация; авиационный транспорт; субъект; государственное регулирование; субъект государственного регулирования; административно-правовой статус.

Постановка проблеми. Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації Стратегії сталого роз-

витку «Україна – 2020» передбачають реалізацію 62-х реформ та програм розвитку держави. Серед них

важливе місце займає реформування транспортної інфраструктури [1]. В свою чергу галузь авіаційного транспорту є однією із її складових. Взагалі галузь економіки визначається Господарським кодексом України, як сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності [2, ч. 1 ст. 260]. Разом з тим, Закон України «Про транспорт» уточнює, що до складу авіаційного транспорту входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту [3, ст. 32].

Важливість авіації полягає в тому що вона є найефективнішим (найшвидшим), а від так пріоритетним видом транспорту при перевезеннях на великі відстані. Доречі, майже половина повітряних перевезень, що здійснюються Україною, мають міжнародний характер. Тож цілком обґрунтованим є прагнення України до інтеграції в світовий та європейський транспортний простір. З цією метою Україна ще у 1992 році приєдналась до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію [4]. Проте, перед нашою державою стоїть ряд важливих завдань для продовження цього руху, зокрема:

– «підписання та реалізації Угоди про спільний авіаційний простір з ЄС;

– організації та використання повітряного простору України відповідно до стандартів та рекомендованої практики ІКАО, Європейської організації з безпеки аеронавігації (Євроконтроль), інших міжнародних авіаційних організацій та законодавства ЄС;

– дерегуляції економічної діяльності регіональних аеропортів з пасажиропотоком до 5 млн. пасажирів у частині справляння аеропортних зборів відповідно до законодавства ЄС;

– створення системи кібернетичної безпеки цивільної авіації з урахуванням стандартів та рекомендованої практики ІКАО і законодавства ЄС;

– підвищення ефективності діяльності Національного бюро з розслідування авіаційних подій та інцидентів з цивільними повітряними суднами відповідно до законодавства ЄС для прийняття неупередженого рішення щодо інцидентів або актів незаконного втручання;

– запровадження комплексного підходу до врегулювання діяльності аеропортів як цілісних майнових комплексів на законодавчому рівні, враховуючи технологічні особливості та міжнародні вимоги до інфраструктури, запровадження сучасних підходів до економічного регулювання діяльності аеропортів усіх форм власності» тощо [5]. Водночас, галузь авіаційного транспорту пов'язана не лише із сферою економіки держави. Повітряним кодексом України авіація поділяється на цивільну та державну [6, ч. 4 ст. 4 розділ II]. А завдання та призначення останньої, в свою чергу, спрямовані на забезпечення національної безпеки і оборони держави, на

захист населення України [6, абзац 3 ч. 4 ст. 4 розділ II].

Таким чином, галузь авіаційного транспорту включає в себе діяльність широкого кола суб'єктів різних форм власності, які сприяють розвитку економіки України, а також виконують функції забезпечення національної безпеки і оборони держави. Разом з тим реформування авіаційної галузі визначене одним з пріоритетів розвитку України, що передбачає впровадження відповідних змін у процес регулювання зазначеної сфери, внесення змін у базу нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність в галузі авіації, перегляд системи та функцій суб'єктів державного регулювання в сфері авіаційного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єкти державного управління, як самостійна правова категорія, розглядались в багатьох наукових дослідженнях. Велика кількість провідних вчених приділяли свою увагу вивченню управлінської та регулятивної функції державних органів, виробляли різні підходи до класифікацій суб'єктів державного регулювання, зокрема й в галузі авіаційного транспорту, серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, Д. Бахрах, В. Бесчастний, В. Бевзенко, О. Безпалова, Ю. Битяк, Н. Бортник, С. Братусь, І. Булгакова, Т. Гуржій, О. Джафарова, О. Доценко, В. Єромолаєв, Р. Калюжний, І. Козачок, В. Колпаков, Т. Коломоєць, В. Кононець, А. Комзюк, В. Копейчиков, В. Костицький, Т. Мацелик, Р. Мельник, В. Міщук, О. Миколенко, В. Персіанов, В. Развадовський, Д. Приймаченко, О. Скакун Є. Скрипа, С. Стеценко, М. Тищенко, С. Шатрава та інші.

Незважаючи на достатньо чисельну кількість теоретичних і практичних напрацювань, завдяки спеціфіці, притаманній авіаційній галузі, та планомірним процесам реформування, що в ній відбуваються, дослідження особливостей суб'єктів державного регулювання галузі авіаційного транспорту досі залишається актуальним. Це твердження підкріплюється положеннями згаданих вище: Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»; Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року; фактично щорічними внесенням змін в Повітряний кодекс України; а також низкою підзаконних нормативно-правових актів виданих різними уповноваженими державними органами за останні роки. Окрім того необхідно звернути увагу на той факт, що реформування державного управління й досі залишається серед актуальних пунктів транспортної стратегії України.

Окремо слід відмітити виклики, які ставить перед авіаційною галуззю епідеміологічна загроза коронавірусної інфекції (COVID-19). Інформаційні агенції свідчать про: «скорочення попиту в поєднанні із забороною польотів (в усьому світі) вже обійшлася галузі в 880 мільярдів доларів. Крім авіакомпаній, проблеми відчувають й аеропорти. Аналітики ForwardKeys прогнозують, що коли пандемія закінчиться і світ почне відновлювати свій звичний стиль життя, ті жваві ринкові умови, які були на початку року, не повернуться. Найімовірніше, чимало авіакомпаній збанкрутує, а решті для відновлення попиту доведеться пропонувати не вигідні для себе знижки» [7]. Такі невтішні прогнози різко

підіймають актуальність питання якісного державного регулювання галузі авіаційного транспорту в Україні.

Постановка завдання. Відтак метою даного наукового дослідження є надання характеристики особливостям основних суб'єктів державного регулювання в галузі авіації України. Реалізація цієї мети потребує виконання таких дослідницьких завдань: уточнити правовий зміст категорії «суб'єкт»; сформулювати визначення терміну «суб'єкт державного регулювання» для галузі авіаційного транспорту; вивчити особливості зазначених суб'єктів та класифікувати їх; розкрити особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів регулювання; на основі проведеного аналізу виділити нагальні проблеми державного регулювання галузі авіації України, намітити шляхи та засоби їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання діяльності галузі авіаційного транспорту України, а також використання її повітряного простору реалізується державою шляхом визначення функцій, завдань та умов діяльності авіації. Відповідні державні органи встановлюють загальнообов'язкові авіаційні правила та відповідальність за їх порушення, визначають порядок здійснення державного контролю за їх виконанням. Розгляд системи таких суб'єктів варто розпочати із уточнення понять «суб'єкт права» та «суб'єкт регулювання галузі авіаційного транспорту».

Т. Мацелик в монографії «Суб'єкти адміністративного права: поняття та система» зазначає, що «з гносеологічної точки зору категорія «суб'єкт права» є абстракцією висо-

кого філософсько-соціологічного та юридичного рівня ... загальне поняття «суб'єкт» є науковим і розробляється в філософії, а лише потім у інших галузях знання, наприклад соціології, політології, психології, правознавстві» [8, с. 9].

Філософський енциклопедичний словник наводить наступне визначення: «суб'єкт (лат. *subjectum* те, що лежить внизу, перебуває в основі) в широкому розумінні – це особа, організована група осіб, соціальна, етнічна та політична спільнота, суспільство загалом, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, ...; носій означених якостей, що уможливають виконання ним суспільно значущих функцій» [9, с. 612-613]. Вікіпедія з цього приводу повідомляє наступне: «суб'єкт – це той, хто здійснює якусь дію, або від кого направлена певна діяльність» [10].

Наведені визначення свідчать про такі характеристики категорії «суб'єкт», як самостійність, відокремленість та свідомість, які забезпечують його здатність до цілеспрямованих дій.

Науковці та практики при вирішенні загальнотеоретичних юридичних питань та галузевих правових задач активно оперують поняттям «суб'єкт», тим самим формуючи та розвиваючи його правову конструкцію. Пошук по законодавчій базі України за запитом «суб'єкт» видає декілька сотень результатів. Проте зміст понять «суб'єкт права», «суб'єкт адміністративного права» та «суб'єкт правовідносин» законодавчо не закріплені.

Вільна енциклопедія містить такі відомості щодо «суб'єктів права»

– «це особи, організації чи специфічні соціальні утворення (наприклад держави) за якими визнається здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Суб'єкт права володіє правосуб'єктністю (або лише правоздатністю, якщо вона виокремлюється), тобто суб'єкти права потенційно (взагалі) здатні бути учасниками правовідносин» [11]. Додержуючись цієї думки, Е. Трубецькой стверджував, що суб'єктом права є «той, хто здатний мати права незалежно від того, користується він ними в дійсності чи ні» [12].

О. Зайчук та Н. Онщенко звертали увагу на те, що «не природа і не суспільство, а тільки держава визначає, хто і за яких умов може бути суб'єктом права, а отже, і учасником правовідносин, які якості він повинен мати. Лише законом може встановлюватися і визначатися та особлива юридична якість, чи властивість, яка дозволяє особі чи організації стати суб'єктом права. Ця якість чи властивість називається правосуб'єктністю» [13, с. 439].

Із наведеного ми бачимо, що поняття суб'єкта права тісно пов'язано із сутністю правовідносин і так чи інакше з ним перетинається, оскільки права реалізуються здебільшого у правовідносинах. Необхідно відмітити, що з цього приводу частина науковців тривалий час ототожнювала поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин».

Таких поглядів додержувались, наприклад: В. Копейчиков та С. Кечекян. Останній визначав поняття «суб'єкт правовідносин» та «суб'єкт права», як близькі, подібні один до одного і тому вважав, що вивчаючи проблематику пов'язану із учасниками правовідносин, доцільно

розглядати категорію суб'єктів права загалом» [14, с. 83]. В. Копейчиков додержувався схожих поглядів, в загальній структурі правовідносин він виділяв «суб'єктів права», а не «суб'єктів правовідносин», вбачаючи у них у першу чергу «учасників правових відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки» [15, с. 192].

Як відзначає М. Костів, «на сьогодні в юридичній літературі (все ще) нема чіткої диференціації між поняттями «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин», продовжують існувати точки зору й щодо ототожнення (цих термінів), проте переважаючою є думка про те, що поняття «суб'єкт правовідносин» є більш вузьким, ніж поняття «суб'єкт права», оскільки носій прав і обов'язків може й не бути учасником конкретних, реальних правовідносин» [16, с. 26-27].

Слушною з цього приводу є думка О. Скакун. У «суб'єктах права» дослідниця вбачає осіб, які наділені правосуб'єктністю. Під «суб'єктами правовідносин» вона розуміє «індивідуальних або колективних суб'єктів права, що використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності» [17, с. 354-355].

Беручи до уваги, що реалізація правових норм може здійснюватися, як власне у контексті правовідносин, так і поза їх межами, ми також стоїмо на позиціях, що поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» не є ідентичними. І цілком підтримуємо визначення цих категорій В. Шубою: «Суб'єкт права – це (більш широке поняття) носій передбачених право-

вими нормами суб'єктивних прав та обов'язків, що має потенційну можливість участі у правовідносинах, тоді як суб'єкт правовідносин – це реальний учасник правовідносин» [18, с. 81].

Необхідно зазначити, що «у адміністративному праві під суб'єктом частіше за все, розуміють носія (власника) прав та обов'язків у сфері публічного управління, які передбачені адміністративно-правовими нормами, здатного реалізовувати надані права, а покладені (на нього) обов'язки виконувати» [19, с. 73]. Таким чином, йдеться про фактичного учасника правових зв'язків у сфері публічного управління. Зважаючи на це, доцільним буде розглянути також особливості поняття «суб'єкт адміністративного права».

Як зазначає Н. Дараганова, «традиційно суб'єктом адміністративного права визнається ... особа (організація), яка відповідно до встановлених адміністративним законодавством норм, бере участь у здійсненні державного управління, реалізації функцій виконавчої влади. Суб'єкт адміністративного права – це одна зі сторін публічної управлінської діяльності, учасник управлінських відносин, наділений законодавством правами, обов'язками, повноваженнями, компетенцією, відповідальністю, здатністю вступати в адміністративно-правові відносини» [20, с. 228].

Таким чином, використовуючи термін «суб'єкт адміністративного права», здебільшого мають на увазі, в першу чергу, не усю сукупність суб'єктів галузі адміністративного права, а лише виокремлену їх групу пов'язану із реалізацією функцій виконавчої влади. Таке тлумачення

підкреслює функції держави та зокрема гілки виконавчої влади, проте дещо витісняє з поля уваги, наприклад, громадян. Які є активними учасниками адміністративних відносин, реалізують в них свої права і обов'язки, задовольняють свободи та законні інтереси.

Аби ретельніше розглянути застосування терміну «суб'єкт адміністративного права» звернемо увагу на їх класифікації, яких у царині адміністративного права існує досить велике різноманіття. Так, розповсюдженою є класифікація, за якою всі «суб'єкти адміністративного права, залежно від організаційних особливостей та соціальних ознак поділяються на дві основні групи – індивідуальні суб'єкти та колективні суб'єкти» [21, с. 71].

В. Колпаков, пропонує такий розподіл основних різновидів суб'єктів адміністративного права: «1) фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства; 2) юридичні особи – органи виконавчої влади, будь-які інші державні органи, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації (в особі їхніх керівників, які очолюють управління цих підприємств, установ, організацій); 3) колективні суб'єкти (утворення), які не мають ознак юридичної особи, але тією чи іншою мірою наділені нормами адміністративного права певними правами та обов'язками: структурні підрозділи державних і недержавних органів, підприємств, установ, організацій, деякі інші громадські утворення» [22, с. 191].

Ю. Битяк приводить іншу класифікацію, поділяючи суб'єктів адміністративного права на: «державні

органи (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, прокуратури, адміністрації державних підприємств і установ); структурні підрозділи органів держави, посадових осіб державних органів; власника (представника, менеджера, уповноваженого власника); об'єднання громадян, кооперативи, органи самоврядування, самодіяльні організації; громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства» [23, с. 50].

Я. Баган звертає увагу на характер діяльності адміністративно-правового забезпечення авіатранспорту та у якості критерія для класифікації зазначених суб'єктів пропонує масштаб їх впливу на відповідні суспільні відносини, а саме: 1) міжнародний; 2) національний; 3) громадський; 4) приватний [24, с. 77].

В свою чергу, К. Марінцева, у відповідності із рекомендаціями Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), розкриває державне регулювання галузі повітряного транспорту через три рівні його здійснення: «національний, двосторонній та багатосторонній» [25], останні передбачають міжнародну взаємодію.

Підсумовуючи данні наведених класифікацій, можна дійти декількох висновків. По-перше, зміст поняття «суб'єкт адміністративного права» більш вузький ніж термін «суб'єкт права». У його особливостях відбивається специфіка адміністративної галузі права з притаманною їй спрямованістю на забезпечення функції публічного управління. По-друге, визнаючи обґрунтованість та доцільність усіх наведених класифікацій, ми маємо наголосити на тому, що будь-яка класифікація має в першу чергу сприяти вирішенню поставле-

них завдань (наукових, освітніх, практичних тощо), чим і пояснюється кількість та різноманітність класифікацій суб'єктів існуючих в адміністративній галузі права.

Незаперечним є той факт, що авіація протягом всього свого існування в усьому світі належала та продовжує належати до таких сфер людської діяльності, яким необхідна чітка і конкретна регламентація [20, с. 229]. Водночас, окремо зазначимо, що «державне регулювання в галузі авіаційного транспорту може здійснюватися правовими, адміністративними, економічними і спеціальними методами» [26, с. 31].

Тож, зосередимся на визначенні поняття «суб'єкт адміністративного регулювання в галузі авіаційного транспорту».

Відразу зазначимо, що в адміністративному праві поширеною є позиція визначення державного управління в його широкому та у вузькому значенні. Так, В. Горбатенко та В. Цветков вбачають сутність широкого тлумачення державного управління у діяльність усіх гілок влади з врегулювання соціального, політичного та економічного життя. У вузькому ж значенні вони визначають його, як організацію функціонування виконавчих органів [27, с. 121]. Ю. Волков підсумовуючи такий підхід зауважує, що «державне управління в широкому значенні можна розглядати як адміністративно-правове регулювання, яке здійснюється державними органами усіх гілок влади та недержавними інституціями, а у вузькому лише органами виконавчої влади» [28, с. 145].

Частина науковців розглядає суб'єкта адміністративного регулювання як «джерело впливу того, хто

виконує функції керівництва і впливає на об'єкт з метою переведення його у новий стан» [29, с. 9]. О. Бандурка тлумачить суб'єкт адміністративного регулювання як «структурно окреслені спільноти людей з органами управління, що формуються ними, та керівним складом (на персональному рівні)» [30, с. 14]. При цьому Я. Баган, аналізуючи галузь авіації, наголошує на тому, що «суб'єктом адміністративно-право-вого забезпечення функціонування авіаційного транспорту може бути соціальний суб'єкт (індивідуальний чи колективний), здатний своїм вольовими зусиллями перетворити зовнішнє повітряне середовище відповідно до цілей, що стоять перед певною системою (зокрема, авіаційного транспорту) в цілому» [24, с. 76].

Інші науковці, які вивчали особливості транспортної галузі, здебільшого схиляються до визначення суб'єктів управління як «органів, організацій та їхніх посадових осіб, створених у встановленому законодавством порядку спеціально для здійснення управлінських функцій, наділених правами і обов'язками, щоб своїми діями реалізовувати надані права і виконувати покладені на них обов'язки» [31, с. 28-29; 32, с. 66].

Тож, ми бачимо, що обмеження кола суб'єктів регулювання лише органами виконавчої влади притаманне тільки при вузькому тлумаченні державного управління і у більшості наведених визначень не використовується. Не вказуючи гілку влади суб'єктів регулювання, науковці в більшості зосереджуються на цілі регулюючої діяльності та дають широке визначення й особам, які виконують регулюючу функцію. Вважаю-

чи такий підхід в цілому обґрунтованим і доцільним, ми все ж таки спробуємо звузити групу суб'єктів регулювання, з метою підвищення подальшого виявлення та аналізу проблемних зон у регламентації діяльності галузі. Звертаючи увагу на те, що нас цікавить насамперед регулювання авіаційного транспорту на рівні держави, серед суб'єктів регулювання ми не будемо розглядати структури, осіб та організації, які не належать Україні або не відносяться до гілок її влади.

Таким чином, ми уникнемо розгляду іноземних та приватних суб'єктів і зосередимось лише на тих органах, що здатні створювати державні нормативно-правові акти, які мають офіційний, обов'язковий до виконання статус у галузі авіаційного транспорту. За межі мети нашого дослідження також виходить діяльність авіакомпаній різних форм власності та інших суб'єктів (експлуатантів в галузі авіаційного транспорту), діяльність яких хоча і впливає на галузь авіаційного транспорту України, проте не здатна напряду реалізовуватися у вигляді державних нормативно-правових актів.

Виходячи з цього, спробуємо сформулювати наступне визначення категорії «суб'єкт державного регулювання в галузі авіаційного транспорту» – це система нормативно закріплених органів, служб, підприємств та установ, які мають регулятивні та охоронні функції, які трансформуються у певну компетенцію останніх щодо здійснення нормотворчих, публічно-сервісних, контрольних та юрисдикційних повноважень, спрямованих на безпечне та ефективне функціонування зазначеної галузі.

На основі цього визначення та згідно мети нашого дослідження (розгляд основних суб'єктів державного регулювання) сформуємо критерії для класифікації суб'єктів державного управління в галузі авіатранспорту України.

Першим важливим критерієм є об'єм владних повноважень. За цим критерієм суб'єктів можна розділити: на таких, що мають повноваження здійснювати регулювання; та таких, що мають права реалізувати лише управлінський вплив.

Другий критерій класифікації – це рівень у ієрархії державних органів (рівень підпорядкування): вищий, центральний, регіональний.

Третьою ознакою є структурна характеристика суб'єкта державного регулювання, тобто його форма: міністерство, служба, департамент, управління, відділ, сектор тощо.

Четвертий критерій класифікації суб'єктів регулювання галузі авіаційного транспорту – це функціональне призначення (основний напрямок діяльності) окремого органу: розвиток та зміцнення держави, забезпечення економічних та інфраструктурних інтересів України, додержання високого рівня національної безпеки та оборони.

Враховуючи усе вищенаведене, виділимо наступні особливості притаманні суб'єктам регулювання в галузі авіаційного транспорту України: 1) суб'єктом державного регулювання виступають, як органи виконавчої гілки влади, так і органи які не маючи такого статусу були наділені відповідним повноваженнями; 2) упорядкованість діяльності усіх державних суб'єктів регулювання авіаційної галузі відповідно єдиної мети та стратегічних завдань, які

водночас синхронізовані із основним вектором розвитку держави. Серед таких загальних напрямків розвитку можна виділити – євроінтеграцію, економічне зміцнення України, забезпечення національної безпеки та оборони; 3) широкий профіль діяльності державних суб'єктів регулювання обумовлений тим, що цивільна авіація є складовою частиною транспортної галузі держави; 4) урахування, при здійсненні регулятивної діяльності, великої кількості міжнародних стандартів, правил та вимог, що в свою чергу передбачає здатність суб'єктів державного регулювання до активної тісної взаємодії з іноземними організаціями; 5) здатність до інтеграції, тобто комплексного сприйняття галузі авіаційного транспорту, яка є технологічно складною, не обмежується лише повітряними перевезеннями, включає в себе також виробництво, ремонт і модернізацію, забезпечення освітньої підготовки кадрів, вирішення господарських, земельних та інших правових питань. 6) виключення комерційних інтересів при здійсненні державними суб'єктами регулюючої діяльності, з одночасним упорядкуванням такої діяльності відповідно економічних інтересів держави.

На підставі аналізу чинного законодавства спробуємо сформулювати систему основних суб'єктів державного регулювання в галузі авіаційного транспорту. Умовно розділимо систему на три великі групи суб'єктів.

До першої групи суб'єктів державного регулювання галузі авіаційного транспорту слід віднести органи законодавчої влади – Верховну Раду України і Комітет ВРУ з питань

транспорту та інфраструктури. На рівні цих органів визначаються засади внутрішньої і зовнішньої політики України, розглядаються законопроекти і загальнодержавні програми розвитку, приймаються закони, затверджується Державний бюджет України, а також здійснюється контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України [33]. Зауважимо, що виділяючи Верховну Раду України в якості суб'єкта державного регулювання в галузі авіаційного транспорту, ми дотримуємось позиції, що остання має повноваження щодо затвердження державної політики в цій сфері і до суб'єктів адміністративно-правового забезпечення не належить.

До другої групи віднесемо лише одного суб'єкта регулювання – Президента України, який є головою держави, найвищою посадовою особою в Україні та водночас не входить до жодної гілки влади. До його завдань входять забезпечення незалежності держави та належного рівня національної безпеки і оборони, здійснення представництва України в міжнародних відносинах, реалізація керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави тощо [33]. Але при цьому Президент України приймає активну участь у формуванні та реалізації державної політики в сфері авіаційного транспорту, оскільки приймає підзаконні нормативно-правові акти, які містять норми адміністративного права, а отже його можна віднести до суб'єктів адміністративно-правового забезпечення авіаційної галузі.

В третю групу державних органів включимо органи виконавчої влади. Вищим органом виконавчої влади є Кабінет Міністрів України.

Він розробляє і здійснює загальнодержавні програми розвитку, Державний бюджет України, виконує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, працює над забезпеченням необхідних економічних показників держави, забезпеченням необхідного рівня національної безпеки і оборони [33].

Розподіл функцій з державного регулювання галузі авіаційного транспорту України на рівні центральних органів виконавчої влади визначений Повітряним кодексом України [6].

У статті 4 зазначеного Кодексу визначено зміст державного регулювання діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України, який «полягає у формуванні державної політики та стратегії розвитку, визначенні завдань, функцій, умов діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України, застосуванні заходів безпеки авіації, прийнятті загальнообов'язкових авіаційних правил України, у здійсненні державного контролю за їх виконанням та встановленні відповідальності за їх порушення» [6, ч. 2 ст. 4].

У цій же статті розтлумачено зміст діяльності Президента України та Кабінет Міністрів України, функції яких передбачають забезпечення реалізації державної політики розвитку авіації України [6, ст. 4].

Необхідно звернути увагу на те, що Повітряний кодекс України визначає відразу чотири органи які мають здійснювати безпосереднє управління у сфері авіаційного транспорту, серед них: Міністерство ін-

фраструктури України (Мінінфраструктури); Державна авіаційна служба України (Державіаслужба); Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту та Міністерство оборони України (Міноборони).

Міністерство інфраструктури України має статус головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування (регулювання) та реалізує державну політику у сфері транспорту (зокрема транспорту авіаційного) [34, абзац 2 ч. 1]. Саме Мінінфраструктури визначає пріоритетні напрями та здійснює заходи щодо формування державної політики у сфері авіаційного транспорту та використання повітряного простору України і забезпечує нормативно-правове регулювання. Відповідно до норм Повітряного кодексу України нормативно-правове регулювання у сфері цивільної авіації здійснюється шляхом прийняття в установленому порядку нормативно-правових актів. Виключення становлять «Авіаційні правила України», які Мінінфраструктури не регламентуються.

– Державна авіаційна служба України є центральним органом виконавчої влади, що державну політику в галузі цивільної авіації безпосередньо реалізує [35, ч. 1]. Її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра інфраструктури. Проте, Повітряним кодексом України Державіаслужбі надається статус уповноваженого органу з питань цивільної авіації. Пояснюється така особливість необхідністю регулювання використання повітряного простору України, оскільки його використання провадиться одночасно і цивільною, і державною

авіацією. Таким чином, використання повітряного простору регулюється одночасно органами обох видів авіацій в межах їх повноважень. Окрім того, статус уповноваженого органу наділяє Державіаслужбу правом прийняття «Авіаційних правил України», що регулюють діяльність цивільної авіації та використання повітряного простору України.

– Міністерство оборони України є головним у системі центральних органів з питань національної безпеки і оборони та регулює питання державної авіації. Крім того Міноборони має статус уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі державної авіації [36, ч. 1], що дає йому права регулювання використання повітряного простору України шляхом формування спільних з Державіаслужби рішень. Окрім того, в Міноборони з 2013 року діє «Управління регулювання діяльності державної авіації України», яке є уповноваженим структурним підрозділом Міністерства оборони з питань регулювання діяльності державної авіації України [37, ч. 1].

Останню ланку в групу державних органів, які здійснюють регулювання в галузі авіаційного транспорту займають місцеві органи виконавчої влади. Хоча вони і незадіяні напряму у регулюванні авіаційної галузі, проте здатні здійснювати регулюючий вплив, наприклад, в рамках підготовки та виконання місцевого бюджету, який може включати в себе, наприклад, фінансування з питань пов'язаних із територією, на якій розташовані аеропорти та аеродроми.

Висновки. Підводячи підсумок дослідження, можна стверджувати, що основна особливість управління

галуззю авіаційного транспорту полягає у складності системи, що утворюють органи виконавчої влади на яких законодавством покладається функція з її регулювання.

Характерним для діяльності значених органів є необхідність вироблення спільних рішень у межах розподілу їх компетенції. Наприклад, у питаннях створення нормативно-правових актів з питань використання повітряного простору України відповідними уповноваженими органами.

Водночас з тим, розподіл авіації на цивільну та державну в купі з наявністю статусів уповноважених органів, не дозволяють виділити яко-

гось одного основного суб'єкта регулювання. Це робить неможливим оцінку реалізації регулятивної функції через аналіз основного органу. А натомість потребує розгляду по окремим функціональним напрямкам.

Проведення такого аналізу свідчить про те, що комплект суб'єктів регулюванні галузі авіаційного транспорту України наразі неповний. Для приведення його складу до вимог чинного Повітряного кодексу України необхідно створити відповідну Національну комісію. Вирішення цієї проблеми має відбутися на рівні прийняття відповідного Закону України.

Список використаних джерел

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 15.03.2020).
2. Господарський Кодекс України : закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 18.02.2020).
3. Про транспорт: закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр> (дата звернення: 18.03.2020).
4. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (дата звернення: 18.03.2020).
5. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-р> (дата звернення: 11.02.2020).
6. Повітряний кодекс України : закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 18.02.2020).
7. Погляд «Інформаційна Агенція», Новини : Юлія Бобрик «Авіація світу на межі краху: заборона польотів вже обійшлася галузі в 880 мільярдів доларів» 08.04.2020. URL: <https://www.poglyad.tv/aviatsiya-svitu-na-mezhi-krahu-zaborona-polotiv-vzhe-obijshlasya-galuzi-v-880-milyardiv-dolariv> (дата звернення: 11.04.2020).
8. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система : монографія. Ірпінь : Видавництво Національного університету державної податкової служби України, 2013. 342 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/672/1/627_IR.pdf (дата звернення: 07.02.2020).
9. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В.І. Шинкарука. К.: «Абрис», 2002. 744 с.
10. Вікіпедія (вільна енциклопедія): «Суб'єкт (філософія)». URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Суб%27ект_\(філософія\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Суб%27ект_(філософія)) (дата звернення: 05.02.2020).
11. Вікіпедія (вільна енциклопедія): «Суб'єкт права». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Суб%27ект_права (дата звернення: 05.02.2020).

12. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права. Киев: «Книжный магазин С. И. Иванова и К», 1906. 134 с.
13. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
14. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С.Ф.Кечекьян. Москва : Юрид. лит., 1958. 361 с.
15. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; за ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 320 с.
16. Костів М.В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб : теоретичні та практичні аспекти : монографія. Львів : ПП Лукашук В.С., 2006. 152 с.
17. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник. Харків: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
18. Шуба В.В. Адміністративно-правові відносини в діяльності органів прокуратури України: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.07. Дніпропетровськ, 2006. 200 с.
19. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
20. Дараганова Н.В. Дискусійні питання класифікації суб'єктів адміністративного права (на прикладі екіпажу повітряного судна України). *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2010. № 4 (8). С. 227-232.
21. Васильев А.С. Административное право Украины (общая часть) : учебное пособие. Харків: Одиссей, 2003. 288 с.
22. Адміністративне право України : академічний курс : підручник: у двох томах : том 1 (загальна частина) / за ред. В.Б. Авер'янова. Київ: «Юридична думка», 2004. 584 с.
23. Адміністративне право України : підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
24. Баган Я.Й. Адміністративно-правове забезпечення функціонування авіаційного транспорту в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.07. Дніпро, 2018. 208 с.
25. Марінцева К.В. Класифікація методів державного регулювання міжнародних авіаційних перевезень. *Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління»*, 2011. Вип. 17. С. 230-236.
26. Антоцишина Н.І. Система державного регулювання авіаційних перевезень в Україні. *Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід.* 2013. № 23/2013. С. 31-34.
27. Цвітков В.В., Горбатенко В.П. Демократія-Управління-Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія. Київ: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького, 2001. 248 с.
28. Волков В.Ю. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації та сертифікації. *Форум права.* 2013. № 1. С. 145-149.
29. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 752 с.
30. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків: Ун-т внутр. справ. 1998. 480 с.
31. Селезень С.В., Єрофеєнко Л.В., Нещеретний Ю.М. Транспортне право : навч.-метод. посіб. / М-во освіти і науки України, Харк. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків: ХНАДУ. 2007. 263 с.
32. Пєфтієв О.В. Адміністративно-правові засади функціонування автомобільного транспорту : дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.07. Донецьк, 2011. 246 с.

33. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 08.02.2020).
34. Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р. № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-п> (дата звернення: 12.02.2020).
35. Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2014-п> (дата звернення: 11.02.2020).
36. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п> (дата звернення: 11.02.2020).
37. Про затвердження Положення про Управління регулювання діяльності державної авіації України : Наказ Міністерства оборони України від 27.04.2016 р. № 224. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS31730> (дата звернення: 11.02.2020).

References

- Macelik, T.O. (2013). *Sub'yekti administrativnogo prava: ponyattya ta sistema* Irpin: Vidavnictvo Nacionalnogo universitetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhbi Ukrayini [in Ukrainian].
- Kechekyan, S. F. (1958). *Pravootnosheniya v socialisticheskom obshestve*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].
- Kostiv, M.V. (2006). *Administrativna pravosub'yektnist yuridichnih osib : teoretichni ta praktichni aspekti*. Lviv: PP Lukashuk V.S. [in Ukrainian].
- Skakun, O.F. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava*. Harkiv: Konsum; Un-t vnutr. del [in Russian].
- Shuba, V.V. (2006). *Administrativno-pravovi vidnosini v diyalnosti organiv prokuratury Ukrayini: zagalnoteoretichni aspekti* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Kolpakov, V.K., Kuzmenko, O.V. (2003). *Administrativne pravo Ukrayini*. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Daraganova, N. V. (2010). Diskusijni pitannya klasifikaciyi sub'yektiv administrativnogo prava (na prikladi ekipazhu povitryanogo sudna Ukrayini). *Visnik NTUU «KPI». Politologiya. Sociologiya. Pravo*, 4 (8), 227–232 [in Ukrainian].
- Vasilev, A.S. (2003). *Administrativnoe pravo Ukrainy (obshaya chast)*. Harkiv: Odissee [in Russian].
- Bagan, Ya. J. (2018). *Administrativno-pravove zabezpechennya funkcionuvannya aviacijnogo transportu v Ukrayini* (Dis. ... kand. yurid. nauk). Dnipro [in Ukrainian].
- Marinceva, K. V. (2011). Klasifikaciya metodiv derzhavnogo reguluyuvannya mizhnarodnih aviacijnih perevezen. *Zbirnik naukovih prac DETUT. Seriya «Ekonomika i upravlinnya»*, 17, 230–236 [in Ukrainian].
- Antoshishina, N. I. (2013). Sistema derzhavnogo reguluyuvannya aviacijnih perevezen v Ukrayini. *Ekonomichna nauka. Investiciyi: praktika ta dosvid*, 23, 31–34 [in Ukrainian].
- Cvitkov, V. V., Gorbatenko, V. P. (2001). *Demokratiya-Upravlinnya-Byurokratiya: v konteksti modernizaciyi ukrajinskogo suspilstva*. Kiyiv: In-t derzh. i prava im. V. M. Korreckogo [in Ukrainian].
- Volkov, V. Yu. (2013). Sub'yekti administrativno-pravovogo reguluyuvannya v galuzi standartizaciyi ta sertifikaciyi. *Forum prava*, 1, 145–149 [in Ukrainian].
- Selezen, S.V., Yerofeyenko, L.V., Nesheretnij, Yu.M. (2007). *Transportne pravo / M-vo osviti i nauki Ukrayini*, Hark. nac. avtomob.-dor. un-t. Harkiv: HNADU [in Ukrainian].

Peftiyev, O.V. (2011). *Administrativno-pravovi zasady funkcionuvannya avtomobilnogo transportu*. (Dis. ... kand. Yurid). Doneck [in Ukrainian].

O. Brusakova, *Candidate of Philosophy, Dean of faculty № 6 of Kharkiv National University of Internal Affairs*
ORCID: 0000-0001-6522-8020

Subjects of state regulation in the aviation transport area and their administrative and legal status

The study is devoted to the analysis of the legal meaning of the concept of the subject of management. The properties, characteristics and features inherent in the "subjects of administrative regulation in the field of aviation" are specified, the author's definition of this concept is stated. Based on it, the classification of these entities is carried out and their modern system in Ukraine is presented. Criteria for classification of subjects of public administration in the field of air transport of Ukraine are formulated. The main subjects that perform the functions of state regulation in the field of aviation are identified. The peculiarities of the administrative and legal status of such entities are revealed.

Conclusions are made on urgent problems of regulation of activity in the field of air transport of Ukraine, ways of their overcoming are outlined and offers concerning directions of further development are offered. It is concluded that the main feature of the management of the air transport industry is the complexity of the system formed by the executive authorities on which the legislation entrusts the function of its regulation. It is emphasized that the activity of these bodies is characterized by the need to develop joint decisions within the division of their competence, for example, in the creation of regulations on the use of airspace of Ukraine by the relevant authorities.

At the same time, the division of aviation into civil and state in combination with the status of authorized bodies does not allow to single out any one main subject of regulation. This makes it impossible to assess the implementation of the regulatory function through the analysis of the main body, but instead requires consideration of individual functional areas.

Keywords: *aviation; aviation transport; subject; state regulation; subject of state regulation; administrative legal status.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.07
УДК 35.08 (477)

Кравчук О. Л.,
*оперуповноважений ВКП
Шевченківського ВП ГУНП
у Львівській області
ORCID: 0000-0002-6189-5931*

ПРОТИПРАВНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ПОРУШЕННЯ ПРИСЯГИ

У статті досліджено протиправність як ознаку порушення присяги. Наголошено, що якщо дотримання службово-трудої дисципліни досягається методами заохочення, переконання, виховання, а за потреби – методами примусу, які полягають у застосуванні до її порушників заходів дисциплінарного і громадського впливу, то забезпечити дотримання присяги можна тільки негативним і суворим методом – звільнення зі служби, без права обіймати в майбутньому визначені категорії посад. Зазначено, що завдання державної служби, які корелюються зі змістом Присяги державного службовця, полягають насамперед у належному забезпеченні державно-управлінських відносин, яким властивий свідомо вольовий характер. Зміст Присяги державного службовця, який закріплює обов'язок службовця вірно служити Українському народові, тим самим вказує на загальний обов'язок органів державної служби, місцевого самоврядування та інших органів державної влади служити народу, як прояв публічного адміністрування.

Ключові слова: права людини; право на працю; службова дисципліна; присяга; державна служба; протиправність; правопорушення.

В статье исследована противоправность как признак нарушения присяги. Отмечено, что если соблюдение служебно-трудої дисциплины достигается методами поощрения, убеждения, воспитания, а при необходимости – методами принуждения, заключающимися в применении к ее нарушителям мер дисциплинарного и общественного воздействия, то обеспечить соблюдение присяги можно только отрицательным и строгим методом – освобождение из службы, без права занимать в будущем определенные категории должностей. Отмечено, что задача государственной службы, коррелируются с содержанием Присяги государственного служащего, заключаются прежде всего в надлежащем обеспечении государственно-управленческих отношений, которым присущ сознательно волевой характер. Содержание Присяги государственного служащего, который закрепляет обязанность служащего верно служить украинскому народу, тем самым указывает на общий обязанность органов государственной службы, местного самоуправления и других органов государственной власти служить народу, как проявление публичного администрирования.

Ключевые слова: права человека; право на труд; служебная дисциплина; присяга; государственная служба; противоправность; правонарушение.

Постановка проблеми. Конституція України закріпила за кожним громадянином широкі демократичні права, зокрема право на працю. Однак правове становище громадян визначається не лише їхніми правами, а й обов'язками. Попри право на працю, громадяни зобов'язані сумлінно працювати, дотримуватися дисципліни праці, а деякі – дотримуватися складеної перед вступом на посаду присяги. Якщо дотримання службово-трудової дисципліни досягається методами заохочення, переконання, виховання, а за потреби – методами примусу, які полягають у застосуванні до її порушників заходів дисциплінарного і громадського впливу, то забезпечити дотримання присяги можна тільки негативним і суровим методом – звільнення зі служби, без права обіймати в майбутньому визначені категорії посад.

Заразом нормативна регламентація відповідальності службовців за порушення присяги має особливості, властиві лише цьому проступку: невизначеність та неконкретність (абстрактність) кваліфікуючих ознак порушення присяги, як дисциплінарного проступку; відсутність визначеного юридичного складу цього дисциплінарного проступку, що важливо для настання певних юридичних наслідків; найсуворіша відповідальність – звільнення та заборона обіймати окремі посади тощо.

Постановка завдання. Вказане і зумовило вибір теми цієї статті, її актуальність, теоретичне та практичне значення, а також визначило її головне завдання – розробити науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення чинного законодавства про державну службу та інших нормативно-правових актів,

які передбачають відповідальність за порушення присяги в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання присяги та відповідальності за її порушення в чинному законодавстві вивчають, зокрема, такі науковці: В. Андреев, О. Бандура, Н. Бережкова, Ф. Васильєв, С. Данилів, О. Єфімов, О. Кравчук, М. Маськовіта, В. Орленко, В. Пахомова, С. Прилуцький, С. Прилипко, Н. Русакова, О. Скакун, М. Цуркан. Водночас у контексті вибраної тематики наявні праці мають малодосліджений характер. І це додаткова підстава для постановки цього питання саме в такій площині.

Виклад основного матеріалу. Порушення присяги – особливий вид діяння. Про це свідчить навіть те, що до прийняття 10 грудня 2015 р. нового Закону України (далі – ЗУ) «Про державну службу» № 889-VIII [1] (набув чинності з 1 травня 2016 р.) законодавство не давало однозначної відповіді на питання, чи є порушення присяги дисциплінарним проступком, чи це взагалі окремий вид правопорушення, за вчинення якого настає спеціальна відповідальність. Про особливість цього діяння свідчить і те, що до основних конституційних змін, які відбулися в червні 2016 р., відповідальність суддів, прокурорів, як підстава відповідальності за порушення ними присяги, перестала існувати, а для державних службовців (чіткий перелік посад наведено в ЗУ «Про державну службу») – встановлена.

Постає запитання: а чи всі працівники рівні перед законом? Адже для одних посадовців передбачено тільки те, що в разі відмови від складання присяги вони не будуть призначені на посаду, для інших – ті ж

умови, але додається юридична відповідальність за недотримання і порушення присяги, що в подальшому призводить до тяжких наслідків. Тобто є визначена законом категорія осіб, яка зобов'язана при вступі на службу присягнути Україні та/чи народові України на вірність, проте одних посадовців можуть притягнути до відповідальності за порушення присяги, а інших – ні. Відповідно присяга для одних – це юридичний обов'язок зі серйозним механізмом притягнення до відповідальності, який гарантуватиме дотримання та виконання обов'язків, передбачених текстом присяги, а для інших – символічне явище, яке не має юридичної сили для свого захисту (у разі її порушення), тобто, по суті, зводиться до обов'язку раз присягнути – озвучити не задумуючись, а в майбутньому – можна й не згадувати про існування присяги.

Завдання державної служби, які корелюються зі змістом Присяги державного службовця, полягають насамперед у належному забезпеченні державно-управлінських відносин, яким властивий свідомо вольовий характер. Зміст Присяги державного службовця, який закріплює обов'язок службовця вірно служити Українському народові, тим самим вказує на загальний обов'язок органів державної служби, місцевого самоврядування та інших органів державної влади служити народу, як прояв публічного адміністрування [2, с. 169].

Закон «Про державну службу» № 889-VIII зараховує «порушення присяги» до видів дисциплінарних проступків, що є підставою дисциплінарної відповідальності. Та навіть це не розв'язує тих проблем, які існу-

вали до того часу навколо цього специфічного діяння. Ідеться про закріплені цим Законом ознаки, за наявності яких діяння, реально вчинене державним службовцем, визнається дисциплінарним проступком, та ознаки, що відрізняють його від інших дисциплінарних проступків, подібних за юридичною природою, з огляду на нормативне закріплення тексту присяги держслужбовця (ст. 36), поняття службової дисципліни (п. 10, ч. 1 ст. 2) та законодавче визначення дисциплінарного проступку (ст. 65).

У зв'язку із цим є сенс не лише встановити перелік дисциплінарних проступків і передбачити, які дисциплінарні стягнення мають застосовуватися за їх вчинення, а й визначити ознаки, за якими те чи інше діяння державного службовця можна кваліфікувати як конкретний проступок, що може призвести до різних правових наслідків. Тому дослідження підходів до цього процесу дасть змогу уникнути безпідставного зарахування того чи іншого діяння до «порушення присяги».

І. П. Лаврінчук вважає, що загалом правове регулювання припинення трудових правовідносин на державній службі значною мірою зумовлюється характером праці державних службовців, порядком зайняття конкретної посади [3, с. 15]. Тимчасом як порушення присяги було підставою відповідальності для суддів, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ А. В. Маляренко відзначав, що відповідальність за порушення присяги судді варто передбачити лише за ідеального поєднання зі злочинном. Звільнення з посади за порушення присяги як самостійну підста-

ву треба вилучити з Конституції та законів України. Відтак потрібно об'єднати підстави відповідальності суддів, передбачені в законодавстві, систематизувати їх та конкретизувати [4, с. 26].

Частково цю позитивну думку перейняв законодавець: у новому ЗУ «Про державну службу» № 889-VIII об'єднав підстави та санкції дисциплінарної відповідальності державних службовців, які до того були закріплені в нормативно-правових актах різної юридичної сили (законі, Кодексі законів про працю, дисциплінарних статутах), тим самим визначивши місце юридичної відповідальності за порушення присяги в галузі дисциплінарної відповідальності; не вилучив порушення присяги з переліку підстав дисциплінарної відповідальності. До того часу порушення присяги та конкретні порушення трудової дисципліни були в різних площинах діяльності державного службовця. За змістом припинення державної служби на підставі п. 6 ч. 1 ст. 30 ЗУ «Про державну службу» № 3723-XII було аналогічним припиненню трудового договору за п. 2 ч. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України (невідповідність займаній посаді) та п. 3 ч. 1 ст. 41 цього Кодексу (вчинення аморального проступку), що, згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. № 9, не вважалось дисциплінарним стягненням [5].

У новому Законі «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. (ст. 2) поняття присяги розкривається через визначення поняття службової дисципліни – як неухильного додержання присяги державного службов-

ця, сумлінного виконання службових обов'язків та правил внутрішнього службового розпорядку; а поняття порушення – через його визначення в п. 1 ч. 2 ст. 65 Закону як одного з дисциплінарних проступків.

Важливість встановлення об'єктивного аспекту порушення присяги державними службовцями впливає також з аналізу судової практики, адже за відсутності конкретно визначених діянь, що становитимуть порушення присяги, судам доводиться самостійно робити висновки щодо розуміння цієї категорії. У цьому контексті варта уваги ухвала Вищого адміністративного суду України від 18 січня 2007 р. у справі № К-29167/06, де вказано, що суть порушення присяги пов'язана з такими істотними проступками (вчинками) службовця, які повністю суперечать покладеним на нього обов'язкам, підривають довіру до нього як носія влади та унеможливають подальше виконання ним своїх функцій. Незначні факти порушення, які не впливають істотно на роботу органу, не можуть бути підставою для припинення державної служби за порушення присяги [6].

Зазначимо, що Кодекс законів про працю України встановлює можливість правового регулювання трудових відносин (порушення присяги є частиною таких відносин, нею обумовлено вступ на державну службу) й іншими нормативно-правовими актами, що не суперечать Конституції України та самому Кодексу [7], проте ці інші нормативно-правові акти повинні мати юридичну силу закону. Адже питання про основи державної служби визначаються тільки законами (п. 12 ч. 1 ст. 92 Конституції України). Конституцій-

ний Суд України в рішенні від 22 червня 2004 р. у справі про Дисциплінарний статут прокуратури вирішив, що такі міжгалузеві акти мають бути обов'язково встановлені на рівні закону [8].

Отже, порушення присяги, як діяння, за яке настає юридична відповідальність, мало подвійну юридичну природу. Новий ЗУ «Про державну службу» (2015) врегулював це питання з огляду на конституційне положення (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України [9]), згідно з яким тільки Законами України визначаються: засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Вказівка на наявність ознаки протиправності для кожного дисциплінарного проступку безпосередньо міститься в ч. 1 ст. 65 ЗУ «Про державну службу». Тож робимо висновок, що ознака протиправності властива і проступку «порушення присяги». Проте протиправність у дисциплінарних проступках проявляється не так, як в інших правопорушеннях (наприклад, у злочинах або адміністративних правопорушеннях). Для дисциплінарних проступків характерна відсутність закріплення в нормативних актах конкретних їхніх юридичних складів і прив'язки до відповідних санкцій. Винятком слугують лише прогул, поява на роботі у стані сп'яніння, скоєння за місцем роботи розкрадання і деяких інших порушень [10]. Тому конструкція «протиправності» в порушенні присяги є складною та оціночною.

Згідно зі ст. 2 ЗУ «Про державну службу» № 889-VIII неухильне дотримання присяги, сумлінне вико-

нання службових обов'язків та правил внутрішнього службового розпорядку входять до поняття службової дисципліни. Водночас Закон не визначає порушення службової дисципліни самостійною підставою дисциплінарної відповідальності. Оскільки притягнення до дисциплінарної відповідальності можливе, коли діяння особи має ознаки протиправності та винуватості, то ці ознаки у проступку порушення присяги треба розкрити, зважаючи на її зміст, неухильне дотримання якого, власне, слід розглядати як елемент службової дисципліни.

Протиправність дисциплінарного проступку проявляється через:

1) невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків;

2) інших вимог, встановлених цим Законом;

3) вимог, встановлених іншими нормативно-правовими актами.

Тільки ті дії чи бездіяльність державних службовців й ухвалені ними рішення можуть вважатися протиправними, які вчинені всупереч законодавчому змісту присяги (ст. 36 ЗУ «Про державну службу»), а саме: вірному служінню Українському народові; дотримання Конституції та законів України, втілення їх у життя; повазі та охороні прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, честі держави; гідного несення високого звання державного службовця; сумлінного виконання своїх обов'язків. Отже, «порушення присяги» має місце тоді, коли протиправно порушуються інші вимоги, встановлені ст. 36 Закону України «Про державну службу».

Проте вивести формулу протиправності в досліджуваному проступку

пк у за змістом тексту присяги не видається можливим, з погляду юридичної визначеності. Також у переліку дисциплінарних проступків містяться діяння, які за своєю правовою природою абсолютно тотожні з обов'язками, що впливають з присяги. Йдеться, зокрема, про такі проступки, як вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу, дії, що шкодять авторитету державної служби. На бажання такі дії можна визнати порушенням присяги. Усі вони дещо «штучно» зараховані до дисциплінарних проступків, оскільки не відповідають юридичній природі дисциплінарних проступків. Окрім того, вчинення будь-яких протиправних діянь (кримінальних, адміністративних правопорушень чи дисциплінарних проступків) шкодить авторитету державної служби, по суті, суперечить дотриманню присяги, тому не зрозуміло, про яку саме протиправність у цих діях йдеться.

Неухильне дотримання норм – важливий обов'язок усіх громадян, а особливо посадових осіб державних органів. Гідне поведіння з державними символами – запорука високого авторитету держави, показник рівня національної свідомості в країні. Саме тому вияв неповаги до державних символів державними службовцями є однією з дій, що свідчить про порушення присяги, оскільки підвищені вимоги до поведінки державних службовців вимагають від них поваги та дбайливого ставлення до державної символіки, що й буде свідченням відданості державі та народу.

Отже, варто погодитися з думкою О. Є. Луценко, яка, аналізуючи порушення присяги, як підставу

припинення трудових правовідносин з держслужбовцем, вважає, що слід встановити перелік таких конкретних діянь, які характеризуватимуть об'єктивний аспект порушення присяги державними службовцями: 1) вияв неповаги до державних символів України; 2) невиконання або неналежне виконання в межах посадових обов'язків рішень державних органів та/або органів влади Автономної Республіки Крим, наказів, розпоряджень та доручень керівників, наданих у межах їхніх повноважень; 3) перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу злочину або адміністративного правопорушення; 4) невжиття передбачених законом заходів щодо усунення конфлікту інтересів; 5) порушення обмежень щодо участі державного службовця у виборчому процесі, визначених виборчим законодавством [11, с. 59].

У зв'язку із цим простежується тенденція, коли для притягнення до дисциплінарної відповідальності за той чи інший проступок звертаються до аналогії права, закону, тлумачення термінів. У ст. 8 Цивільного кодексу України зазначено: відповідно до ч. 1 аналогія закону – це якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини, а аналогія права; відповідно до ч. 2 – коли неможливо використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин, вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства [12].

Для притягнення державних службовців до відповідальності внаслідок порушення присяги зазвичай використовують аналогію права. Про це свідчить судова практика. Так, Верховний Суд України в ухвалі від 1 жовтня 2013 р. № 21-259а13 у справі про визнання дій та рішень протиправними, скасування наказу й поновлення на посаді визнав, що «порушення присяги – скоєння державним службовцем проступку (вчинку) проти інтересів служби, який суперечить покладеним на нього обов'язкам, підриває довіру до нього, як до носія влади, що призводить до приниження авторитету державного органу та унеможливає подальше виконання ним своїх обов'язків. Слід відзначити, що норма права, яка безпосередньо би встановлювала такий склад проступку у вигляді порушення присяги, не існує. Тому суб'єкту, якому доводилось накладати стягнення та перевіряти правомірність такого вчинку, доводилось виходити із загального конституційного принципу законності (ст. 19 Конституції України) та принципів ст. 4 Закону України «Про державну службу» – законності, професіоналізму, патріотизму, доброчесності» [13].

Висновки. Отже, у судових рішеннях не йдеться про те, що порушення присяги повинно бути протиправним, винним й одночасно спрямованим проти охоронюваних прав, інтересів, благ. Вбачається, що достатньо встановити факт суперечності вчинку обов'язкам, покладеним на державного службовця. Малоймовірним видається врахування чинників волі та усвідомлення для встановлення протиправності цього діяння. На наш погляд, дещо поверховим і формальним є встановлення протиправності цього діяння тільки на підставі невідповідності вчинків державного службовця його обов'язкам. З іншого боку, суд, перевіряючи правомірність рішення суб'єкта владних повноважень у справі про звільнення зі служби за порушення присяги, не є тим органом, який має повноваження встановлювати склад проступку. Його завдання відповідно до процесуального закону полягає в перевірці й оцінці рішень суб'єктів владних повноважень та обставин, які стали підставою для винесення оскаржаного рішення.

Список використаних джерел

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 07.06.2020).
2. Андреев В. О. Присяга державного службовця в механізмі проходження державної служби в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.03 / Нац. акад. держ. управл. при Президентові України. Київ, 2019. 220 с.
3. Лаврінчук І. П. Правовий статус державного службовця як учасника трудових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1999. 20 с.
4. Маляренко А. В. Про присягу судді та відповідальність за її порушення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 2. С. 26–30.

5. Про практику розгляду судами трудових спорів: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992. *Трудове право України: зб. нормат.-прав. актів*. Вид. 2, виправл. та допов. / упоряд. П. А. Бущенко, І. А. Ветухова. Харків : Консум, 2002. С. 184–210.
6. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 18.01.2007 № К-29167/06. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.06.2020).
7. Кодекс законів про працю: Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 07.06.2020).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі про Дисциплінарний статут прокуратури України від 22.06.2004 № 13-рп/2004. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-04#Text> (дата звернення: 07.06.2020).
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.06.2020).
10. Угрюмова Г. О. Загальна характеристика дисциплінарної відповідальності і дисциплінарного проступку за українським трудовим правом. *Право України*. 2005. № 5. С. 78–81.
11. Луценко О. Є. Порушення присяги як підстава припинення трудових правовідносин з державним службовцем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 23, ч. 1, т. 2. С. 59-64.
12. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.06.2020).
13. Ухвала Верховного Суду України від 01.10.2013 № 21-259а13. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.06.2020).

References

- Andrieiev, V. O. (2019). *Prysiaha derzhavnoho sluzhbovtisia v mekhanizmi prokhozhenia derzhavnoi sluzhby v Ukraini*. (Dys. ... kand. nauk z derzh. upravl.). Nats. akad. derzh. upravl. pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
- Lavrinchuk, I. P. (1999). *Pravovyi status derzhavnoho sluzhbovtisia yak uchastnyka trudovykh pravovidnosyn* (Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk). Kyiv [in Ukrainian].
- Maliarenko, A. V. (2012). Pro prysiahu suddi ta vidpovidalnist za yii porushennia. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 2, 26–30 [in Ukrainian].
- Uhrumova, H. O. (2005). Zahalna kharakterystyka dystsyplinarnoi vidpovidalnosti i dystsyplinarnoho prostupku za ukrainskym trudovym pravom. *Pravo Ukrainy*, 5, 78–81 [in Ukrainian].
- Lutsenko, O. Ye. (2013). Porushennia prysiahy yak pidstava pryypynennia trudovykh pravovidnosyn z derzhavnym sluzhbovtsem. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 23, 1, 2, 59-64 [in Russian].

O. Kravchuk, operative officer of the criminal police department of the Shevchenkivskiyi police department of the Main Directorate of the National Police in the Lviv region

ORCID: 0000-0002-6189-5931

Wrongfulness as a sign of violation of the oath

The article examines the wrongfulness as a sign of violation of the oath. It is noted that if observance of labor discipline is achieved by methods of encouragement, persuasion, education, and, if necessary, by methods of coercion, then it is possible to ensure the observance of the oath only by a negative and strict method – dismissal from service, without the right to occupy certain categories of posts in the future.

The author noted that the task of the public service, cartelized with the content of the Oath of a public servant, consists, first of all, in the proper provision of state-managerial relations, which are inherently consciously volitional. The content of the Oath of the civil servant, which reinforces the duty of the servant to faithfully serve to the Ukrainian people, thereby indicates the general duty of public service offices, local self-government and other public authorities to serve the people as a manifestation of public administration.

It is concluded that the court decisions do not state that the violation of the oath should be illegal, guilty and directed against the rights, interests, benefits. Judgments only establish the fact that the act contradicts the duties of a civil servant.

In our opinion, it is somewhat superficial and formal to establish the wrongfulness of this act only on the basis of the inconsistency of the actions of a public servant with his duties. On the other hand, the court, checking the legality of the decision of the subject of power in the case of dismissal from service for violation of the oath, is not the authority that was empowered to establish the composition of the misconduct.

Keywords: *human rights; right to work; service discipline; oath; civil service; wrongfulness.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.08
УДК 342.95

Панасюк О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри юридичних
дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1621-687X

ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Визначено, що адміністративно-деліктне право будучи підгалуззю адміністративного права виконує схожі функції з врахуванням предмету правового регулювання та відносин пов'язаних з притягнення до адміністративної відповідальності. До функцій джерел адміністративно-деліктного права можна віднесено наступні: охоронна, регулятивна, виховна, пізнавальна, відновлювальна, ідеологічна, вирішення правових конфліктів, політична. Виділено види джерел адміністративно-деліктного права. Наведено основні етапи кодифікації історії розвитку вітчизняного адміністративно-деліктного права. Визначено основні напрямки реформування інституту адміністративної відповідальності в Україні з огляду на формування адміністративно-деліктного права в Україні. Визначено, що кодифіковані джерела адміністративно-деліктного права потребують розвитку. Виходячи з основних джерел адміністративного права країн Європейського Союзу, визначено напрямки розвитку кодифікованих джерел адміністративно-деліктного права України.

Ключові слова: джерела права; нормативно-правові акти; делікт; адміністративно-деліктне право; правопорушення; адміністративна відповідальність.

Определено, что административно-деликтное право будучи подотраслью административного права выполняет схожие функции с учетом предмета правового регулирования и отношений связанных по привлечению к административной ответственности. К функции источников административно-деликтного права могут быть отнесены следующие: охранная, регулятивная, воспитательная, познавательная, восстановительная, идеологическая, разрешения правовых конфликтов, политическая. Выделены виды источников административно-деликтного права. Приведены основные этапы кодификации истории развития отечественного административно-деликтного права. Определены основные направления реформирования института административной ответственности в Украине ввиду формирования административно-деликтного права в Украине. Определено, что кодифицированные источники административно-деликтного права нуждаются в развитии. Исходя из основных источников административного права стран Европейского Сою-

за определено направление развития кодифицированных источников административно-деликтного права Украины.

Ключевые слова: *источники права; нормативно-правовые акты; деликт; административно-деликтное право; правонарушения; административная ответственность.*

Постановка проблеми. Ефективність функціонування адміністративної відповідальності в Україні значною мірою пов'язано з нормативним комплексом – системою джерел адміністративно-деликтного права України. Саме вона забезпечує належну нормативну регламентацію суспільних відносин пов'язаних з притягненням до адміністративної відповідальності в Україні та правопорядок.

Категорія джерел права вже зайняла своє місце у понятійно-категоріальному апараті загальної теорії права. Проте, формування адміністративно-деликтного права України як підгалузі адміністративного права України викликало необхідність досліджень у цій сфері, що зумовлює актуальність дослідження питань становлення джерел адміністративно-деликтного права в Україні та їх сучасного стану. До того ж серед науковців ведуться дискусії з приводу тих чи інших питань формування і функціонування системи джерел адміністративного та адміністративно-деликтного права України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну базу дослідження становили наукові праці таких відомих учених-адміністративістів як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, Ю. В. Ващенко, І. П. Голосніченко, І. С. Гриценко, С. М. Гусаров, Є. В. Додін, Т. Є. Кагановська, Р. А. Калюжний,

Л. Є. Кисіль, С. В. Ківалов, Л. В. Ко-валь, Т. О. Коломоець, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, В. Г. Перепелюк, С. В. Петков, О. Ю. Салманова, О. Л. Соколенко, С. Г. Стеценко, М. М. Тищенко, В. П. Тимошук, Ю. С. Шемшученко та багатьох інших. Однак, дослідження, що об'єднувало би питання становлення та сучасного стану джерел адміністративно-деликтного права України, сьогодні відсутнє.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає у дослідженні становлення та з'ясуванні сучасного стану формування джерел адміністративно-деликтного права України. Її завданнями є визначення функцій джерел адміністративно-деликтного права, виділення видів джерел адміністративно-деликтного права, визначення основних етапів кодифікації історії розвитку вітчизняного адміністративно-деликтного права, визначення основних напрямків реформування інституту адміністративної відповідальності в Україні з огляду на формування адміністративно-деликтного права в Україні, визначити напрямки розвитку кодифікованих джерел адміністративно-деликтного права України. Виходячи з цього, новизна статті полягає в авторському погляді на проблему правового дослідження становлення та сучасного стану формування джерел адміністративно-деликтного права України.

Виклад основного матеріалу. Розбудова Української держави в

ракурсі європейських стандартів вимагає вдосконалення змісту адміністративно-деліктного права і, зокрема, дослідження питання його джерел, оскільки їх зміст та система формують адміністративно-деліктне право України [1]. Історично склалось, що в адміністративно-деліктному праві формується власна специфічна система джерел, яка породжена предметом і методами правового регулювання та залежить від особливостей ідей та етапів суспільного та державного розвитку [2].

Відмітимо основні функції, які відіграють джерела адміністративно-деліктного права, в тому числі у виконанні загальних функцій держави. Так, В. В. Решота не поглиблюючись у класифікації, за різноманітними підходами та критеріями, виділяє наступні основні функції джерел адміністративного права [3]. Адміністративно-деліктне право будучи підгалуззю адміністративного права виконує схожі функції з врахуванням предмету правового регулювання та відносин пов'язаних з притягнення до адміністративної відповідальності.

Так, до функцій джерел адміністративно-деліктного права можна віднести наступні:

– охоронна. Дана функція здійснює охорону суспільних відносин шляхом фіксації норм права, що створенні для регулювання питання охорони відносин в суспільстві. В Кодексі України про адміністративні правопорушення саме охорона прав і свобод громадян, їх власності та навіть Конституційного ладу України визначено, як його основне завдання [4];

– регулятивна (визначається перелік відповідних обов'язків, прав і

свобод учасників адміністративно-деліктних правовідносин);

– виховна (розміщення відповідних норм впливає на правосвідомість членів суспільства);

– пізнавальна. Забезпечує можливість всебічного пізнання та вивчення адміністративно-деліктного права, через надання необхідної інформації;

– відновлювальна. Полягає у закріпленні норм, що встановлюють правовий механізм відновлення порушених прав і законних інтересів суб'єктів в процесі притягнення до адміністративної відповідальності;

– ідеологічна. За допомогою джерел права формується та реалізується культура, основні переконання існування та взаємовідносин, що утворюють в суспільстві певну ідеологію;

– вирішення правових конфліктів. На основі джерел адміністративно-деліктного права встановлюється порядок вирішення спорів із застосування адміністративно-правових норм;

– політична. Джерела адміністративно-деліктного права містять положення, що підтримують визначений законодавством політичний лад держави, таким чином формується правоохоронна політика держави [3].

Різнманітність джерел адміністративно-деліктного права викликає потребу розділити їх на види. Традиційно для правових галузей це: Конституція України, група актів, що мають силу закону (закони України, кодекси), положення, статuti й інші акти управлінського спрямування [5].

Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України діяння, які є адміністративними правопорушен-

нями, та відповідальність за них визначаються виключно законами [6, п. 22 ч.1 ст. 92]. Виходячи з цього повністю віднести до джерел адміністративно-деліктного права всі нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки суб'єктів за порушення котрих передбачено адміністративну відповідальність, не можна. Таким чином, лише закони можуть бути джерелами адміністративно-деліктного права, саме ними визначаються підстави, зміст та процедури адміністративної відповідальності. Проте, відмітимо, що низкою підзаконних актів регулюються відносини пов'язані з адміністративною відповідальністю.

Тут слід відмітити положення ст. 5 КУпАП, що містять повноваження місцевих рад щодо прийняття рішень, за порушення яких передбачається адміністративна відповідальність. Так, сільські, селищні, міські, обласні ради мають право приймати в межах, що визначаються законами, рішення з питань боротьби зі стихійним лихом і епідеміями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність, а також рішення з питань боротьби з епізоотіями, за порушення яких відповідальність встановлено статтею 107 КУпАП. Відповідно до ч. 2 цієї статті сільські, селищні, міські ради встановлюють відповідно до законодавства правила, за порушення яких адміністративну відповідальність передбачено статтями 152, 159 і 182 КУпАП [7, ст. 5]. Таким чином сільським, селищним, міським радам надано повноваження із встановлення правил, за порушення яких адміністративну відповідальність. Ці правила закріплюються відповідними рішеннями сільських, селищних

та міських рад. Відповідні рішення повинні були б бути джерелами адміністративно-деліктного права. Проте, таке твердження йде в розріз зі статтею 92 Конституції України, відповідно ми не будемо відносити їх до джерел адміністративно-деліктного права обмежившись законодавчими актами.

Відмітимо, що й в інших нормативно-правових актах містяться норми, що використовуються при притягненні до адміністративної відповідальності, зокрема, Укази та розпорядження Президента України, нормативні акти органів виконавчої влади України, згадувані нормативні акти місцевих рад, їх виконавчих органів, розпорядження місцевих державних адміністрацій (їх голів), міжнародні угоди України з іншими державами та міжнародно-правові акти, ратифіковані й визнані нашою державою, акти Конституційного Суду України, Великої Палати Верховного Суду та об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду.

Базовим джерелом адміністративно-деліктного права є Кодекс України про адміністративні правопорушення [7]. Адміністративно-деліктне право одна з небагатьох підгалузей права, що мала кодифікацію своїх положень у відповідних актах в різні історичні періоди, що слугували джерелом адміністративно-деліктного права.

І. О. Федоров проводить умовний поділ кодифікації в історії розвитку вітчизняного адміністративно-деліктного права. Основні етапи кодифікації, які мають свої специфічні особливості є наступні [8].

Докодифікаційний період. Він бере свій початок від створення уяв-

лення про Українську державу і до 20-х років XX століття. Для цього етапу характерним є пошук та доктринальні дослідження щодо необхідності систематизації адміністративно-деліктного законодавства. Звичайно в такий великий період існували різноманітні нормативно-правові акти, різних форм, в яких намагались визначати засади адміністративної відповідальності, проте практичне їх застосування доводило недосконалість їх структурування.

Перший етап кодифікації. Часові рамки якого становлять двадцять роки – середина тридцятих років XX століття. Характеризується інтенсивністю кодифікаційної роботи адміністративно-деліктного права, який завершився прийняттям першого Адміністративного кодексу 1927 року [9].

Другий етап. Проходив з другої половини тридцятих років до восьмидесятих років XX століття. Даний етап в свою чергу поділяється на 2 етапи:

– тридцять роки – початок 80-х років XX століття, що характеризується суттєвим обмеженням предмету кодифікації, наявністю довольного підходу структуризації норм права, різноманітним використанням юридичної термінології, іноді суперечливим за змістом, але продовженням кодифікаційного процесу, наслідком чого стало прийняття Основ законодавства СРСР та союзних республік [10], які зафіксували єдині для всієї радянської держави засади адміністративно-деліктної відповідальності, провадження у справах про адміністративні правопорушення, врахували досягнення правової науки що діяла на той час, проте

мінімізувала специфіку нормотворчості УРСР;

– 80-ті роки XX століття, в період яких відчувається активне бажання державних органів врахувати наукові досягнення всіх галузей права радянської України, знайти компромісні рішення існуючих проблем термінології того часу, переведення концентрації адміністративно-деліктних правових положень суто на фізичних осіб, а, отже, відповідно й систематизація переліку адміністративних стягнень, прийняттям у підсумку 07 грудня 1984 року Кодексу про адміністративні правопорушення [11].

Новітній етап. Розпочався в 90-ті роки XX століття і продовжується до цього часу. Характеризується суттєвою зміною парадигми адміністративної відповідальності, її базових засад, збільшенням кількості суб'єктів адміністративної відповідальності шляхом додавання юридичних осіб, модифікацією структури системи адміністративних стягнень, та наявністю на сьогоднішній день декількох варіантів проектів нового адміністративно-деліктного кодексу [12].

Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства є складний організаційно-правовий механізм, важливими елементами якого є принципи створення та дії кодифікації, які є її основоположними засадами та виражають сутність її призначення [8].

Наразі, вважаємо доцільним визначити основні завдання сучасної кодифікації законодавства про адміністративні проступки, тобто що має бути змінено. Досить ґрунтованими в цьому напрямку є напрацювання Центру політико-правових

реформ і підготовлена ним Концепція реформування інституту адміністративної відповідальності [13]. До таких завдань було віднесено:

- визначити напрями реформування інституту адміністративної відповідальності, зокрема, щодо встановлення конкретних заходів такої відповідальності і запровадження належної адміністративної процедури, проведення чіткого розмежування між сферами адміністративної та кримінальної відповідальності;

- окреслити шляхи оновлення законодавства у цій сфері;

- визначити етапи практичної реалізації передбачених заходів реформування.

До основних напрямків реформування інституту адміністративної відповідальності в Україні віднесено необхідність перегляду системи понять і термінів, що застосовуються у сфері адміністративної відповідальності. Пропонується узагальнити суб'єктів адміністративних правовідносин об'єднавши суб'єктів владних повноважень з іншими суб'єктами, охопивши фізичних і юридичних осіб (в т.ч. адміністративні органи, таким чином, прирівнявши у відносинах особу з державою). При цьому, до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків (деліктів) пропонується притягувати як фізичних так і юридичних осіб. Таким чином, «адміністративне правопорушення» стане ширшим за обсягом поняттям, ніж адміністративні делікти фізичних і юридичних осіб.

Відмітимо, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа (при виконанні

владних повноважень) у разі вчинення ними адміністративного проступку не є суб'єктами вчинення адміністративного проступку. Порядок притягнення їх до адміністративної відповідальності визначена Кодексом адміністративного судочинства України.

У разі визнання адміністративним судом рішення, дії або бездіяльності посадової чи службової особи адміністративним правопорушенням, то до посадової чи службової особи можуть бути застосовувані заходи дисциплінарної відповідальності.

У науці відмічається необхідність прийняття нового кодифікованого акту, що буде містити засади відповідальності за адміністративні проступки. Кодифікація має охопити всі склади адміністративних проступків, за які встановлена відповідальність фізичних і юридичних осіб. Повна кодифікація сприятиме досягненню відповідності між ступенем небезпеки адміністративного проступку та заходами відповідальності за його вчинення.

Загальна частина нового кодифікованого акту повинна традиційно містити загальні положення про відповідальність за адміністративні проступки, поняття і принципи відповідальності за адміністративні проступки, суб'єкти адміністративних проступків, обставини, які виключають відповідальність за адміністративні проступки, заходи відповідальності за адміністративні проступки та правила застосування адміністративних стягнень.

Особлива частина також традиційно має містити склади адміністративних проступків відповідно до об'єктів посягання. Суб'єктами

вчинення адміністративних проступків необхідно визнати фізичних та юридичних осіб.

Притягнення до адміністративної відповідальності юридичної особи повинно відбуватися якщо делікт є наслідком діянь фізичних осіб, представника юридичної особи. Нині існуюча формула визначення суб'єктом адміністративного проступків посадових осіб, які діють від імені юридичної особи має відійти в минуле. В свою чергу, юридична особа надалі має вирішуватися питання з наслідками для свого працівника поза інститутом адміністративної відповідальності.

Дискусійним, проте таким, що має раціональне підґрунтя є твердження щодо відмови від виділення спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності на яких поширюється дія дисциплінарних статутів (військовослужбовців, поліцейських тощо). Має дотримуватися принцип рівності прав всіх перед законом.

Якщо за західними зразками вводити відповідальність юридичних осіб, слід змінити підходи до визначення вини. Застосування концепції об'єктивної вини дозволить вважати винуватою у вчиненні діяння юридичної особи, якщо дія або бездіяльність є усвідомленою і має наслідком порушення положень закону. Це дозволить визнавати юридичні особи повноцінними суб'єктами адміністративної відповідальності.

Також, дискусійним є твердження про доцільність вилучення положення про звільнення від відповідальності за малозначністю вчиненого делікту та положення про можливість передачі матеріалів на розгляд громадськості. Проте, знов

таки для дотримання принципу рівності, вважаємо, слід виключити дані положення з майбутнього кодифікованого акту про адміністративну відповідальність [13].

Не дивлячись на переважну більшість прихильників серед науковців постулату асоціації Конституції, як одного з фундаментальних джерел адміністративно-деліктного права, існують і інші погляди з даного питання.

Так, незважаючи на перераховане вище, Р. С. Мельник піддає сумніву погляди багатьох науковців різних галузей права, в тому числі адміністративно-деліктного, які вважають що Конституція є джерелом їхньої галузі права, адже подібний підхід вихолощує роль і значення Конституції України. Він вважає, що такий підхід урівнює норми Конституції України, саме як основного закону, з нормами інших галузей та підгалузей національного права. Конституція слугує центральним джерелом окремої галузі права, а саме конституційного права України і не потрібно асоціювати її як джерело будь-якого іншого права, включаючи адміністративно-деліктного права [14, с. 85]. Конституційні положення є неоднозначними і не надають необхідної конкретики для повноцінного регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері адміністративно-деліктного права. Вони потребують деталізації, якої можна досягнути прийняттям відповідних норм адміністративно-деліктного права. Таким чином, реалізація положень які закріплені в Конституції України неможлива без норм адміністративно-деліктного права. Зі сказаного науковець робить висновок, що Консти-

туція України не є самостійним джерелом адміністративного права, а виступає лише базою для наповнення і формування джерел адміністративного права. Також, Конституція є «лакмусовим папером» для перевірки внесених у джерела адміністративного права норм на предмет їх конституційності [15].

Проте, незважаючи на недоліки застарілої форми та змісту, КУпАП залишається одним з головних законодавчих джерел адміністративно-деліктного права. На шляху прийняття нового КУпАП, існуюча версія є необхідним елементом дотримання курсу демократичних реформ, для організації та підтримки протидії сукупності наявних правопорушень [16].

Також до кодифікованих джерел адміністративно-деліктного права можна віднести і інші кодекси, наприклад, Митний Кодекс України [17]. Звичайно не в повному обсязі, а саме у частинні визначення процедурних та юридично-фактичних засад адміністративної відповідальності. Кодекс визначає адміністративну відповідальність у сфері митної справи та визначає специфіку розгляду таких справ [4].

Кодифіковані джерела адміністративно-деліктного права потребують розвитку. Наприклад, до основних джерел адміністративного права країн Європейського Союзу відносяться три кодекси [1]:

- адміністративно-процедурний, головною метою якого є регулювання суспільних відносин між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління;

- кодекс про адміністративні проступки;

- кодекс адміністративного судочинства.

Ця тріада комплексно надає забезпечення прав і свобод людини на всіх етапах взаємодії з публічною адміністрацією.

Визнання правової доктрини джерелом адміністративно-деліктного права виявилось об'єктивною потребою. Наприклад, після того як Кодекс адміністративного судочинства України [18] вступив в дію, в змісті якого містилось багато інноваційних категорій (публічна служба, суб'єкт владних повноважень і т.п.), їх необхідно було ставити в основу відповідних адміністративних та/або судових рішень. Через відсутність тлумачення сутності перелічених понять активні учасники правозастосовних відносин вимушені були користуватися правовою доктриною.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, треба відмітити, що джерела адміністративно-деліктного права мають велике теоретичне і практичне значення, як безпосередні регулятори суспільних відносин сучасного ладу нашої держави. Проте позитивне реформування системи державної влади в Україні в напрямку європейських стандартів потребує більш оперативного кардинального розвитку джерел адміністративно-деліктного права. Синергія між суспільним ладом та джерелами адміністративно-деліктного права є беззаперечним фактом, а, отже, розвиток одного елементу слугує рушійною силою для іншого і, навпаки.

Список використаних джерел

1. Черномаз О. Б. Джерела адміністративного права: сучасний стан та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30 (2). С. 89–91.
2. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс: полный курс. Москва : 2001. 652 с.
3. Решота В. В. Функції джерел адміністративного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 6. Т. 1. С. 103–106.
4. Гаджиева Ш. Н. Кодекс як джерело адміністративно-деліктного права. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 152–160.
5. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина : Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
6. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/> (дата звернення: 02.05.2020).
8. Федоров І.О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07; Запорізький національний ун-т. Запоріжжя, 2006. 186 с.
9. Адміністративний кодекс УСРР : постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 року. База даних «Законодавство України» Ліга-Закон. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html (дата звернення: 02.05.2020).
10. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про оренду : Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 23 листопада 1989 р. № 810-І. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0810400-89> (дата звернення: 11.03.2020).
11. Про введення в дію Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення : Постанова Верховної Ради Української РСР від 7 грудня 1984 р. № 8074-Х. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8074-10> (дата звернення: 02.04.2020).
12. Про проект Закону України про внесення доповнень і змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення : Постанова Президії Верховної Ради України від 12 квітня 1994 року N 4069-XII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4069-12> (дата звернення: 02.04.2020).
13. Концепція реформування інституту адміністративної відповідальності. Центр політико-правових реформ. URL: https://www.pravo.org.ua/ua/news/public_administration/2584- (дата звернення: 02.05.2020).
14. 100 ответов на 100 вопросов по Общему административному праву : учеб. пособ. / под ред. Р.С. Мельника. Киев: Юринком Интер, 2017. 240 с. URL: https://yurincom.com/wp-content/uploads/2018/05/100otvetov_vopr_Ok.pdf
15. Мельник Р.С. Новели сучасної концепції українського адміністративного права. *Lex portus*. 2017. № 5. С. 5-16.
16. Колпаков, В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. Київ : Юринком Интер, 2008. 256 с.
17. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 02.05.2020).

18. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35; 36; 37. Ст. 446. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 02.05.2020).

References

Chornomaz, O. B. (2015). Dzherela administratyvnoho prava: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo*, 30 (2), 89-91 [In Ukrainian].

Tihomirov, Yu. A. (2001). *Administrativnoe pravo i protsess: polnyi kurs*. Moskva [In Russian].

Reshota, V. V. (2016). Funktsii dzherel administratyvnoho prava. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, 6, 1, 103-106 [In Ukrainian].

Hadzhyieva, Sh.N. (2014). Kodeks yak dzherelo administratyvno-deliktneho prava. *Pravo i suspilstvo*, 3, 152-160 [In Ukrainian].

Alforov, S. M., Vashchenko, S.V., Dolhopolova, M. M., Kupin, A. P. (2011). *Administratyvne pravo. Zahalna chastyna*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].

Fedorov, I. O. (2006). *Kodyfikatsiia administratyvno-deliktneho zakonodavstva Ukrainy* (Dys... kand. yuryd. nauk). Zaporizkyi natsionalnyi un-t. Zaporizhzhia [In Ukrainian].

Melnyk, R. S. (2017). Novely suchasnoi kontseptsii ukrainskoho administratyvnoho prava. *Lex portus*, 5, 5-16 [In Ukrainian].

Kolpakov, V. K. (2008). *Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo)*. Kyiv: Yurinkom Inter [In Ukrainian].

O. Panasiuk, PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Legal Disciplines of the Sumy Branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-1621-687X

Sources of administrative tort law of Ukraine: formation and current state

It is determined that administrative tort law, being a sub-branch of administrative law, performs similar functions, taking into account the subject of legal regulation and relations related to bringing to administrative responsibility. The functions of sources of administrative tort law include the following: protective, regulatory, educational, cognitive, restorative, ideological, legal conflict resolution, political.

Based on the provisions of the Constitution of Ukraine, it is concluded that the sources of administrative tort law all the legal acts that determine the rights and obligations of the subjects for violation of which provides administrative liability, can not be attributed. It is determined that only laws can be sources of administrative tort law, they determine the grounds, content and procedures of administrative liability. However, it is noted that a number of bylaws regulate relations related to administrative liability. The list of normative-legal acts containing the norms used at bringing to administrative responsibility is defined.

The types of sources of administrative tort law are identified. The main stages of codification of the history of development of domestic administrative tort law are given. The main directions of reforming the institution of administrative responsi-

bility in Ukraine with regard to the formation of administrative tort law in Ukraine are identified. The issue of bringing a legal entity to administrative responsibility is raised.

It is determined that codified sources of administrative tort law need to be developed. Based on the main sources of administrative law of the European Union, the direction of development of codified sources of administrative tort law of Ukraine is determined.

Keywords: *sources of law; normative-legal acts; tort; administrative-tort law; offense; administrative responsibility.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.09
УДК 343.97

Денисов С. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
права та кримінології факультету № 6
Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1218-0016

Філей Ю. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Національного університету
«Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0001-5919-1129

ПОРНОГРАФІЧНІ ФЕЙКИ: ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ

У статті досліджується проблематика протидії створенню та розповсюдженню сфальсифікованих порнографічних фотографій та відеороликів з накладенням зображень обличчя людей, які не брали участі в їх зйомці. Наголошується, що дівфейк – це аудіо- та відеозаписи, створені або змінені таким чином, що запис помилково сприймається як автентичний запис реальної мови або дій індивідуума.

Ключові слова: дівфейк; порнографія; соціальні мережі; фейкова інформація; протидія.

В статье исследуется проблематика противодействия созданию и распространению фальсифицированных порнографических фотографий и видеороликов с наложением изображений лиц людей, которые не принимали участия в их съемке. Отмечается, что дивфейк – это аудио- и видеозаписи, созданные или измененные таким образом, что запись ошибочно воспринимается как аутентичная запись реальной речи или действий индивидуума.

Ключевые слова: дивфейк; порнография; социальные сети; фейковая информация; противодействие.

Постановка проблеми. Останнім часом проблема розповсюдження фейкової (неправдивої) інформації набула загрозливого характеру. Однією з форм виявлення цього вкрай негативного, навіть загрозливого,

явища є створення та розповсюдження сфальсифікованих порнографічних фотографій та відеороликів з накладенням зображень обличчя людей, які не брали участі в їх зйомці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи сучасний стан проблематики протидії створенню та розповсюдженню сфальсифікованих порнографічних фотографій та відеороликів з накладенням зображень облич людей, які не брали участі в їх зйомці, можна впевнено стверджувати, що ці питання викликають занепокоєння у суспільстві.

Безумовно, щодо вирішення кримінологічних проблем протидії злочинності прикута увага науковців, що знайшло відображення у працях Ю. М. Антоняна, Я. І. Гілінського, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Н. О. Гурторової, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, В. І. Женунтія, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, О. М. Костенка, О. М. Литвака, Г. М. Міньковського, В. О. Навроцького, О. Р. Ратинова, О. П. Рябчинської, А. В. Савченка, П. П. Сердюка, А. П. Тузова, В. О. Тулякова, І. К. Туркевич, В. І. Шакуна, Г. Шнайдера, С. С. Яценка та інших дослідників [1, с. 7; 2, с. 6].

Проте, незважаючи на актуальність, ці проблеми залишаються малодослідженими не лише в Україні, але й у світі.

Постановка завдання. На основі комплексного аналізу загальнотеоретичних і галузевих проблем протидії злочинності сформулювати сучасний погляд на негативні явища, котрі набирають обертів зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій, оскільки цей процес не спинити, а механізм протидії створенню та розповсюдженню сфальсифікованих порнографічних фотографій та відеороликів з накладенням зображень облич людей, які не брали участі в їх зйомці, необхідно постійно удоско-

налювати. Хоча ця проблематика стосується не тільки найбільш розповсюдженого контексту порнографії, а й інших, наприклад, фальсифікація виступів публічних людей, політиків, бізнесменів.

Виклад основного матеріалу.

В наш час завдяки мережі Інтернет у відкритому доступі на різних соціальних платформах накопичена величезна кількість цифрового фото та відео контенту, на якому можна знайти зображення майже будь-якої людини.

Л. І. Романова та Р. І. Дремлюга зазначають, що з появою Інтернету кардинальним чином змінився світ людей. Призначення Інтернету зводиться до того, що в його вільному просторі не було ніякої цензури, контролюючих органів, що наглядають або забороняють функціонування. Інформація на будь-яку тему може бути анонімно на тривалий термін розміщена ким завгодно і доступна всім бажаючим [3, с. 52].

Існують комп'ютерні програми за допомогою яких, наприклад, обличчя людини накладається на будь-яке порнографічне фото та відео зображення причому для цього не потрібно мати жодних спеціальних знань, навичок чи якогось дорогого обладнання. Зокрема, в безкоштовному додатку FakeApp завантажується цифрове зображення і штучний інтелект аналізує і змінює зображення обличчя однієї людини, а потім прикріплює його до тіла іншої людини [4, с. 109]. Тобто подібні технології стають загальнодоступними і не потребують жодних спеціальних навичок або освіти.

Так, нещодавно з метою шантажу або помсти, чи задля сенсації або рейтингів необхідно було вести

таємну фото чи відео зйомку, наприклад, сексуального життя людини, або незаконно скачувати інформацію. Це потребувало значних матеріальних, технічних та людських зусиль, а результат був під питанням. Сьогодні за допомогою новітніх технологій достатньо натиснути лише декілька кнопок на смартфоні чи комп'ютері і створити реалістичний порнографічний контент із зображенням будь-якої людини. Зображення буде настільки реалістичним, що відрізнити правду від брехні майже неможливо.

Серйозним викликом є широке використання систем штучного інтелекту – комп'ютерних систем або програм, які імітують один або декілька аспектів інтелектуальної поведінки, що володіють більш високим в порівнянні з іншими комп'ютерними системами або програмами ступенем автономності та незалежності від волі розробника або користувача.

Деякі інтелектуальні системи здатні до навчання і самонавчання. Вже сьогодні такі системи можуть активно застосовуватися для виявлення слабкості потенційних жертв шахрайства, а також імітації діяльності людини.

Існують інтелектуальні системи, що імітують голос чи відео людини. З їх допомогою можна створювати аудіо- та відеозаписи для маніпуляції людьми. Тобто системи штучного інтелекту є не просто черговим комп'ютерним засобом вчинення злочинів, вони загрожують всьому існуючому громадському порядку, провокуючи «інформаційний апокаліпсис», в якому факт неможливо відрізнити від вимислу, і люди перестають намагатися зрозуміти різницю. Це підриває довіру до будь-якої

інформації і може дестабілізувати суспільство [5, с. 421].

Американська дослідниця Ребекка Делфіно для позначення цього явища користується терміном «Deepfakes», що об'єднує дві концепції: deep – «глибокий», deep learning – «глибоке навчання» – аспект штучного інтелекту, що заснований на тих самих принципах, що і навчання людини, а також fake, fake news – «фейкові новини», тобто неправдиве або сенсаційне повідомлення, що створене з метою привернення уваги, введення в оману тощо [4, с. 105]. Іншими словами дідфейк – це аудіо- та відеозаписи, створені або змінені таким чином, що запис помилково сприймається як автентичний запис реальної мови або дій індивідуума.

Проблема настільки нагальна, що Міністерство культури, молоді та спорту України сьогодні вже проводить публічне обговорення проекту закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення національної інформаційної безпеки та права на доступ до достовірної інформації». Зокрема, пропонується встановлення адміністративної відповідальності за розповсюдження дезінформації, порушення правил спростування, надання відповіді та вимог прозорості та встановлення кримінальної відповідальності за системне та умисне масове розповсюдження дезінформації [6].

Подібні негативні явища набирають обертів зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій, тому цей процес не спинити, а механізм протидії створенню та розповсюдженню сфальсифікованих порнографічних фотографій та відеороликів з накладенням зображень облич людей, які

не брали участі в їх зйомці, необхідно постійно удосконалювати. Ця проблематика стосується не тільки найбільш розповсюдженого контексту порнографії, а й інших, наприклад, фальсифікація виступів публічних людей, політиків, бізнесменів.

Поряд з позитивною стороною в інтернет-просторі розвивається і кримінальна складова, наприклад, щодо розповсюдження порнографії. Технології так стрімко розвиваються, що розрізнити оброблені і справжні відео- та фотозображення вже майже неможливо. Вислів «не довіряй своїм очам» стає реальністю.

У процесі протидії стикаємось як з проблемою виявлення тих осіб, які розповсюджують порнографічні фейки, а саме з неможливістю їх ідентифікації, так і з видаленням цієї продукції з мережі Інтернет. Так, після появи в мережі видалити певне відео дуже складно, і якщо з певного сайту це все ж таки вдається зробити, то здебільшого воно вже скопійовано і далі розтиражоване, тобто остаточно про нього забути доволі складно.

Можливість анонімного розміщення робить процедуру виявлення таких осіб майже неможливою. Крім того, це явище не має кордонів. На жаль, необхідно констатувати, що труднощі в розслідуванні таких справ, не залишають майже ніякої надії потерпілим на справедливість.

Необхідно постійно здійснювати моніторинг криміногенної ситуації в цьому напрямі, що містить в собі здійснення комплексного аналізу низки характеристик, пов'язаних із формуванням особистості злочинця, його передкримінальної життєвої ситуації, психологічних аспектів взаємодії особистості та ситуації, ситуа-

цію, що безпосередньо передуює злочину, посткримінальну ситуацію тощо [7, с. 299].

Досліджуючи проблему відповідальності за подібні протиправні діяння необхідно звертати особливу увагу на можливу мотивацію: шантаж, помста тощо. А. К. Мирошніченко слушно наголошує, що мотив є рушійною силою злочинного діяння, його внутрішнім джерелом. Тому злочин – це лише форма виразу й об'єктивізації мотиву суб'єкта. Серед розмаїття злочинних мотивів особливе місце займає помста. Витоки виникнення мотиву помсти сягають у давнину, однак, невикорінне прагнення людини до найдавніших форм вирішення спорів і конфліктів шляхом помсти не зникла й дотепер [8, с. 1].

Жертви, а це в переважній більшості жінки, відчувають величезну емоційну, психологічну, моральну шкоду та довгострокові наслідки.

Фейкова продукція сексуального характеру може вважатися засобом вчинення, наприклад, вимагання (ст. 189 Кримінального кодексу України) або предметом виготовлення і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України).

Так, однією з трьох можливих форм погрози під час вимагання законодавець виділяє погрозу розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці [9].

Розголошення вказаних відомостей при характеристиці вимагання ще називають шантажем – це (франц. *chantage* – вимагання, від *faire chanter*, букв. – примушувати співати, шантажувати) погроза розголошення компрометуючих відомо-

стей про особу. Термін «шантаж» у чинному кримінальному законодавстві не тлумачиться, хоча, поняття шантажу є доволі широко вживаним у теорії і являє собою засіб вчинення вимагання, а саме, погрозу розголошення відомостей, які можуть спричинити шкоду правам і законним інтересам потерпілого та його близьких [10, с. 401–402].

В зарубіжному законодавстві привертає до себе увагу стаття 21.16 Кримінального кодексу штату Техас, що передбачає кримінальну відповідальність за «незаконне розкриття або поширення інтимних візуальних матеріалів». Так, особа притягається до кримінальної відповідальності, якщо: (1) вказане розкриття або поширення було зроблено умисно і без згоди жертви, (2) жертва мала підстави очікувати, що візуальний матеріал залишиться в приватному використанні, (3) розкриття заподіяло шкоду жертві і (4) розкриття дозволило ідентифікувати жертву «будь-яким способом». Поширення інтимних візуальних матеріалів відноситься до категорії «місдиміор класу А» і карається штрафом у 4000 доларів, позбавленням волі до одного року або й тим і іншим разом [4, с. 122].

Федеративна Республіка Німеччина однією з перших на законодавчому рівні зробила кроки у напрямі протидії поширенню фейкової інформації. Закон «Про регулювання соціальних мереж» почав діяти з 1 січня 2018 року [11, с. 124].

Удосконалюючи кримінальне законодавство, встановлюючи нові злочини, завжди необхідно пам'ятати, що кримінально-правові заходи є лише одними з численних ланок у процесі протидії злочинності, тобто кримінальний закон вико-

нує службову роль у протидії злочинності. Загальновідомо, що профілактика злочинності включає заходи щодо оздоровлення і економічної, і соціальної, і політичної, і духовної сфер життя суспільства. Притому на першому плані завжди перебувають саме ці заходи, які хоча безпосередньо і не впливають на злочинність, але є основою, що сприяє її поступовому скороченню [12, с. 83; 13, с. 130; 14, с. 88].

У процесі розробки профільного законодавства потрібно враховувати те, що, використовуючи лише санкційну систему впливу, не вдасться досягнути бажаних результатів. Співпраця повинна базуватися й на організації дієвої взаємодії зі світовими інформаційними лідерами (Google, Facebook, Twitter тощо) [11, с. 124].

Як уже зазначалося, однією з основних проблем є видалення цієї продукції з мережі Інтернет. Для вирішення цієї проблеми рекомендуємо застосовувати позасудову процедуру, яка передбачена в статті 52-1 «Порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет» Закону України «Про авторське право і суміжні права» [15].

Так, заявник має право звернутися до власника веб-сайту та (або) веб-сторінки, на якому (якій) розміщена або в інший спосіб використана відповідна електронна (цифрова) інформація, із заявою про припинення порушення. Серед іншого така заява повинна містити гіперпосилання на електронну (цифрову) інформацію, розміщену або в інший спосіб використану на веб-сайті, а також вимогу про унеможливлення доступу до електронної (цифрової)

інформації на веб-сайті. Відповідно до законодавства потерпілий не має права самостійно подати таку заяву, а виключно за посередництвом адвоката.

Адвокат заявника надсилає заяву про припинення порушень власнику веб-сайту з одночасним направленням її копії постачальнику послуг хостингу, який надає послуги і (або) ресурси для розміщення відповідного веб-сайту. Власник веб-сайту невідкладно, не пізніше 48 годин з моменту отримання заяви про припинення порушення, зобов'язаний унеможливити доступ до електронної (цифрової) інформації, щодо якої подано заяву, та надати заявнику і постачальнику послуг хостингу інформацію про вжиті заходи.

У разі якщо власник веб-сайту, який отримав заяву про припинення порушення, не є власником веб-сторінки, на якій розміщена електронна (цифрова) інформація, щодо унеможливлення доступу до якої заявлено, то він впродовж 24 годин з моменту отримання заяви про припинення порушення зобов'язаний направити її копію засобами електронної пошти власнику веб-сторінки.

У разі якщо впродовж 48 годин з моменту направлення власнику веб-сторінки заяви про припинення порушення власник веб-сторінки не надав власнику веб-сайту відповіді, власник веб-сайту самостійно унеможлиблює доступ до зазначеної у заяві про припинення порушення електронної інформації. Про вжиті заходи власник веб-сайту повідомляє заявника та постачальника послуг хостингу впродовж 72 годин з моменту отримання власником веб-сайту заяви про припинення порушення.

Адвокат заявника має право звернутися безпосередньо до постачальника послуг хостингу, який надає послуги і ресурси для розміщення відповідного веб-сайту, із заявою про припинення порушення, допущеного власником веб-сайту.

Висновки. Поряд з позитивною стороною в інтернет-просторі розвивається і кримінальна складова, наприклад, щодо розповсюдження порнографії. Технології так стрімко вдосконалюються, що розрізнати оброблені і справжні відео- та фото-зображення вже майже неможливо. Вислів «не довіряй своїм очам» стає реальністю.

Можливість анонімного розміщення робить процедуру виявлення таких осіб майже неможливою. Крім того, це явище не має кордонів. На жаль, необхідно констатувати, що труднощі в розслідуванні таких справ, не залишають майже ніякої надії потерпілим на справедливість.

Жертви, а це в переважній більшості жінки, відчувають величезну емоційну, психологічну, моральну шкоду та довгострокові наслідки. Фейкова продукція сексуального характеру може вважатися засобом вчинення, наприклад, вимагання (ст. 189 КК України) або предметом виготовлення і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України).

Для вирішення проблеми видалення цієї продукції з мережі Інтернет рекомендуємо застосовувати позасудову процедуру, яка передбачена в ст. 52-1 «Порядок припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет» Закону України «Про авторське право і суміжні права».

Науково-технічна революція завжди значно випереджає розвиток правових норм. Повільний рух законодавства не встигає за технічними розробками, які стають все складні-

ше, але разом з тим доступнішими. Саме тому ми повинні навчитися вчасно реагувати на негативні наслідки технічного прогресу.

Список використаних джерел

1. Денисов С. Ф., Напиральська О. І. Формування злочинної поведінки молоді через засоби масової комунікації : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2012. 535 с.
2. Денисов С.Ф., Макаров В.О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 328 с.
3. Романова Л. И., Дремлюга Р. И. Преступный мир Darknet. *Юридическая наука и практика*. 2018. Т. 14. № 1. С. 52–60.
4. Делфино Р.А. Порнографические дипфейки: следующий трагический акт феномена «порно из мести» и необходимость принятия уголовного закона на федеральном уровне. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2020. Т. 14. № 1 с. 105–141.
5. Коробеев А. И., Дремлюга Р. И., Кучина Я. О. Киберпреступность в Российской Федерации: криминологический и уголовно-правовой анализ ситуации. *Всероссийский криминологический журнал*. 2019. Т. 13. № 3. С. 416–425
6. Презентація проекту Закону України «Про протидію дезінформації» URL:<https://mkms.gov.ua/files/InformPolityka.pdf> (дата звернення: 12.06.2020)
7. Кримінально-виконавче право. Словник-довідник / автори-упорядники: С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, М.В. Пузиревський. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. 712 с.
8. Мирошниченко А.К. Криминологічна характеристика помсти як мотиву вчинення злочинів щодо працівників правоохоронних органів та суду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 21 с.
9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.06.2020)
10. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
11. Черниш Р.Ф. Правовий досвід країн Європейського Союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №10. С. 123–128.
12. Філей Ю.В. Причини, умови та запобігання загальнокримінальній корисливій злочинності. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПТС, 2017. № 2 (2). С. 78–89.
13. Філей Ю.В. Співвідношення гуманізму та ефективності заходів кримінально-правового реагування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. 22. С. 130–135. <https://doi.org/10.32837/npuola.v22i0.582>
14. Філей Ю.В. Генеза мети заходів кримінально-правового реагування: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 88–90.
15. Про авторське право і суміжні права: Закон від 23.12.1993 № 3792 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 12.06.2020)

References

- Denisov, S.F., Napiralska, O.I. (2012). *Formuvannya zlochinnoyi povedinki molodi cherez zasobi masovoyi komunikaciyi*. Zaporizhzhya : KPU [in Ukrainian].
- Denisov, S.F., Makarov, V.O. (2017). *Kriminalno-pravovi sankciyi ta yih zastosuvannya za zlochiny proti moralnosti*. Chernigiv : Desna Poligraf [in Ukrainian].
- Romanova, L.I., Dremlyuga, R.I. (2018). Prestupnyj mir Darknet. *Yuridicheskaya nauka i praktika*, 14, 1, 52–60 [in Ukrainian].
- Delfino, R. A. (2020). Pornograficheskie dipfejki: sleduyushij tragicheskij akt fenomena «porno iz mesti» i neobhodimost prinyatiya ugolovnogo zakona na federalnom urovne. *Aktualnye problemy ekonomiki i prava*, 14, 1, 105–141 [in Ukrainian].
- Korobeev, A. I., Dremlyuga, R. I., Kuchina, Ya.O. (2019). Kiberprestupnost v Rossijskoj Federacii: kriminologicheskij i ugolovno-pravovoj analiz situacii. *Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal*, 13, 3, 416–425 [in Russian].
- Denisov, S.F., Denisova, T.A., Puzirevskij, M.V. (2020). *Kriminalno-vikonavche pravo*. Slovník-dovidnik. Chernigiv: Desna Poligraf [in Ukrainian].
- Miroshnichenko, A. K. (2018). *Kriminologichna charakteristika pomsti yak motivu vchinennya zlochyniv shodo pracivnikov pravoohoronnih organiv ta sudu: avtoref*. (Dis. ... kand. yurid. Nauk). Hark. nac. un-t vnutr. sprav. Harkiv [in Ukrainian].
- Dorohina, Yu. A. (2016). *Zlochiny proti vlasnosti. Teoretiko-pravove doslidzhennya*. Kiyiv : Kiyiv. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
- Chernish, R. F. (2019). Pravovij dosvid krayin Yevropejskogo Soyuzu u sferi protidiyi poshirennyu fejkovoyi informaciyi. *Pidpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo*, 10, 123–128 [in Ukrainian].
- Filei, Yu.V. (2017). Prichini, umovi ta zapobigannya zagalnokriminalnij korislivij zlochinnosti. *Kriminalno-vikonavcha sistema: Vchora. Sogodni. Zavtra: naukovij zhurnal*. Akademiya Derzhavnoyi penitenciarneyi sluzhbi. Chernigiv: Akademiya DPTS, 2 (2), 78–89 [in Ukrainian].
- Filei, Yu.V. (2018). Spivvidnoshennya gumanizmu ta efektnosti zahodiv kriminalno-pravovogo reaguvannya. *Naukovi praci Nacionalnogo universitetu «Odeska yuridichna akademiya»*, 22, 130–135 <https://doi.org/10.32837/npnuola.v22i0.582> [in Ukrainian].
- Filei, Yu. V. (2018). Geneza meti zahodiv kriminalno-pravovogo reaguvannya: filosofsko-pravovij aspekt. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya Pravo*, 53, 2, 88–90 [in Ukrainian].

S. Denysov, Doctor of Law, Professor, Professor of Department of Criminal Law and Criminology of the faculty 6 of National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-1218-0016

Yu. Filei, Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor, Dean of the Faculty of Law of Zaporizhzhia Polytechnic National University

ORCID: 0000-0001-5919-1129

Pornographic fakes: problems of counteraction

The article examines the issue of counteracting the creation and distribution of falsified pornographic photos and videos with overlays of images of people faces who did not participate in their shooting. It is emphasized that deepfakes are audio

and video recordings created or modified in such a way that the recording is mistaken for an authentic recording of an individual's real language or actions.

Nowadays, thanks to the Internet in the open access on various social platforms accumulated a huge amount of digital photo and video content on which you can find images of almost anyone.

Today, with the latest technology, all you have to do is press a few buttons on your smartphone or computer and create realistic pornographic content with the image of anyone. The image will be so realistic that it is almost impossible to distinguish truth from falsehood. That is, such technologies become publicly available and do not require any special skills or education.

This issue concerns not only the most common context of pornography, but also others, for example, the falsification of speeches of public figures, politicians and businessmen.

In the process of counteraction, we face both the problem of identifying those who distribute pornographic fakes, namely the impossibility of their identification, and the removal of these products from the Internet. Yes, after appearing on the web, it is very difficult to delete a certain video, and if you still manage to do it from a certain site, then for the most part it has already been copied and further distributed, that is, it is quite difficult to forget about it.

The possibility of anonymous placement makes the procedure of identifying such persons almost impossible. In addition, this phenomenon has no boundaries. Unfortunately, it should be noted that the difficulties in investigating such cases leave almost no hope for victims of justice.

Victims, the vast majority of women, experience enormous emotional, psychological, moral harm and long-term consequences.

Fake products of a sexual nature may be considered a means of committing, for example, extortion (Article 189 of the Criminal Code of Ukraine) or the subject of production and distribution of pornographic items (Article 301 of the Criminal Code of Ukraine).

To solve the problem of removing these products from the Internet, we recommend applying the out-of-court procedure provided for in Article 52-1 "Procedure for termination of copyright infringement and (or) related rights using the Internet" of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights".

The scientific and technological revolution is always well ahead of the development of legal norms. We must learn to respond in a timely manner to the consequences of technological progress. The slow movement of legislation does not keep up with technical developments, which are becoming increasingly complex, but at the same time more accessible.

Keywords: *deepfake; pornography; social networks; fake information; counteraction.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.10
УДК 343.8

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
права та процесу Національного
університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Дучимінська Л. М.,
начальник управління контрольно-
перевірочної роботи головного
управління Пенсійного фонду України
у Волинській області

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ПРАКТИЦІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз змісту Закону України «Про основи національної безпеки України», визначені дискусійні та проблемні питання, що стосуються забезпечення національної безпеки як одного з ключових об'єктів правового захисту в Україні, а також запропоновані науково обґрунтовані шляхи, спрямовані на підвищення ефективності діяльності з означених проблем.

Ключові слова: національна безпека; об'єкт правового захисту; правове регулювання; реалізація; забезпечення; запобігання; особливості.

В статті здійснено аналіз содержания Закона Украины «Об основах государственной безопасности Украины», установлены дискуссионные и проблемные вопросы, относящиеся к обеспечению национальной безопасности как одного с ключевых объектов правовой защиты в Украине, а также предложены научно обоснованные пути, направленные на повышение эффективности деятельности по этим проблемам.

Ключевые слова: национальная безопасность; объект правовой защиты; правовое регулирование; реализация; обеспечение; предупреждение; особенности.

Постановка проблеми. Більш як шестирічна війна на Сході України та агресивні у зв'язку з цим дії Російської Федерації, а також анексія (від лат. *annexio* – приєднання; вид агресії, який полягає у насильницькому приєднанні всієї, або частини території іншої держави) [1, с. 38]. Криму, недружні оцінки деяких держав історії нашої країни (Угорщини, Польщі,

Румунії, ін.) актуалізують і обумовлюють необхідність більш активної розробки на науковому рівні тих питань, що стосуються забезпечення національної безпеки України.

Прикладне значення наукових пошуків у цьому напрямі, крім цього, пов'язане також з існуючими у Законі України «Про національну безпеку України» низки проблем, колізій і

протиріч, які, у свою чергу, впливають на ефективність реалізації даного нормативно-правового акта на практиці, особливо в контексті, як це впливає зі змісту преамбули зазначеного Закону, гарантування державою суспільству і кожному громадянину захисту від загроз [2].

Постановка завдання. Виходячи з цього, метою цієї наукової статті є визначення дискусійних і проблемних питань, що стосуються забезпечення національної безпеки, як одного з ключових об'єктів правового захисту в Україні, а головним її завданням – встановити особливості реалізації на практиці та забезпечення національної безпеки в нашій державі, а також запропонувати науково обґрунтовані шляхи, спрямовані на підвищення ефективності діяльності з означених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення наукової літератури, досить активно розробкою проблем, пов'язаних із змістом національної безпеки України, займаються такі учені, як: О. М. Бандурко, О. Ф. Бантишев, К. О. Біла, В. Т. Білоус, Ю. П. Битяк, О. С. Бодрук, В. П. Горбулін, О. А. Делінський, О. М. Джужа, В. В. Голина, Б. М. Головкін, В. С. Карташов, С. В. Ківалов, О. В. Копан, І. М. Копотун, В. Я. Колпаков, М. В. Левицька, В. А. Ліпкан, В. П. Петков, М. М. Пендюра, Г. П. Ситник, В. Ф. Сиренко, О. Л. Хилько, З. Д. Чуйко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Поряд з цим, у сучасних суспільно-політичних та військовий умовах, що склались в Україні, питання більш ефективного та продуктивного забезпечення національної безпеки набувають підвищеної уваги та потребують вирішення на док-

тринальному рівні, що й стало вирішальним при виборі предмета даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу.

Якщо узагальнити існуючі на сьогодні в науці та на практиці проблеми, що стосуються національної безпеки України, то їх можна звести до таких основних напрямів, кожен із яких має свої особливості реалізації у діяльності визначених у законі суб'єктів, а саме:

1. У сучасних умовах (2014-2020 рр.) вперше за всю історію незалежності нашої держави (1991 р. – по теперішній час) теоретичні розробки та нормативно-правові підходи з означеної тематики реалізуються у військовій обстановці, обумовленій агресивними діями Російської Федерації (далі – РФ) на Сході України.

Виходячи з цього, саме практика є тим лакмусом (нім. *lackmus* – фільтрований папір, який під дією кислот набуває червоний колір, а під дією луг – синій) [3, с. 311], що дає можливість визначити реальні можливості в регулюванні зазначеної сфери суспільних відносин Закону України «Про національну безпеку України».

Зокрема, у цьому контексті на перший план виходять такі правові категорії, визначення яких дано в ст. 1 вказаного Закону, як «національна безпека України» та «національні інтереси України», що по своєму змісту дещо не співпадають, а на практиці знижують рівень ефективності реалізації цих положень у діяльності відповідних суб'єктів (сил безпеки (п. 17 ч. 1 ст. 1) Закону України «Про національну безпеку України»). Так, у даному нормативно-правовому акті під національною

безпекою розуміється захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенціальних загроз (п. 9 ч. 1 ст. 1), а під національними інтересами України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1).

Таким чином, у другому визначенні, говорячи у першій частині про життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, законодавець чомусь у подальшому звів їх лише до безпечних умов життєдіяльності і добробуту лише її громадян.

Більш того, у ст. 1 «Визначення термінів» Закону України «Про національну безпеку України» жодним словом не обмовлено про те, що означає слово «захищеність», яке вживається майже у всіх термінах даного правового джерела (воєнна безпека; державна безпека; громадська безпека і порядок; т. ін.).

У тлумачних словниках це слово походить від терміну «захисний», тобто такий, який захищає, оберігає кого-що –небудь від шкідливого чи небажаного впливу, дії, т. ін. [4, с. 237], а також від слова «захист» – заступництво, охорона, підтримка [4, с. 238].

Отже, логічно було б ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» доповнити терміном «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та інших національних інтересів» наступного змісту: «Це визначена у

законі відповідних сил безпеки, що спрямована на запобігання, відвернення та подолання реальних і потенційних загроз, які посягають на національну безпеку України».

Враховуючи зазначену видозміну, варто також викласти у новій редакції зміст терміну «національні інтереси України», а саме:

«Це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує національну безпеку, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту зазначених об'єктів захищеності».

Такий підхід ґрунтується на положеннях:

а) ст. ст. 1, 2 Закону України від 18 лютого 1992 року «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до якої основу такої діяльності складають запобіжні заходи [5];

б) ч. 1 ст. 1 Кримінального Кодексу (КК) України, одним із завдань якого визначено запобігання злочинам;

в) ст. 2, зокрема, Закону України «Про Службу безпеки України», у якій зазначено таке завдання даного державного органу, як запобігання, виявлення, припинення і розкриття злочинів, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [6];

г) інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність сил безпеки, мова про які ведеться у п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України».

2. Як видається, необґрунтованою є позиція законодавця, який до складу сектору безпеки і оборони України, що визначений у ст. 12 зазначеного вище Закону, не вніс воєнізовані формування та оперативні підрозділи Державної кри-

мінально-виконавчої служби (ДКВС) України, що було б логічним кроком, враховуючи, що тільки у кримінально-виконавчих установах (КВУ) закритого типу відбувають покарання у виді позбавлення волі майже 1 тис. засуджених, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України (ст. ст. 109-114 КК) [7]. При цьому, особливістю змісту кримінально-виконавчої діяльності в Україні є те, що Міністерство юстиції України, як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання покарань і пробації (ч. 1 ст. 11 КВК), згідно чинного законодавства не відноситься до правоохоронних органів [8]. У той самий час, як це витікає із змісту п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори (СІЗО), а також у цілому ДКВС України відносяться до правоохоронних органів [10], тобто можуть і повинні, з огляду цього юридичного факту, входити до сил безпеки в нашій державі.

Такий висновок ґрунтується на положеннях Закону України «Про боротьбу з тероризмом», відповідно до якого воєнізовані формування ДКВС України віднесені до суб'єктів боротьби з означеним видом злочинів [9], а також логічно обумовлений змістом Закону України «Про національну безпеку України», зокрема такими видами діяльності, як захист від впливу загроз таких об'єктів національної безпеки, як: громадська безпека і порядок (п. 3 ч. 1 ст. 1); національні інтереси

України (п. 10 ч. 1 ст. 1); сектор безпеки і оборони (п. 16 ч. 1 ст. 1); ін.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають вимоги Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», згідно яких суб'єкти ОРД (ст. 5), включаючи органи та установи виконання покарань, зобов'язані направляти отримані в ході здійснення оперативно-розшукових заходів інформацію щодо ув'язнених під вартою та засуджених тим із суб'єктів зазначеної діяльності, яких вона стосується (відносяться до засобів забезпечення їх функцій).

Отже, не дивлячись на особливості управління у сфері виконання покарань, цілком очевидним є доповнення складу сектору безпеки і оборони України, мова про який ведеться в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України», словосполученням «а також Державна кримінально-виконавча служба України» та викладення цієї правової норми у новій редакції.

3. До особливостей реалізації нормативно-правових актів, що стосуються змісту національної безпеки України, можна віднести у сьогоденні свавільне порушення деякими суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності положень ст. 216 КПК України, відповідно до яких встановлена підслідність досудового розслідування кримінальних правопорушень, включаючи й слідчі органи безпеки (ч. 2 ст. 216).

Сутність цієї проблематики полягає у тому, що замість того, щоб предметно займатись запобіжною та іншими видами оперативно-службової діяльності, які входять у коло їх функціональних обов'язків, деякі керівники сил безпеки (п. 17 ч. 1 ст. 1 та ч. 2 ст. 17 Закону України

«Про національну безпеку»), отримавши відповідну інформацію, що є підставою для внесення в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) (ст. 214 КПК), замість того, щоб переадресувати її по підслідності, продовжують здійснювати досудове розслідування та складають обвинувальний акт, «прикрашуючи» таким чином свої прорахунки, а, подекуди, бездіяльність по тих напрямках, які є безпосереднім предметом їх діяльності. Наочним прикладом такого «беззаконня» можна назвати діяльність у 2014–2019 рр. Військової прокуратури України, а саме: маючи функціональні завдання щодо запобігання та протидії вчиненню військових злочинів (розділ XIX Особливої частини КК), посадкові особи цього правоохоронного органу займалися у більшій мірі досудовим розслідуванням інших загальнокримінальних злочинів, як от: зловживання впливом (ст. 369-2 КК); зловживання повноваженням особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК); ін.

У свою чергу, у 2014–2019 рр. Служба безпеки України нерідко предметом своєї діяльності всупереч закону визначала злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів та прекурсорів (розділ XIII особливої частини КК), при тому, що відповідно до вимог ч. 1 ст. 216 КПК, це є підслідністю слідчих органів Національної поліції України.

При такому підході зазначених та інших сил безпеки, досі в Україні залишається низьким рівень ефек-

тивності реалізації на практиці положень Закону України «Про національну безпеку України», що є недопустимим в умовах військового конфлікту та існуючих реальних загроз національним інтересам нашої держави.

4. Інші особливості реалізації вимог зазначеного нормативно-правового акта, що, зокрема, обумовлені відсутністю як спеціального Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», який був відмінений Верховною Радою України від 21.06.2018 рр. [11]; так і недосконалістю тих законів, що визначають правовий статус суб'єктів, які входять у склад сектору безпеки і оборони України.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз лише окремих особливостей реалізації на практиці та забезпечення національної безпеки України дозволяє стверджувати про те, що вони суттєвим чином негативно впливають на ефективність захищеності національних інтересів нашої держави, а також не дають змоги усувати, блокувати, нейтралізувати ті детермінанти, що створюють реальні та потенційні загрози життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави та їх безпечні умови життєдіяльності.

Виходячи з цього, актуальним та невідкладним завданням сьогодення є удосконалення правового механізму захисту національної безпеки України, включаючи й ті заходи, що запропоновані у цій науковій статті, а також в інших доктринальних джерелах [12].

Список використаних джерел

1. Правознавство: словник термінів / за ред. В. Г. Гончаренка: навчальний посібник. Київ: Юрисконсульт, КНТ, 2007. 636 с.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва: Мартин, 2010. 704 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року. *Режим доступу*: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 22.01.2020).
6. Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
7. Характеристика державної кримінально-виконавчої служби України станом на 01.07.2020. *Режим доступу*: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/zagalna-harakterystuka.pdf>. (дата звернення: 01.07. 2020).
8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 лютого 2014 р. *Режим доступу*: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>. (дата звернення: 22.01.2020).
9. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. Ст. 697.
10. Про державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 20 червня 2005 року. *Офіційний вісник України*. 2005. № 29. Ст. 1697.
11. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 р. (відмінений на підставі Закону України від 21.06.2018 № 9-VIII). *Режим доступу*: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15#Text>. (дата звернення: 22.01.2020).
12. Ліпкан В. А. Адміністративно-правове регулювання національної безпеки України: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічне підприємство «ТЕКСТ», 2008. 440 с.

References

- Bulyko, A. N. (2010). *Bolshoi slovar ynostrannykh slov*. 35 tysiach slov. Yzd. 3-e, ysprav., pererab. Moskva : Martyn [in Russian].
- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* / uкл. O. Yeroshenko. Donetsk: TOV «Hloriia Treid» (2012) [in Ukrainian].
- Lipkan, V. A. (2008). *Administratyvno-pravove rehuliuвання natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo [in Ukrainian].

O. Kolb, Doctor of Laws, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-1792-4739

L. Duchiminska, the Head of Department of control and test work the headquarters of the Pension Fund of Ukraine in the Volyn region

About some features of realization in practice and ensuring national security of Ukraine

The article analyzes the content of the Law of Ukraine "On the Foundations of State Security of Ukraine", identifies discussion and problematic issues related to ensuring national security as one of the key objects of legal protection in Ukraine, and also suggests scientifically based ways aimed at increasing the efficiency of activities in this problems.

More as six years' war in the east of Ukraine and aggressive in this regard actions of the Russian Federation and also annexation (Latin *anneksio* - accessions; a type of aggression which consists in violent joining of everything or parts of the territory of other state) the Crimea, unfriendly estimates of some states of history of our country (Hungary, Poland, Romania, other) update and cause need of more active development at the scientific level of those questions concerning ensuring national security of Ukraine.

Applied value of scientific search in this direction, besides, "to the *yazena* also with existing in the law of Ukraine" About national security of Ukraine "a number of problems, collisions and contradictions which, in turn, affect efficiency of implementation of this normative legal act in practice, especially in a context as it follows from a being of a preamble of the specified law, guaranteeing by the state to society and each citizen of protection against threats.

Proceeding from it, the purpose of this scientific article is definition of the debatable and problematic issues concerning ensuring national security as one of the key objects of legal protection in Ukraine, and main its task - to establish features of realization in practice and ensuring national security in our state and also to offer the evidence-based ways directed to increase in efficiency of activity on designated questions.

Keywords: *national security; object of legal protection; legal regulation; implementation; security; warning; features.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.11
УДК 343.827

Степанюк А. Х.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу дослідження проблем
кримінального та кримінально-
виконавчого права Науково-дослідного
інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка
В. В. Станіса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-0877-6319

РЕЖИМ – ЦЕ НЕ «ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ», А ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ПОВОДЖЕННІ З УВ'ЯЗНЕНИМИ

У кримінально-виконавчому праві України усталеною є думка, що режим у виправних і виховних колоніях – це є порядок виконання і відбування покарання. Таке розуміння режиму має свої історичні корені у радянському гулагівському минулому. Саме з 30-х років минулого сторіччя за наказами й інструкціями НКВС режим для засуджених став втіленням порядку виконання і відбування позбавлення волі на підставі їх ізоляції. З того часу і по сьогоднішній день забезпечення ізоляції засуджених розглядається як основна вимога режиму. У радянському виправно-трудовавчому праві виходили з того, що ізоляція уособлює в собі обмеження прав і свобод притаманних позбавленню волі, тобто кару. Режим вимагає здійснювати нагляд за позбавленими волі шляхом цілодобового і постійного контролю в місцях їх проживання і праці. Засобами забезпечення режиму є обшуки засуджених та приміщень, в яких вони знаходяться, огляд території колонії; застосування до позбавлених волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. На відміну від такого розуміння режиму, Європейські тюремні правила (ЄТП) розрізняють ув'язнення і позбавлення волі і виходять з того, що ув'язнення і позбавлення волі є покаранням вже самі по собі і тому режим для засуджених ув'язнених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням. Режим за ЄТП складається зі збалансованої програми консультацій, піклування, турботи і допомоги, спрямованої на полегшення реінтеграції ув'язнених у вільне суспільство після закінчення їхнього строку ув'язнення. Режим передбачає надання можливості отримання освіти, професійної підготовки, заняття спортом, організації відпочинку. ЄТП далекі від того, щоб розглядати режим як порядок виконання і відбування покарання. За ЄТП режим є правилами поведінки з ув'язненими, саме так має тлумачитися режим і у кримінально-виконавчому праві України. Актуальність дослідження даного аспекту режиму зумовлена необхідністю розробки пропозицій у галузі кримінально-виконавчого права, які б відповідали законодавству Європейського Союзу, що передбачено Концепцією реформування (розвитку) пенітенціарної системи України.

Ключові слова: режим; порядок; виконання покарань; ізоляція; правила поводження.

В уголовно-исполнительном праве Украины устоявшимся является мнение, что режим в исправительных и воспитательных колониях – это порядок исполнения и отбывания наказания. Такое понимание режима имеет свои исторические корни в советском гуглаговском прошлом. Именно с 30-х годов прошлого столетия по приказам и инструкциям НКВД режим для осужденных стал воплощением порядка исполнения и отбывания лишения свободы на основе их изоляции. С того времени и по сегодняшний день обеспечение изоляции осужденных рассматривается как основное требование режима. В советском исправительно-трудовом праве исходили из того, что изоляция является воплощением в себе ограничений прав и свобод присущих лишению свободы, то есть кары. Режим требует осуществления надзора за лишенными свободы путем круглосуточного и постоянного контроля в местах их проживания и работы. Средствами обеспечения режима являются обыски осужденных и помещений, в которых они находятся, осмотр территории колонии; применение к лишенным свободы мер физического воздействия, специальных средств и оружия. В отличие от такого понимания режима Европейские тюремные правила (ЕТП) различают заключение и лишение свободы и исходят из того, что заключение и лишение свободы являются наказанием уже сами по себе и поэтому режим для осужденных заключенных не должен увеличивать страдания причиненные заключением. Режим согласно ЕТП состоит из сбалансированной программы консультаций, заботы и помощи, направленной на облегчение реинтеграции заключенных в свободное общество после окончания их срока заключения. Режим предусматривает предоставление возможности получения образования, профессиональной подготовки, занятий спортом, организации отдыха и досуга. ЕТП далеки от того, чтобы рассматривать режим как порядок исполнения и отбывания наказания. Согласно ЕТП режим – это правила обращения с заключенными, именно так должен пониматься режим и в уголовно-исполнительном праве Украины. Актуальность исследования данного аспекта режима обусловлена необходимостью разработки предложений в отрасли уголовно-исполнительного права, которые соответствовали бы законодательству Европейского Союза, что предусмотрено Концепцией реформирования (развития) пенитенциарной системы Украины.

Ключевые слова: режим; порядок; исполнение наказаний; изоляция; правила обращения.

Постановка проблеми. Порівняльний аналіз норм кримінально-виконавчого законодавства України і міжнародних документів у сфері поводження із засудженими показує на принципово різне бачення призначення режиму у виправних колоніях і

в'язницях. Подолання розбіжностей між вітчизняним законодавством і рекомендаціями Ради Європи стосовно поводження із ув'язненими є проблемою, яку необхідно вирішити на шляху реформування Державної кримінально-виконавчої служби

України, щоб привести умови тримання ув'язнених у слідчих ізоляторах та осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, до європейських стандартів, зокрема, в питанні організації режиму в установах виконання покарань. Ця наукова стаття виконана в рамках фундаментальної теми дослідження «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування», за двома напрямками дослідження: 1) удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації умов відбування покарання засудженими та забезпечення їх ресоціалізації та 2) соціальної адаптації та імплементації міжнародних стандартів поведіння із засудженими та дотримання їх прав в законодавство України, які виконуються у Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми режиму у виправних і виховних колоніях приділяли увагу у своїх дослідженнях багато науковців, зокрема, це: М. О. Беляєв, С. А. Борсученко, А. І. Васильєв, М. Я. Гінзбург, Д. В. Горбань, М. Г. Козінець, П. П. Козлов, І. І. Лигалов, М. О. Ліненко, О. В. Масліхін, Ю. В. Нікітін, Й. С. Ной, Н. В. Ольховик, А. А. Павленко, А. В. Папуашвілі, С. В. Познишев, К. С. Раскін, К. Ш. Садреев, В. І. Селіверстов, Л. О. Стрелков, М. О. Стручков, Б. Телефонко, В. М. Трубников, Б. С. Утевський, В. О. Уткін, В. А. Фефелов, С. Ю. Чекулаєв, О. Л. Шеметов, Є. Г. Шірвіндт, І. В. Шмаров, В. Є. Южанін та ін. Як правило, у всіх наукових працях указаних науковців звертається увага на

те, що режим є ключовим, центральним поняттям у кримінально-виконавчому праві, що поняття режиму увійшло у радянське виправно-трудове законодавство одночасно з поняттям позбавлення волі. На протязі десятиріч режим знаходиться в центрі уваги як представників науки виправно-трудового (а тепер і кримінально-виконавчого) права, так і практичних працівників установ виконання покарань, які традиційно виходять з того, що саме у режимі знаходить своє втілення кара, притаманна позбавленню волі, що режим є якісною характеристикою позбавлення волі, відображаючи якість і ступінь ізоляції. Таке бачення режиму не виходить за межі догм радянського виправно-трудового права, яке визнавало режим своєю центральною категорією, проголошуючи, що режим є похідним від сутності і змісту покарання у виді позбавлення волі.

Постановка завдання. Метою даної статті є доведення неприйнятності розуміння режиму, як порядку виконання і відбування покарань і аргументація необхідності приведення кримінально-виконавчого законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів поведіння з ув'язненими.

Виклад основного матеріалу. Основоположними нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність органів і установ виконання покарання, є насамперед Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про державну кримінально-виконавчу службу України», Закон України «Про пробацію». При цьому законодавство України, її політика у сфері виконання покарань і пробації, як держави-

учасниці Ради Європи, мають бути зорієнтовані на рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, а саме: на Європейські тюремні правила і Правила Ради Європи про пробацію. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи є дороговказом, що визначає у якому напрямку має розвиватись кримінально-виконавче законодавство України. Зокрема, це стосується змісту режиму позбавлення волі.

За визначенням, яке дається у ст. 102 КВК України, режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених.

Визначення режиму через категорію «порядок» покликане відобразити найзагальніші, найбільш істотні його властивості. За визначенням, яке дається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, порядок – це стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил; упорядкованість, лад; злагоженість, узгодженість у діях, організованість; додержання правил, норм поведінки де-небудь, дисципліна [1, с. 1074].

Основною вимогою режиму у виправних і виховних колоніях волі є забезпечення ізоляції засуджених, оскільки ізоляція за ст. 63 Криміна-

льного кодексу України є змістом позбавлення волі. Ізоляція уособлює в собі обмеження прав і свобод притаманних позбавленню волі, тобто кару. Режим вимагає здійснювати нагляд за позбавленими волі шляхом цілодобового і постійного контролю в місцях їх проживання і праці. Засобами забезпечення режиму є обшуки засуджених та приміщень, в яких вони знаходяться, огляд території колонії; застосування до позбавлених волі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.

На відміну від такого розуміння режиму, відображеного у главі 16 КВК України, Європейські тюремні правила розрізняють ув'язнення і позбавлення волі і виходять з того, що ув'язнення і позбавлення волі є покаранням вже самі по собі і тому режим для засуджених ув'язнених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням (правило 102.2) [2].

Режим за ЄТП складається зі збалансованої програми піклування, турботи і допомоги, спрямованої на полегшення реінтеграції ув'язнених у вільне суспільство після закінчення їхнього строку ув'язнення. Для цього стосовно кожного з ув'язнених складається план відбування покарання та стратегія підготовки до звільнення. ЄТП виходять з того, що потрібно заохочувати участь ув'язнених у складанні своїх індивідуальних планів відбування покарання. Такі плани повинні охоплювати: а) роботу; б) освіту; в) інші види діяльності; г) підготовку до звільнення. Індивідуальні плани відбування покарання ув'язнених, як складова частина режиму, мають регулярно переглядатися після всебічних консультацій між відповідним персоналом і ув'яз-

ними, які повинні залучатися до цього процесу.

Режим для ув'язнених також може передбачати соціальну роботу, медичне обслуговування та психологічну допомогу (п.103.5).

Як невід'ємний елемент режиму для ув'язнених повинна передбачатися система відпусток з в'язниці (п.103.6).

Режим має бути розроблений таким чином, щоб ув'язнені у подальшому вели відповідальний спосіб життя без вчинення злочинів.

Режим повинен також дозволяти забезпечувати потреби добробуту ув'язнених (п. 25.3). Зокрема матеріально-побутове забезпечення повинно передбачати надання кожному ув'язненому індивідуального приміщення. Розміщення ув'язнених, і, зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, по можливості, із забезпеченням можливості усамітнення (п.18.1). Спільне приміщення ув'язнених в одну камеру має бути як виняток і лише за згодою ув'язнених. Ув'язнені мають забезпечуватись комплексним харчуванням з урахуванням їх віку, стану здоров'я, релігії, культури та характеру їхньої роботи (п. 22.1). Обслуговування ув'язнених має бути забезпечене таким чином, щоб кожний ув'язнений міг щоденно приймати душ або ванну, але принаймні два рази на тиждень (п. 19.4).

ЄТП до позитивних елементів режиму у в'язниці відносять зайнятість ув'язнених роботою (п. 26.1). Ув'язнені можуть обирати вид діяльності, в якій вони хотіли б брати участь, у межах наявних можливостей, з урахуванням відповідного професійного відбору та вимог порядку і дисципліни (п. 26.6).

Невід'ємною частиною режиму є належним чином організовані заходи поліпшення фізичної форми ув'язнених і надання їм можливості виконувати фізичні вправи, а також можливості дозвілля і повноцінного відпочинку (п. 27.3).

Освіта ув'язнених повинна мати в рамках режиму не менший статус ніж праця (п. 28.4), або будь який інший вид зайнятості. Якщо запланований режим для засуджених ув'язнених передбачає їхню участь в освітніх або інших програмах у робочий час, то вони повинні отримувати за це грошову винагороду, як за роботу (п. 105.4). ЄТП виходять з того, що систематична програма освіти, яка включає професійне навчання та спрямована на підвищення загального рівня освіти ув'язнених, а також на поліпшення перспективи жити відповідально і не скоювати злочинів має бути ключовим елементом режиму для ув'язнених (п. 106.1).

За ЄТП режим, наскільки це можливо, мусить бути організований таким чином, щоб надавати ув'язненим можливість сповідувати свою релігію та віру, відвідувати служби або зібрання, які проводять представники таких релігій або вірувань, які отримали відповідний дозвіл; такі представники релігій або вірувань повинні мати можливість відвідувати ув'язнених і спілкуватися з ними в конфіденційній обстановці; ув'язненим треба дозволяти мати у себе книги та літературу, які стосуються їхньої релігії та вірувань (п. 29.2).

Таким чином, згідно з ЄТП режим є програмою заходів поведінки з ув'язненими, спрямованими на надання їм допомоги у сприянні переходу від життя у в'язниці до законотворчого життя в суспільстві.

Ще більш детально визначаються цілі і змістовне наповнення режиму у Рекомендації СМ REC (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, засуджених до покарань і заходів кримінально-правового характеру [3]. Так, згідно з правилом 77 цієї Рекомендації цілями режиму є навчання, особистий і соціальний розвиток, професійна освіта, виправлення і підготовка до звільнення. Режим включає: шкільну освіту, професійну підготовку, працю і трудотерапію, вивчення прав і обов'язків громадянина, навчання соціально корисним навичкам і умінням, поборення агресивності, лікування від наркоманії, індивідуальна і групова терапія, фізична підготовка і спорт, підвищення освітнього рівня, відшкодування боргів, програми відновлювального правосуддя і відшкодування шкоди, заняття творчістю в години дозвілля і хобі, заходи поза установою, відпустки різних видів, підготовка до звільнення і допомога у соціальній адаптації.

У зв'язку з викладеним постає питання, а чому така велика різниця між розумінням режиму у вітчизняному кримінально-виконавчому праві і у міжнародних документах. Треба сказати, що вироблене у міжнародних актах розуміння режиму має свою історію, яка сягає XIX сторіччя. Так, за повідомленням М. С. Таганцева на Стокгольмському тюремному конгресі 1878 року вже зверталась увага на необхідність регламентувати у законі самі начала тюремного режиму: порядок робіт, розмір заробітку і умови розпорядження ним арештанта, їжу, право побачень і

листування, дисциплінарні проступки і відповідальність за них і т.і. [4, с. 251]. М. С. Таганцев вважав доцільною таку регламентацію, але законодавство царської Росії, не вживало термін «режим». Не набуло поширення це слово і у широкому вжитку. Так, у «Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона», який вийшов друком у 1890–1907 рр., і згадки немає про режим.

На початку XX сторіччя у науці тюрмознавства (пенітенціарній науці) були певні намагання охарактеризувати режим. Зокрема, цього питання торкнувся у 1923 році у роботі «Основы пенитенциарной науки» С. В. Познишев, який розглядав режим у широкому й вузькому значенні і вважав, що в широкому сенсі режим охоплює всю систему заходів, за допомогою яких пенітенціарні установи прагнуть до досягнення своїх цілей [5, с. 113–114].

Треба сказати, що у вітчизняному законодавстві вже була спроба наповнити зміст режиму в установах виконання покарань, виходячи із засад гуманізму, людинолюбства та з урахуванням точок зору на режим, які мали місце на міжнародних тюремних конгресах. Так, Поправно-трудова кодекс УСРР 1925 року визначав у ст. 3, що «режим в поправно-трудовах установах повинен полягати в зміцненні в осіб, що вчинили злочини, таких рис удачі й звичок, які можуть їх стримати від дальших злочинів. За цього в поправно-трудовах установах обов'язково належить уживати праці, не мати на оці завдавати фізичного болю, шкоди здоров'ю чи принижувати людську гідність в'язнів» [6, с. 42–43].

Стаття 4 «Заходів соціальної оборони в поправно-трудовах уста-

новах уживається за поступовою (висхідною) системою. Відповідно до цієї системи в'язні підлягають різному і, як загальне правило, що-раз легшому режимові. Для цього їх поділяється по поправно-трудовах установах різних типів і ділиться на розряди з наступним переводом з одного розряду до одного і з одної установи до одної, залежно від властивостей їх особи соціального стану, змісту судового вироку, причин, мотивів і приводів злочину, а також поведінки в поправно-трудовій установі й успіхів в роботі й на заняттях» [6, с. 43].

За статтю 47 ПТК УСРР «режим у поправно-трудовах установах полягає у правильному сполученні принципів обов'язкової праці в'язнів і культурно освітньої роботи» [6, с. 50].

Стаття 48. «Для справжнього здійснення поправно-трудової політики, режим в поправно-трудовах установах повинен бути позбавлений будь-яких ознак мордування, ні в якому разі не припускаючи натільної кари, кайданів, наручників, позбавлення їжі тощо» [6, с.50].

Стаття 49. «Режим в поправно-трудовах установах будується за прогресивною системою з тим, щоб, залежно від характеру й властивостей в'язнів та часу їхнього перебування в тій чи іншій поправно-трудовій установі, вони могли в більшій чи меншій мірі виявляти свою самодіяльність та ініціативу» [6, с. 50].

Разом із тим, у ст. 51. Було визначено, що «всі в'язні повинні безвимовно коритись усім установленим для поправно-трудовах установ правилам внутрішнього розпорядку й режиму, що їх видає НКВС, порозумівшись з НКЮ УСРР» [6, с. 50].

Така ж норма була і в ст. 48 Виправно-трудового кодексу РРФСР 1924 року. При цьому ст. 5 ВТК визначала, що всі місця ув'язнення РРФСР складають єдину систему виправно-трудовах установ з різними видами режиму [7, с. 160]. Треба відмітити, що запропонований у ВТК РРФСР поділ радянських виправно-трудовах установ за видами режиму існує по сьогоднішній день, оскільки в сучасній Російській Федерації і зараз функціонують виправні колонії загального, суворого і особливого режиму (ст. 74 КВК РФ) [8].

У подальшому положення ВТК, за якими режим, як поєднання праці і культурно освітньої роботи, мав би виключати мордування в'язнів, «ні в якому разі не припускаючи натільної кари, кайданів, наручників, позбавлення їжі тощо», з вимогою будувати режим за прогресивною системою, отримали оцінку як прояв ліберального ухилу, як спадок ліберальної пенітенціарії. З 1929 року з першою п'ятирічкою в СРСР почався так званий реконструктивний період, якому була підпорядкована і виправно-трудова політика, при втіленні якої проголошувалась необхідність рішуче вилучити з ВТК все те, що є відображенням буржуазної юридичної думки, категорично ліквідувати ліберальне збочення [9, с. 152], вивільнити кодекси від непотрібних і шкідливих буржуазно-правових понять, здійснити «чистку» кодексів від недоліків буржуазно-правової думки з метою найбільшого пристосування їх до директив партії і потреб даного етапу [6, с. 34-35]. Виправно-трудова політика цього періоду вже не відповідала тим гуманістичним засадам, на яких був створений ПТК УСРР

1925 року і ВТК РСФРР 1924 року. Як видається, свою руку у «чистку» кодексів від недоліків буржуазно-правової думки» приклав і один із основоположників радянського виправно-трудового права та провідник виправно-трудової політики Є. Г. Шірвіндт, який у 1922–1930 рр. очолював Головне управління місць ув'язнення РСФРР і одночасно з 1926 року керував роботою над проектом нового ВТК РСФРР. Є. Г. Шірвіндт послідовно відстоював точку зору, що режим радянських виправно-трудових установ докорінно відрізняється від режиму у тюрмах капіталістичних країн. Режим, встановлений у радянських виправно-трудових установах, містить ряд принципово нових моментів, які настільки різко розривають зі специфічними тюремними атрибутами, органічно притаманних тюрмам у буржуазних країнах, що він надає цілком інші риси радянським виправно-трудовам і принципово видозмінює внутрішній зміст і характер порядку виконання вироку до позбавлення волі [10, с. 178].

10 вересня 1931 року в Державному інституті з вивчення злочинності, який створив і очолював Є. Г. Шірвіндт, була заслухана доповідь Б. С. Утевського «Исправительно-трудова политика реконструктивного периода» і головуєчий на засіданні Нарком юстиції РСФРР М. В. Криленко наголосив на тому, що специфіка репресії полягає у режимі, що питання про диференціацію режиму необхідно вирішувати, виходячи із загальних завдань політики, а не з індивідуальних особливостей особи; режим необхідно будувати в залежності від класової належності.

Доповідач, який, як Нарком юстиції, був суб'єктом формування виправно-трудової політики реконструктивного періоду, пропонував виходити з того, вся сила вироку, все його політичне значення як акту класової боротьби проявляються в організації режиму, у більшому або меншому ступені ізоляції ув'язненого від зовнішнього світу, в характері праці тих чи інших класових категорій, у розпорядку дня [6, с. 126, 128]. Таким чином, один із очільників радянського режиму наголошував, що режим для ув'язнених має бути складовою частини політики. Політика ж радянської влади знаходила свій прояв у ізоляції населення від зовнішнього світу, в тому числі під страхом кримінальної репресії. Показово, що якщо за загальним правилом засуджені до позбавлення волі на строк до трьох років відбували покарання у виправно-трудовах колоніях, то згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 5 жовтня 1936 року незаконний виїзд за кордон карався ув'язненням у таборі від 1 до 3 років [7, с. 359]. Речник виправно-трудової політики наголошував, що ізоляція ув'язнених від зовнішнього світу має стати квінтесенцією режиму.

З літературних джерел відомо, що у 30-і роки ХХ сторіччя ізоляцію ув'язнених від суспільства і організацію режиму здійснювала воєнізована охорона (ВОХР), завданнями якої у відповідності з «Временными наставлениями по службе военизированной охраны исправительно-трудовах лагерей НКВД СССР» 1939 року були: охорона ув'язнених, охорона готових споруд, складів, баз із матеріальними цінностями, конвоювання ув'язнених на виробництво, охорона їх під час виконання робіт,

боротьба зі втечами, придушення групових виступів і непокори [11].

Таким чином, організація охорони ув'язнених особливо виділялась у числі основних функцій ГУЛА-Лу. Режим у виправно-трудовах таборах, колоніях і в'язницях був покликаний забезпечити надійну ізоляцію, недопущення втеч ув'язнених і встановлення нелегальних зв'язків із зовнішнім світом [12].

Наказом НКВС СРСР від 2 серпня 1939 року була затверджена «Временная инструкция о режиме содержания заключенных в исправительно-трудовах лагерях НКВД СССР», а наказом НКВС СРСР від 4 липня 1940 року була затверджена «Временная инструкция о режиме содержания заключенных в исправительно-трудовах колониях НКВД СССР». Ці тимчасові інструкції визначали, що режим тримання ув'язнених як у виправно-трудовах таборах, так і у виправно-трудовах колоніях повинен забезпечити: а) надійну ізоляцію ув'язнених; б) організацію порядку тримання ув'язнених, щоб забезпечити найбільш ефективно використання їх праці [13].

Як вірно відмітив О. В. Дашин, саме ці Інструкції НКВС про режим тримання ув'язнених заклала системні основи регулювання режиму і охорони на наступні десятиріччя [14].

3 лютого 1944 року у відповідності з наказом НКВС СРСР № 0458 від 28 грудня 1943 року у виправно-трудовах таборах почала функціонувати внутрішня наглядова служба, яка отримала право безпосередньої організації режиму. В її функції входило посилення ізоляції ув'язнених, постійний нагляд за дотриманням ними правил режиму і внутрішнього розпорядку. Таким чином, з цього

часу організацією режиму займалися два підрозділи – воєнізована охорона і внутрішня наглядова служба [15].

Про те, наскільки стало далеким від розуміння змісту режиму у чинному на той час Поправно-трудовому кодексі УСРР 1925 року свідчить наказ МЮ СРСР від 18 червня 1953 року «С объявлением структуры ГУЛАГа МЮ СССР и его периферийных органов», де в структурі управлінь передбачався відділи режиму і оперативної роботи, які мали своїм призначенням забезпечення надійної ізоляції ув'язнених та порядку в структурних підрозділах ГУЛАЛу [3, с.417-419]. Такий же підхід, щодо призначення режиму був продемонстрований і в подальшому. Так, згідно з п.4 Положення про виправно-трудовах табори і колонії МВС СРСР 1954 року режим тримання ув'язнених повинен був забезпечувати їх ізоляцію, правильне праце використання, залучення у політико-виховну роботу і постійний нагляд і спостереження за ними. Пункт 15 Положення деталізував цю норму і вказував на те, що режим тримання ув'язнених повинен забезпечувати: а) суворе дотримання ув'язненими дисципліни, попередження втеч і інших злочинів; б) надійну охорону ув'язнених і ретельний нагляд за їх поведінкою; в) ізоляцію засуджених за контрреволюційні злочини, за інші тяжкі злочини, рецидивістів, а також осіб, які злісно порушували встановлений режим, від решти ув'язнених; г) роздільне тримання засуджених чоловіків і жінок і ізоляцію вперше засуджених від осіб засуджених неодноразово; д) створення ув'язненим відповідних житлово-побутових умов, медичного й культурного обслуговування. Для засу-

джених були встановлені три види режиму: загальний, суворий у виправно-трудовах таборах і полегшений у виправно-трудовах колоніях [6, с. 423–425].

Саме це Положення про табори і колонії започаткувало з 1954 року розподіл ув'язнених по установах за режимами.

15 грудня 1958 року наказом МВС СРСР № 990 було оголошено Положення про ВТК і тюрми МВС СРСР, згідно з яким у виправно-трудовах колоніях встановлюються три види режиму: загальний, полегшений і суворий, а в тюрмах загальний і суворий [16].

Наука радянського виправно-трудового права ґрунтувалась на тогочасних нормативних приписах у сфері виконання покарань. Так, з урахуванням викладеного цілком зрозуміло, що у 1960 році М. О. Беляєв визначав режим як встановлений і врегульований нормами радянського виправно-трудового права порядок життя і праці ув'язнених, що забезпечує їх ізоляцію, а також здійснення обмежень, зв'язаних з позбавленням волі, виконання ув'язненими їх обов'язків, гарантію здійснення належних їм прав і створення умов для їх виправлення і перевиховання [17, с. 178].

26 липня 1961 року Указом року Президії Верховної Ради УРСР було затверджено Положення про виправно-трудовах колонії і тюрми МВС Української РСР, яким у відповідності зі ст. 25 КК УРСР 1960 року були передбачені виправно-трудовах колонії чотирьох видів: загального, посиленого, суворого і особливого режимів, а також тюрми і виховно-трудовах колонії [18]. Основні змістовні характеристики режиму полягали в тому,

що режим у виправно-трудовах колоніях і тюрмах повинен був забезпечувати: а) обов'язкову охорону і ізоляцію всіх ув'язнених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключити можливість вчинення ними нових злочинів; б) суворо роздільне розміщення ув'язнених в залежності від статі, характеру вчинених злочинів і особи; точне і неухильне виконання ув'язненими їх обов'язків і суворе дотримання дисципліни.

Режим покликаний був не тільки карати, але й виховувати у ув'язнених дисципліну, потребу у праці і свідоме дотримання правил соціалістичного співжиття.

У 1963 році М. О. Стручков виходив з того, що поняття режиму повинне означати цілком визначену юридичну дію – виконання покарання, а норми права, які передбачають режим позбавлення волі, встановлюють правила ізоляції засуджених, їх поведінку, а також умови ізоляції. Вказані правила звернені до засуджених і фіксують їх права і обов'язки. Обсяг правил режиму такий, що вони передбачають умови залучення засуджених до праці і політико-виховної роботи. Вказані правила і умови проведення роботи із засудженими створюють зміст режиму. Саме в режимі знаходить свій прояв кара притаманна покаранню. Встановлений у місцях ув'язнення режим, оскільки в ньому знаходить свій вираз кара, передбачає відомі обмеження побутового порядку. Ці обмеження повинні дати відчуття засудженому, що він відбуває покарання. Тому з побуту рішуче усуваються будь-які зайвини [19, с. 96]. Таке бачення призначення режиму і по сьогоднішній день, тобто у ХХІ сторіччі, виправдовує в очах

суб'єктів виконання покарань неналежні для сучасної цивілізації матеріально-побутові умови позбавлення волі.

Показані вище метаморфози з розумінням режиму від «правильного сполучення праці і культурно освітньої роботи» до характеристики його, як «втілення кари», «правил ізоляції», призвели до того, що у ст. 28 ВТК Української РСР 1970 року, який прийшов на зміну ПТК 1925 року, основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі були визначені: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними, з тим, щоб виключалася можливість учинення нових злочинів та інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

ВТК УРСР, так само, як і ВТК інших республік СРСР не давав визначення поняття режиму. Цю прогалину у радянському виправно-трудовому праві намагались подолати на доктринальному рівні, характеризуючи його через категорію «порядок». Так, у підручнику «Исправительно-трудовое право», підготовленому кафедрою кримінального права Ленінградського державного університету режим відбування покарання визначався як встановлений нормами радянського виправно-трудового права порядок тримання у виправно-трудових установах осіб, засуджених до позбавлення волі, який забезпечується діяльністю адміністрації виправно-трудових установ з виконання покарання у відповідності з його цілями [20, с. 220].

Автори підручника виходили з того, що режим регламентує життя засуджених у місцях позбавлення волі на протязі всього строку відбування покарання, встановлює межі дозволеного в поведінці засуджених і таким чином визначає їх правове становище; режим у виправно-трудових установах завжди містить каральні елементи, інакше він не буде режимом виконання покарання; каральна сторона режиму знаходить свій вираз у право обмеженнях, яким підлягає засуджений: в ізоляції, обмеженнях у побаченнях, користуванні грошима і т. ін. [20, с. 222–223].

М. О. Стручков у своїх роботах, які вийшли друком у 60–80-і роки, послідовно відстоював свою точку зору, висловлену ще у 1963 році, що режим є виразом сутності покарання, що режим виконує каральну функцію, яка знаходить свій вираз в ізоляції засуджених до позбавлення волі, в різноманітних право обмеженнях, які відносяться до матеріальних і духовних благ, застосуванні надзвичайних заходів безпеки, що саме режим як комплекс право обмежень створює засудженому обтяження, позбавлення, спричиняє страждання [21, с. 48–59].

Характеризуючи режим, М. О. Стручков згадав, що в 20–30-і роки С. В. Познишев і Б. С. Утевський вважали, що режим у широкому розумінні – це система заходів, які використовуються для досягнення цілей, що стоять перед виправно-трудовими установами, а у вузькому – це сукупність правил поведінки засудженого [22, с. 93–94]. На наш погляд, те, що у минулому сторіччі характеризували режим у широкому і вузькому значенні є не що інше як режим виконання покарання (систе-

ма заходів) і режим відбування покарання (сукупність правил поведінки). При цьому М. О. Стручков виходив з того, що коли брати за основу загальноприйнятне і зрозуміле кожному значення слова «режим» (від франц. *regime*), то прийдеться визнати ним порядок, спосіб, уклад життя засудженого [22, с. 94]. Таке тлумачення «*regime*» в наступні десятиріччя повторювалось у науці виправно-трудового права, а потім і в кримінально-виконавчому праві. На це треба сказати, що звертання до словників дає дещо інше розуміння режиму, ніж у тому значенні цього слова, яке, як вважав М. О. Стручков є «загальноприйнятним і зрозумілим». За життя М. О. Стручкова визнання широкого кола читачів набув «Словарь русского языка» С. І. Ожегова, однак у цьому словнику режим не тлумачиться як порядок, а розуміється як: 1) розпорядок справ, дій; 2) умови діяльності, роботи, існування чогонебудь; 3) державний лад [23, с. 696]. Так, словник іноземних слів виходить з того, що режим (фр. *regime*) – 1) державний устрій, спосіб правління; 2) точно встановлений розпорядок життя: праці, відпочинку, сну, харчування і т. і.; 3) система правил, заходів, необхідних для тієї чи іншої мети; 4) умови діяльності, роботи, існування чогонебудь. [24, с. 433]. Так само розуміється режим і за Великим тлумачним словником сучасної української мови: «режим. 1. Державний лад, спосіб правління. 2. Точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку і т. ін. *Постільний режим*. 3. Система заходів, правил, запроваджених для досягнення певної мети. 4. Певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-

небудь. 5. Сукупність параметрів, які характеризують функціонування об'єкта. 6. Стан системи, що визначається множиною різних процесів [1, с. 1208]. Отже, жоден із варіантів тлумачення поняття «режим» не дає підстав розуміти його як «порядок», а те, що поряд з «порядком» М. О. Стручков застосував термін «уклад життя засудженого» нічого нового не додало до його розуміння режиму, тому що уклад – це порядок, який був установлений або склався (у житті, побуті, родині, установі) [1, с. 1500].

Як уже було показано вище, розуміння режиму позбавлення волі як порядку, як уособлення кари, як вираз змісту і сенсу покарання, який забезпечується ізоляцією та наглядом, було започатковано у радянському виправно-трудовавому праві на підставі наказів НКВС часів існування ГУЛАГу, але відповідь про етимологію терміну «режим», його споріднені зв'язки з «порядком», «карою» можна, як видається, знайти у «Толковом словаре живого великорусского языка» Володимира Даля, де режим визначається як встановлений образ, порядок життя, відносно розподілу часу, відносно їжі і т. ін. [25, с. 1670]. При цьому В. Даль, щоб розтлумачити зміст режиму посилається на «прижим», яке означає гноблення, утиски, тиснення, надавлювання [25, с. 1078]. Саме у розумінні режиму як прижиму, тобто як засобу гноблення засуджених, утисків, позбавлення прав і свобод почали застосовувати у радянських виправно-трудовах таборах, виправно-трудовах колоніях і в'язницях.

Варто звернути увагу на ще один історичний аспект витоків розуміння режиму як уособлення кри-

мінальної репресії через категорію «порядок». Сторіччя назад «Руководящие начала по уголовному праву РСФСР» право визначали як систему (порядок) суспільних відносин, яка відповідала інтересам панівного класу і охоронялась організованою його силою. Під злочином розумілось порушення порядку суспільних відносин, які охоронялись кримінальним правом, а покарання – це ті примусові заходи, якими влада забезпечує даний порядок суспільних відносин [7, с. 58]. Отже право, кримінальне право, злочин і покарання визначалися через порядок. Видається, саме такий підхід у подальші десятиріччя зумовив те, що науковці радянського виправно-трудоного права віддали данину історичній пам'яті і визначили режим як порядок виконання і відбування покарання.

У повній відповідності з цими радянськими уявленнями про зміст режиму, як уособлення кари, його основні вимоги, елементи, засоби його забезпечення знаходиться і визначення режиму, як порядку виконання і відбування покарання, яке міститься у ч. 1 ст. 102 КВК України. Таке розуміння режиму за всіма своїми параметрами не відповідає уявленню про призначення режиму, яке дається Європейськими тюремними правилами, і підлягає перегляду.

На наш погляд, режим у колоніях не повинен визначатися як порядок виконання і відбування покарання, а повинен розумітися як система заходів, що здійснюються у кримінально-виконавчих установах, спрямованих на полегшення реінтеграції засуджених у суспільство після відбуття покарання і сукупність правил поведінки засуджених під час

знаходження у кримінально-виконавчій установі. Це має бути не режим виконання і відбування покарання, а режим поводження із засудженими, що відповідатиме Європейським тюремним правилам і Мінімальним стандартним правилам ООН стосовно поводження з в'язнями (Правилам Нельсона Манделі) і під цим кутом зору провідного значення набуває норма, закріплена у ч. 2 ст. 102 КВК України: «режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності».

Як видається, це положення необхідно розвинути і наповнити таким змістом режиму, такими його елементами, які рекомендовані Європейськими тюремними правилами, тобто режим має бути не порядком виконання і відбування покарання, а програмою соціальної допомоги засудженим, спрямованою на полегшення їх реінтеграції у суспільство після звільнення. У практичній площині це означає, що, якщо слідувати рекомендаціям ЄТП, то організацію і здійснення режиму на себе має перебрати насамперед персонал, функцією якого на сьогодні є соціально-виховна та психологічна робота із засудженими. Що ж стосується забезпечення ізоляції, здійснення нагляду, контролю, підтримання дисципліни, запобігання правопорушенням, то все це має розглядатися як компоненти фізичної, динамічної і процедурної безпеки, поєднання яких і створює мінімальний, середній і максимальний рівень безпеки в'язниці.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Європейські в'язничні правила. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2019).
3. Рекомендація CM REC (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо Європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, засуджених до покарань і заходів кримінально-правового характеру. URL: <https://rm.coe.int/16806ccb95> (дата звернення: 10.10.2019).
4. Таганцев Н. С. Русское уголовное право В 2 частях. Часть 2. Москва : Изд-во Юрайт, 2019. 446 с.
5. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки. Москва : Мосполиграф, 1923. 342 с.
6. Хрестоматія з історії пенитенциарної системи України. Упор. І. І. Резнік. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. 510 с.
7. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917–1937 гг.). Москва : Юридическое издательство НКЮ, СССР, 1938. 372 с.
8. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации от 08.01.1997 N 1-ФЗ (ред. от 26.07.2019). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12940/38b47826d652ca12c249d03ffa5cf5ca424ef213/ (дата звернення: 10.10.2019).
9. Траскевич Ф. Исправительно-трудовая политика. *Еженедельник советской юстиции*. 20 февраля 1929 г. № 7. С. 152–155. URL: <https://www.prilib.ru/item/332176> (дата звернення: 10.10.2019).
10. Ширвиндт Е. Г., Утевский Б. С. Советское исправительно-трудовое право. Москва : Госюриздат, 1957. 157 с.
11. Охрана заключенных в исправительно-трудовых лагерях 30-50-е годы XX века. URL: <https://articlekz.com/article/5187> (дата звернення: 10.10.2019).
12. Организация охраны исправительно-трудовых учреждений Советского государства. URL: https://studbooks.net/1088017/pravo/organizatsiya_ohrany_ispravitelno_trudovyh_uchrezhdeniy_sovetskogo_gosudarstva (дата звернення: 10.10.2019).
13. Временная инструкция о режиме содержания заключенных в исправительно-трудовых лагерях НКВД СССР. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1010319> (дата звернення: 10.10.2019).
14. Дашин А. В. Уголовно-правовые особенности содержания заключенных и деятельность администрации по предупреждению массовых неповиновений в исправительно-трудовых лагерях СССР URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/ugolovno-pravovye-osobennosti-soderzhaniya-zaklyuchennyh-i-deyatelnost-administratsii-po-preduprezhdeniyu-massovyh-nepovinoveniy-v> (дата звернення: 10.10.2019).
15. Косынтаев К. Б., Дильманов С. Д. Охрана заключенных в исправительно-трудовых лагерях 30-50-е годы XX века. URL: <https://articlekz.com/article/5187> (дата звернення: 10.11.2019).
16. Приказ МВД СССР № 990 с объявлением «Положения об ИТК и тюрьмах МВД СССР» 15.12.1958. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009165> (дата звернення: 01.10.2019).
17. Советское исправительно-трудовое право. Учебное пособие. Под общ. ред. Б. С. Утевского. Москва : Госюриздат, 1960. 278 с.
18. Главные исторические события развития пенитенциарной службы Украины. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/ru/publish/article/634200> (дата звернення: 10.10.2019).

19. Стручков Н.А. Советское исправительно-трудовое право. Общая часть. Курс лекций. Москва : НИРИО ВШ МООП РСФСР, 1963. 224 с.
20. Исправительно-трудовое право / Отв. ред. Н. А. Беляев, М. И. Фёдоров. Москва : Юридическая литература, 1971. 416 с.
21. Стручков Н.А. Курс исправительно-трудового права: Проблемы Особенной части. Москва : Юрид. лит., 1985. 256 с.
22. Натасhev А. Е. Стручков Н. А. Основы теории исправительно-трудового права. Москва : Юрид. лит., 1967. 190 с.
23. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва : Азъ Ltd, 1992. 960 с.
24. Словарь иностранных слов. Москва : Рус яз., 1988. 624 с.
25. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т. 3: Л-Р / Под ред И.А. Бодуэна де Куртенэ. Москва : ТЕРРА-Книжный клуб, 1998. 1782 с.

References

- Busel, V.T. (red.). (2005). *Velikij tlumachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi (z dod. i dopov.)*. Kiyiv, Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Tagancev, N. S. (2019). *Russkoe ugovnoye pravo*. Chast 2. Moskva : Izd-vo Yurajt [in Russian].
- Hrestomatiya z istoriyi penitenciarnoyi sistemi Ukrayini*. (2011). Upor. I. I. Reznik. Doneck: TOV «Shidnij vidavnichij dim» [in Ukrainian].
- Shirvindt, E. G., Utevsckij, B. S. (1957). *Sovetskoe ispravitelno-trudovoe pravo*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
- Sovetskoe ispravitelno-trudovoe pravo*. (1960). Pod obsh. red. B. S. Utevsckogo. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
- Struchkov, N.A. (1963). *Sovetskoe ispravitelno-trudovoe pravo. Obshaya chast*. Moskva: NIRIO VSh MOOP RSFSR [in Russian].
- Belyaev, N. A., Fyodorov, M. I. (red.). (1971). *Ispravitelno-trudovoe pravo*. Moskva: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
- Struchkov, N. A. (1985). *Kurs ispravitelno-trudovogo prava: Problemy Osobennoj chasti*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].
- Natashev, A. E. Struchkov, N. A. (1967). *Osnovy teorii ispravitelno-trudovogo prava*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].
- Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu. (1992). *Tolkovyj slovar russkogo yazyka*. Moskva: Az Ltd [in Russian].
- Slovar inostrannyh slov*. (1988). Moskva: Rus yaz. [in Russian].
- Dal, V. I. (1998). *Tolkovyj slovar zhivogo velikorusskogo yazyka: V 4 t. T. 3: L-R / Pod red I. A. Boduena de Kurtene*. Moskva: TERRA-Knizhnyj klub [in Russian].

A. Stepaniyk, Doctor of Law, Professor, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

e-mail: astepaniyk@ukr.net; ORCID: 0000-0002-0877-6319

The regime is not an "order of execution and serving of punishment" but the program of social assistance in dealing with prisoners

In Ukrainian criminal-executive right, it is believed that the regime in correctional colonies - is the procedure of execution and serving the punishment.

Such understanding of the regime has its historical roots in the Soviet Gulahivske past. Since the 30-ies of the last century in the orders and instructions of the NKVD regime for the prisoners was the embodiment of order on the basis of their isolation. Since then to the present day guaranteeing the isolation of prisoners is considered as a basic requirement of the regime. The Soviet correctional-labor law proceeded out the fact that isolation personifies restriction of rights and freedoms that is inherent for imprisonment, otherwise the penalty. The regime requires supervision over the deprived of freedom during days and nights and constant control in places of their residence and work. The methods of maintaining the regime are searches of convicts and premises in which they are located, inspection of the territory of colony; applying to the deprived of will measures of physical influence, special means and weapons. In spite of such understanding of the regime, the European Prison Rules (EPR) distinguishes between imprisonment and deprivation of liberty and proceeds from the fact that imprisonment and depriving of will are punishments by themselves and that's why the regime for sentenced prisoners should not increase the suffering caused by imprisonment. The regime by the EPR consists of a balanced program of consultations, patronize, care and assistance aimed for facilitating the reintegration of prisoners in the free society after the expiration of their imprisonment. The regime envisages the possibility of obtaining education, training, sports, recreation. The EPR is far from being considered as the order of execution and serving of punishment. According to the EPR regime is the rules of treatment of prisoners, this is how the regime and the criminal-executive law of Ukraine should be interpreted. Actuality of the study of this aspect of the regime is caused by the necessity of developing proposals in the field of criminal executive law that would be corresponded to the legislation of the European Union, which foresees the concept of reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine.

Keywords: *regime; order; execution of sentences; isolation; rules of treatment.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.12
УДК 343.3/7(477)

Мостепанюк Л. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх
справ

ORCID: 0000-0003-2894-0654

Павловська А. А.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права,
Національної академії
внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-3310-4570

АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 240-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу елементів нового складу злочину, передбаченого ст. 240-1 Кримінального кодексу України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину». Розкриті об'єктивні та суб'єктивні елементи складу аналізованого злочину. Охарактеризовано їх зміст та ознаки. Вказано на необхідності законодавчого визначення мінімального розміру предмету злочину для початку кримінального провадження.

Ключові слова: склад злочину; об'єктивні ознаки складу злочину; предмет злочину; суб'єктивні ознаки складу злочину; бурштин.

Статья посвящена анализу элементов нового состава преступления, предусмотренного ст. 240-1 Уголовного кодекса Украины «Незаконное добыча, продажа, покупка, передача, пересылка, транспортировка, переработка янтаря». Раскрыты объективные и субъективные элементы состава рассматриваемого преступления. Охарактеризованы содержание и признаки. Указывается на необходимость законодательного определения минимального размера предмета преступления для возбуждения уголовного дела.

Ключевые слова: состав преступления; объективные признаки преступления; предмет преступления; субъективные признаки преступления; янтарь.

Постановка проблеми. Значення надр у житті суспільства неоцінені. Вони є унікальним прикладним ресурсом, що має виняткову економічну цінність як частина геологічного середовища. Особливе

місце серед корисних копалин загальнодержавного значення займає дорогоцінне каміння органогенного походження – бурштин, найбільші поклади якого розташовані на території Волинської, Житомирської

та Рівненської областей. Україна посідає друге місце в світі за його запасами, які вирізняються найвищим у світі відсотком бурштину ювелірної якості в покладах. Невелика глибина його залягання (2–7 метрів) сприяє тому, що видобутий в Україні бурштин значно дешевший за камінь, видобутий в інших країнах. Зазначене обумовлює попит на український бурштин за кордоном, провокуючи незаконний його видобуток усередині країни. Внаслідок інтенсивного видобування бурштину стан природного довкілля і здоров'я людей зазнають суттєвої техногенної небезпеки, яка приводить до екологічної кризи. Економічними наслідками незаконного добування бурштину є збитки у лісовому та водному господарстві, деградація ґрунтів, втрата для держави значних обсягів бурштину, що набагато перевищують обсяг законного видобування.

За останні роки надзвичайно актуалізувалася проблема незаконного видобутку та обігу бурштину. Причин його масового видобутку багато: масове зубожіння населення, спокуса для місцевих мешканців вирішити проблему отримання доходів для покращення свого матеріального становища шляхом продажу цінного каменя.

Щороку незаконними діями жителів окремих регіонів України (за оцінкою експертів, до незаконного видобутку бурштину залучені більше 50 тисяч осіб) державі завдаються збитки на сотні мільйонів гривень. Через самовільне користування надрами та поширене застосовування методу гідророзмиву для видобування бурштину щорічно на великих площах землі змінюється

гідрологічний режим, знищуються десятки гектарів лісових масивів і земельних угідь, пошкоджується ґрунтовий і рослинний покрови, псується родючий шар землі, що істотно обмежує можливість подальшої експлуатації ґрунту та може призвести до екологічної катастрофи. Так, за останні три роки слідчими підрозділами Національної поліції Рівненської, Волинської і Житомирської областей зареєстровано 1534 провадження за статтею 240 Кримінального кодексу України (далі – КК) щодо незаконного видобутку бурштину, до суду направлено 172 обвинувальних актів за фактами незаконного видобутку бурштину.

У Верховній Раді України було зареєстровано кілька законопроектів, спрямованих на посилення кримінальної відповідальності за не законні дії щодо бурштину. Вони розроблялися з метою посилення протидії незаконному видобутку бурштину, припинення незаконного видобування бурштину, для унеможливлення недобросовісного використання наявних законодавчих механізмів для уникнення винними особами кримінальної відповідальності, для ефективного запобігання, виявлення, розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні злочинів, пов'язаних із незаконним видобуванням бурштину, створення сприятливих умов для розвитку в Україні галузі економіки, залучення у надровидобувну галузь інвестицій та нових технологій, забезпечення охорони навколишнього природного середовища під час видобування бурштину та рекультиватії порушених земель.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 р. положення КК були доповнені новою статтею 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» [1]. Тому метою поданої статті є юридичний аналіз злочину, передбаченого ст. 240-1 КК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридичний аналіз окремих складів злочинів проти довкілля та питання їх кваліфікації здійснювали такі вчені, як П. С. Берзін, А. А. Вознюк, С. Б. Гавриш, О. О. Дудоров, Д. О. Калмиков, М. В. Комарницький, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. І. Олійник, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та ін.

Постановка завдання. Здійснити поглиблений кримінально-правовий аналіз об'єктивних і суб'єктивних елементів складу зазначеного злочину, передбаченого статтею 240-1 Кримінального кодексу України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину». Відзначити проблемні аспекти, що містяться у диспозиції даної статті та аргументувати необхідність вдосконалення чинного закону про кримінальну відповідальність.

Виклад основних положень. Злочин, передбачений ст. 240-1 КК, знаходиться в розділі VIII КК «Злочини проти довкілля», що дозволяє говорити про довкілля як родовий об'єкт даного злочину. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 240-1 КК, варто вважати встановлений порядок ра-

ціонального і комплексного використання й охорони корисних копалин загальнодержавного значення – бурштину. Додатковим факультативним об'єктом злочину можуть бути життя і здоров'я особи, інші блага.

Предметом злочину є бурштин. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 р. № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення», бурштин є видом неметалічних корисних копалин загальнодержавного значення, а саме – ювелірною сировиною (дорогоцінним камінням) [2].

Проблема, яка пов'язана з предметом незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину полягає в тому, що в ч. 1 ст. 240-1 КК законодавцем не визначено, скільки особа має видобути корисних копалин у вигляді бурштину, щоб вчинене нею визнавалось злочином. Це означає, що формально під ознаки складу злочину, описаного в ч. 1 ст. 240-1 КК, підпадає і видобування 10 грамів бурштину. Як вказано в науковій літературі, Володимирецький районний суд Рівненської області визнав особу винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК, за незаконне видобування нею бурштину вартістю 1 грн. 15 копійок. Водночас Первомайський міський суд Луганської області за цією самою нормою кваліфікував діяння особи, яка незаконно видобула щонайменше 500 тонн кам'яного вугілля вартістю понад півмільйона грн. [3, с. 129]. Якщо мова йде про малозначність діяння, то правоохоронні органи та

суд мають застосовувати ч. 2 ст. 11 КК. Однак виникає питання: де знаходиться межа між злочинним і незлочинним (малозначним)? Ні кримінальне, ні адміністративне законодавство відповіді на це питання не дає. Описані ситуації не сприяють ефективній протидії аналізованому злочину.

Отже, як вірно зазначають О.О. Дудоров, М.В. Комарницький та Д.О. Калмиков, існує потреба у встановленні мінімального обсягу корисних копалин, незаконне видобування яких є кримінально караним діянням. На думку вчених, найкращим показником, який здатен стати загальним еквівалентом, своєрідним знаменником, до якого можна буде привести будь-який вид корисних копалин, є вартість незаконно видобутої мінеральної сировини. На користь такого рішення свідчить і те, що саме вартість незаконно видобутої мінеральної сировини визначає суспільну небезпеку вчиненого діяння, а також те, що вартість предмета злочину є традиційним критерієм відмежування складів злочинів проти власності від аналогічних складів адміністративних правопорушень [3, с. 125].

Як впливає з положень Конституції України, в межах КК всі форми власності мають охоронятися однаково, а межа між злочинним і незлочинним вилученням корисних копалин має бути такою ж, як і між злочинним викраденням чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення або розтрати (злочини, передбачені статтями 185, 190, 191 КК України) і дрібним викраденням чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення або розтрати (адміністративні правопорушення,

передбачені ст. 51 КупАП). На сьогодні ця межа встановлена на рівні 0,2 НМДГ [3, с. 126].

Враховуючи викладене, пропонуємо мінімальний розмір кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 240-1 КК встановити на рівні 0,2 НМДГ.

Диспозиція ст. 240-1 КК має банкетний характер і передбачає звернення до нормативно-правових актів, які регламентують використання та охорону бурштину, а також до дозволів, які видаються уповноваженим державним органом конкретним надрокористувачам.

Об'єктивна сторона аналізованого злочину включає діяння у формі:

- видобування. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що «видобувати» означає «виймати, витягати, діставати що-небудь звідкись; вибирати з надр землі» [4, с. 265]. С.І. Ожегов зазначає, що дієслово «видобути» означає «вилучити з надр землі» [5, с. 274]. В Малій гірничій енциклопедії зазначається, що видобування (добування) корисних копалин – це дія, процес добування корисних копалин з надр, у результаті їхньої розробки: твердих – підземним та відкритим способами; рідких та газоподібних – фонтануванням і відкачуванням зі свердловин; розсолу та розчинів – випаровуванням або іншими методами [6, с. 140]. Отже, «видобування» – це вилучення предметів злочину усіма можливими способами із природного середовища;

- збуту, який полягає в умисній передачі предмету злочину (бурштину) іншій особі поза встановленим порядком шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу;

- придбання – вчинення умисних дій, пов'язані з їх набуттям (за винятком викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) всупереч передбаченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунок, на відшкодування боргу;

- зберігання – це умисні дії, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із простроченням його дії предметом злочину (бурштином), що знаходиться не при особі, а в обраному винною особою місці;

- передачі – надання бурштину як предмету аналізованого злочину іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання без передбаченого законом дозволу;

- пересилання – це незаконне переміщення предмету злочину (бурштину) у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, поштовим або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами незалежно від того, отримав їх адресат чи ні. Якщо злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винної особи (наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для пересилання), дії останньої належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину;

- перевезення полягає в умисному переміщенні предмету злочину (бурштину) будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку і правил, установлених чинним законодавством. Від перевезення бурштину слід відрізнити його перенесення з одного місця в інше, під час якого транспорт не використовується. Такі дії мають розглядатись як зберігання зазначеного предмету;

- переробки – тобто використання одного матеріалу, в результаті чого створюється нова річ.

Обов'язковою ознакою злочину є непідтвердження відповідними документами законності походження бурштину. Незаконність вказаних дій, яка є обов'язковою умовою визнання проаналізованих дій кримінально караними, означає, що видобування бурштину здійснюється без належним чином оформленого дозволу (акта про надання гірничого відводу або з відхиленням від умов, зазначених у цьому документі, видобування за межами відведеної ділянки надр або з використанням не дозволених для даного родовища методів і засобів видобування бурштину). Дії будуть злочинними і в тому разі, коли дозвіл є підробленим, отриманим в результаті подання уповноваженому органу завідомо неправильних відомостей або простроченим. Так як злочин, передбачений ст. 240-1 КК, є новим, у базі Єдиного державного реєстру судових рішень справ даної категорії немає [7].

Злочин у ч. 1 ст. 240-1 КК має формальний склад і є закінченим з моменту вчинення будь-якого вищевказаного діяння.

Переходячи до безпосереднього аналізу ознак суб'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 240-1 КК, відзначимо, що ним може бути лише фізична особа – людина. Такий висновок впливає безпосередньо зі змісту КК, в якому визначено, що кримінальній відповідальності підлягають лише громадяни України, іноземці або особи без громадянства. Така базова ознака суб'єкта будь-якого злочину дозволяє стверджувати, що на сьогодні виключається можливість кримінальної відповідальності за незаконне видобування, збут, придбання, передачу, пересилання, перевезення, переробку бурштину неживих предметів, тварин, а також юридичних осіб (організацій). Суб'єктом можуть бути особи як пов'язані, так і не пов'язані за родом своїх професійних занять з видобуванням бурштину (окремі громадяни, приватні підприємці, рядові працівники гірничодобувних та інших підприємств).

Суб'єктивна сторона незаконного видобування, збуту, придбання, передачі, пересилання, перевезення, переробки бурштину характеризується лише прямим умислом.

Вчинення будь-якого з діянь, передбачених у ч. 1 аналізованої норми у значних розмірах становить кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 240-1 КК). Відповідно до примітки до даної статті, під значним розміром у цій статті слід розуміти вартість бурштину, що у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Варто нагадати, що з 1.01.2020 р. о 31.12.2020 р. ця сума становитиме 105 100 грн.

Іншими кваліфікуючими ознаками є вчинення діяння:

- повторно (ч. 2 ст. 240-1 КК) – як зазначено в ст. 32 КК, повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК, а вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями КК, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині КК. Повторність відсутня при вчиненні продовжуваного злочину, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром, а також коли за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом або якщо судимість було погашено або знято;

- на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 240-1 КК). До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва) [8];

- службовою особою шляхом використання свого службового становища (ч. 3 ст. 240-1 КК). Згідно з ч. 2 ст. 18 КК, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи орга-

нізаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [9].

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз складу злочину, передбаченого ст.240-1 КК «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину», ми охарактеризували його елементи та визначили головні ознаки. Особливу увагу при подальшому удосконаленні вказаної норми необхідно звернути на законодавчу вказівку мінімального розміру предмету злочину – бурштину.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 12.05.2020).
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 р. № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%>. (дата звернення: 12.05.2020).
3. Дудоров О. О., Комарницький М. В., Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 567 с.
4. Ващенко Л. О., Єфімов О. М. Тлумачний словник української мови. Київ : Довіра, 2001. 382 с.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю Шведова ; Российская академия наук. Институт русского языка имени В.В. Виноградова. 4-е изд., дополн. Москва : Азбуковник, 1999. 526 с.
6. Мала гірнича енциклопедія : в 3-х томах : Т. 1 / За ред. В.С. Білецького. Донецьк : Донбас, 2004. 461 с.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86821951> (дата звернення: 12.05.2020).
8. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 12.05.2020).
9. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=%D0%B1%BD#Text> (дата звернення: 12.05.2020).

References

- Dudorov, O.O., Komarnickiy, M.V., & Kalmukov, D.O. (2016) *Kryminalna vidpovadalnist za nezakonne vydobuvannya korysnykh kopalyn v Ukraini*. Sumi : RVV LDUVS im E. O. Didorenko [in Ukrainian].
- Vaschenko, L. O., & Efimov, O. M. (2001) *Tlumachniy slovnyk Ukrainy*. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].

Ozhegov, S. I. & Yu Shvedova (1999) *Tolkovyi slovar russkogo yazyka*. Moskva: Azbykovnik [in Russian].

Biletskyi, V. I. (Ed.) (2004) *Mala girnycha entsyklopediya* (Vols. 1–4). Donetsk: Donbass [in Ukrainian].

L. Mostepanyuk, PhD in law, Associate professor, Associate professor of department of criminal law for National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-2894-0654

A. Pavlovska, PhD in law, Associate professor of department of criminal law for National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-3310-4570

Analysis of corpus delict, foreseen by the Article 240-1 of the Criminal Code of Ukraine

A publication is devoted the special research of criminal responsibility for an illegal extraction, sale, acquisition, transmission, sending, transportation, processing of amber.

Essence of criminal description of crimes is marked in the field of illegal extraction and appeal of minerals, development of modern approaches, to the decision of actual questions of qualifications of such crimes. Outlined public relations which arise up concerning an illegal and appeal of minerals of national value, the special place among which occupies amber.

The elements of new corpus delict, foreseen the article 240-1 of the Criminal code of Ukraine the «Illegal extraction, sale, acquisition, transmission, sending, transportation, processing of amber are analyzed».

The deep criminal analysis of objective and subjective elements of noted corpus delict is carried out.

Their maintenance, basic and optional signs, is exposed in the article. Investigational methods of commission of this crime, namely: extraction, sale, acquisition, storage, transmission, sending, transportation, processing.

Underline necessity of legislative determination of low-limit of the article of crime for the beginning of criminal realization.

Problem aspects which are contained in disposition of this article and the necessity of perfection of law in force is set about criminal responsibility are marked.

Keywords: *criminal responsibility; corpus delict; object of crime; objective side; subject of crime; subjective side; article of crime; illegal mining; amber.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.13
УДК 343.126

*Горелкіна К. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціально-правових
дисциплін Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0001-9109-9488*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

У статті розглядається правова модель застосування запобіжних заходів за законодавством зарубіжних держав, що відносяться до романо-германської та англосаксонської правових сімей. Особливу увагу приділено затриманню та триманню під вартою, як найбільш суворому запобіжному заходу, пов'язаному з суттєвим обмеженням конституційного права на свободу та особисту недоторканність.

Ключові слова: *затримання; тримання під вартою; запобіжний захід; альтернативні запобіжні заходи; право на свободу; зарубіжний досвід; судовий захист; процесуальні гарантії.*

В статье рассматривается правовая модель применения мер пресечения в зарубежных странах, относящихся к романо-германской и англосаксонской правовым семьям. Особое внимание уделено задержанию и содержанию под стражей, как наиболее строгой мере пресечения, связанной с существенным ограничением конституционного права на свободу и личную неприкосновенность.

Ключевые слова: *задержание; содержание под стражей; мера пресечения; альтернативные меры пресечения; право на свободу; зарубежный опыт; судебная защита; процессуальные гарантии.*

Постановка проблеми. Конституція України нормативно закріпила основні засади побудови демократичної соціальної правової держави, де людина, її права, свободи і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Право на свободу та особисту недоторканність забез-

печується державними інститутами. Рівень реалізації права на свободу та особисту недоторканність, його захист і гарантованість нормами права є важливим показником демократизації суспільства, є необхідною умовою становлення та формування правової держави. Сучасна вітчизня-

на кримінальна процесуальна доктрина, сприйнявши міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, ґрунтується на положенні про те, що прийняття в кримінальних провадженнях законних і обґрунтованих рішень, також і про застосування запобіжних заходів, є запорукою досягнення мети кримінального процесу. Сьогодні кримінальне процесуальне законодавство зазнало значних, на наш погляд, прогресивних змін, що певною мірою відповідає європейським стандартам кримінального судочинства. Разом із тим деякі аспекти застосування запобіжних заходів потребують поглибленої теоретичної розробки і подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування інституту запобіжних заходів та їх різновидів присвятили наукові праці такі вчені, як Ю. П. Аленін, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, В. А. Завтур, Є. Г. Коваленко, З. Ф. Коврига, О. П. Кучинська, Ю. Д. Лівшиць, Л. М. Лобойко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, І. Л. Петрухін, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, В. О. Січко, С. М. Смоков, М. С. Строгович, О. Ю. Татаров, А. Р. Туманянц, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. Г. Яновська та ін. Разом із тим ряд питань потребують подальшого вивчення та законодавчого вирішення з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн.

Постановка завдання. Метою статті є порівняльно-правовий аналіз механізму реалізації запобіжних заходів деяких зарубіжних країн та окреслення власних пропозицій для подальшого удосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу.

Вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство є невід'ємною частиною як загальноєвропейського, так і світового простору. На розвиток кримінального процесу в Україні значно впливає міжнародний досвід, що зумовлює звернення до досвіду зарубіжних країн з метою запозичення деяких процесуальних конструкцій, які вже показали свою ефективність в сфері вдосконалення системи запобіжних заходів. Звісно, кожна правова система щодо даного компонента пройшла власний історичний шлях, за власним баченням відшліфувала придатні для своїх політичних та соціально-економічних умов форми, за власним планом намагається здійснювати сучасні реформи. Але, при всьому різноманітті процесуальних конструкцій щодо побудови системи запобіжних заходів чимало елементів повторюються або демонструють схожість, проявляючи свій універсальний характер.

В умовах здійснення в Україні судово-правової реформи надзвичайно важливе значення має вивчення та порівняння зарубіжного як історичного, так і сучасного досвіду, як загальних основ, так і окремих національних особливостей кримінального процесуального регулювання в цій частині. Потрібно порівнювати здобутки країн англо-американської правової сім'ї, перше за все, Великобританії та Сполучених Штатів Америки, з підходами західноєвропейських держав романо-германської правової сім'ї, зокрема, Федеративної Республіки Німеччини та Франції. Надзвичайний інтерес нині представляють і реформи кримінального судочинства, які відбулись в країнах Центральної та Схід-

ної Європи, країнах Балтії. Але, не менш важливу роль відіграє і порівняння в площині розвитку права в країнах, які до початку 90-х років входили до складу СРСР. В цих країнах процесуальна форма нині знаходиться у надзвичайно трансформаційному стані.

Говорячи про сформовані в різних країнах системи запобіжних заходів, вірогідно, слід розпочати з Великобританії, в якій у 1679 році Habeas Corpus Act визначив стратегічний підхід до регулювання процедури затримання особи і забезпечення її судовим захистом [1, с. 409–410; 2, с. 106]. Цим інститутом було передбачено обов'язок доставляти в суд кожен затриману особу з метою перевірки законності підстав її затримання. Згодом даний інститут у різних модифікаціях було запроваджено у правових системах багатьох країн світу, зокрема і в Україні.

У сучасному англійському праві доволі поширеним засобом процесуального примусу є поліцейський арешт. Цей короткостроковий захід допускається без попереднього наказу судді. Законом 1984 року про поліцію і кримінальні докази визначено загальні умови його застосування. До таких умов віднесено наступні обставини: 1) невідомі ім'я чи адреса підозрюваного або є сумніви в тому, що названі ім'я та адреса є дійсними; 2) є підстави вважати, що арешт є необхідним для недопущення фізичного впливу на людей чи власність з боку підозрюваного; 3) є підстави вважати, що арешт дозволить перешкодити фізичному впливу на самого підозрюваного; 4) арешт є необхідним для попередження повторного вчинення злочину підозрюваним; 5) необхідно захи-

стити дитину чи іншу безпорадну особу від дій підозрюваного [3].

Поліцейський арешт як короткостроковий захід допускає утримання особи протягом 24 годин. Старшим поліцейським чиновником цей строк може бути продовжено до 36 годин. Далі, максимум до 96 годин, строк утримання особи під вартою може бути продовжено за рішенням магістратського суду.

Для забезпечення законності поліцейських арештів нині в поліції введено спеціальну особу – «офіцера нагляду» (custody officers). Кожен затриманий обов'язково доставляється до цього офіцера, і подальше утримання особи під арештом без санкції суду допускається лише з його дозволу. Цей офіцер здійснює контроль за дотриманням строків затримання та права затриманого на захист. Свою першу перевірку він здійснює через шість годин після затримання, а потім здійснює наступні перевірки через кожні дев'ять годин затримання.

У 2012 році новим Кримінальним процесуальним кодексом України було запроваджено інститут службових осіб, відповідальних за затриманих осіб на кшталт «офіцера нагляду». Процесуальний статус таких службових осіб регламентовано статтями 212 та 213 КПК, Інструкцією про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування та Положенням про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України та інши-

ми нормативно-правовими актами [4, 5, 6].

Проаналізувавши положення даних нормативно-правових актів, можна зробити висновок, що вони містять деякі недоліки. Наприклад, законодавчо не визначено, хто саме може бути особою, відповідальною за перебування затриманих, вимоги до такої особи; відбувається перетин та дублювання функцій контролю за забезпеченням прав затриманих різними посадовими особами, а саме: слідчими, оперативними черговими чергових частин, черговими ізоляторів тимчасового тримання, тощо.

Результати аналізу стану функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, дозволяють зробити загальний невтішний висновок про вкрай низьку його ефективність. На практиці відповідальні за перебування затриманих осіб в підрозділах поліції або не призначені внаслідок відсутності відповідної посади, або призначені але фізично не здатні протягом 24-х годин контролювати стан дотримання прав затриманих, або ж взагалі займаються сторонніми справами, не пов'язаними із забезпеченням дотримання прав затриманих. Однією з головних причин недосконалості функціонування цього інституту є недосконале законодавче формулювання положень частини 1 статті 212 КПК України [7, с. 54].

Продовжуючи розглядати систему запобіжних заходів Великобританії слід зазначити, що затриманий має право на допомогу з боку адвоката, який допускається з моменту затримання особи майже по усіх справах, за виключенням обвинувачення у тероризмі та вчинення тяж-

ких злочинів, коли допуск адвоката протягом перших 36 годин затримання може бути обмеженим офіцером по нагляду.

Арешт за наказом суду – це довготривалий запобіжний захід. Майже до кінця XX століття в Англії не передбачалось обмеження строків такого арешту. Лише Законом 1985 року про кримінальне переслідування за злочини було у ст. 22 закріплено обов'язок міністра внутрішніх справ на відомчому рівні врегулювати дане питання. На виконання цієї вимоги у 1987 році було прийнято підзаконний акт «Про регулювання кримінального переслідування за злочини (максимальні строки утримання під вартою)». Відповідно до цього акту строк арешту з моменту закінчення поліцейського затримання і до початку розгляду магістратами питання про віддання Суду корони не може перевищувати 70 днів. У справах про злочини, що переслідуються з обвинувальним актом, існує ще один максимальний строк арешту – 112 днів з моменту віддання до суду і до початку судового розгляду. При цьому судовий наказ про арешт не може бути виданим на весь зазначений строк: він видається не більш ніж на вісім днів, після чого магістрати вирішують питання про продовження арешту (знову не більш ніж на вісім днів і так до закінчення максимального строку арешту). На нашу думку негативним в даному випадку є занадто великі строки арешту, однак позитивним безумовно є те, що судовий наказ про арешт за наявності підстав «оновлюється» кожні вісім днів, що є гарантією законності перебування особи під вартою.

В Англії кожне залишення на свободі особи, відносно якої є підста-

ви для арешту, трактується як застосування інституту bail. В рамках цього інституту розрізняють «безумовний (unconditional) bail», коли поліція чи суд залишають особу на свободі без будь-яких додаткових умов, і «умовний (conditional) bail», коли відмова від застосування реального арешту пов'язується з певними умовами. Умови можуть бути «позитивними» (внести заставу, надати поручительство) чи «негативними» (не вчиняти відповідні дії, не виїжджати за межі певної території і т інші). Нині інститут bail регулюється Законом 1976 року про звільнення арештованих під заставу зі змінами, внесеними Законом про кримінальну юстицію і громадський порядок (1994 р.) [8, с. 100–103, 105, 106]. Інститут bail характеризується ширшим колом умов як «позитивних», так і «негативних».

Історично сформований у Англії порядок судочинства, як відомо, був успадкований Сполученими Штатами Америки. В США, насамперед на конституційному рівні, закріплені гарантії щодо законного здійснення запобіжних заходів. Ці гарантії початково відображені в тексті Конституції США, а потім були посилені при прийнятті конституційних поправок, зокрема і Білля про права [9, с. 19–21; 10, с. 238].

Згідно конституційної вимоги, для арешту особи потрібен судовий ордер, але для невідкладних випадків дозволяється в порядку виключення затримання особи без судового рішення. В цьому випадку діє умова про необхідність доставлення арештованої особи в суд «настільки швидко, наскільки це можливо» для перевірки законності арешту.

При взятті під варту (за ордером суду і без нього) поліція зобов'язана дотримуватись ряду положень, встановлених законами та підзаконними актами. Так, поліцейський вправі обшукати підозрюваного і вилучити у нього зброю, предмети, що можуть слугувати в якості доказів у справі. Після цього арештованого доставляють туди, де він має утримуватися. В цьому місці відбувається оформлення арешту, а саме: в поліцейський журнал заносяться ім'я та прізвище особи, час його доставки та суть підозри, потім відбувається фотографування та зняття відбитків пальців. Як правило, в цей момент підозрюваний інформується про суть підозри, після чого він отримує право на телефонний дзвінок родичам, близьким, адвокату. У справах про менш небезпечні злочини арештованого може бути відпущено під письмове зобов'язання про явку по виклику до органу розслідування чи суду, під заставу чи зобов'язання переслати узгоджену суму грошової застави [8, с. 217].

Таким чином, з урахуванням конкретних обставин і даних про особу підозрюваного в суді можливе застосування одного із трьох запобіжних заходів: арешту, застави або особистого поручительства.

Арешт у більшості випадків призначається, коли є підстави вважати, що обвинувачений може ухилитися від правосуддя, заважати правосуддю або бути небезпечним для оточуючих. Доволі поширеною як на федеральному рівні, так і на рівні штатів є практика застосування застави. З другої половини 60-х років ХХ століття з початку федеральний законодавець, а потім законодавці штатів ввели такий запобіжний захід

як звільнення під незабезпечене грошовою заставою особисте поручительство, у відповідності з яким підозрюваний зобов'язується поводити себе належним чином до суду. Звільнення з під варти під особисте поручительство може бути обумовлене не тільки вимогою явки за викликом, але і рядом інших вимог, наприклад, не виходити в нічний час із житла, регулярно відмічатися у поліції, не вступати в контакти з потерпілим, не вживати спиртні напої чи наркотики. Коло і зміст зазначених обмежень не лімітується. Їх визначення поставлене в пряму залежність від розсуду судді. При цьому, магістрат вправі накласти на особу будь-яке розумне обмеження, яке буде забезпечувати явку підозрюваного, охороняти безпеку суспільства, перешкоджати спробам впливу на свідків і втручання в належне здійснення правосуддя [8, с. 237–239].

Введення нових запобіжних заходів, альтернативних арешту та заставі, обумовило проведення суттєвих організаційних змін. Так, Законом про досудові послуги від 27 вересня 1982 року (The Pretrial Services Act of 1982) [11] було передбачено запровадження спеціальних служб пробації з покладенням на них двох основних функцій: 1) зі збору даних, що характеризують особу, відносно якої вирішується питання про обрання чи зміну взяття під варту на період до розгляду справи по суті; 2) з нагляду за поведінкою підозрюваних у випадках залишення їх на свободі під заставу чи під інші визначені судом умови.

Отже, система запобіжних заходів США характеризується широким колом альтернативних взяттю

під варту заходів, що відповідає вимогам міжнародних документів про винятковість даного запобіжного заходу.

Проведений статистичний аналіз судових рішень, що стосуються обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів у рамках кримінальних проваджень в Україні, вказує, що тримання під вартою є найбільш поширеним видом запобіжного заходу як у цілому, так і щодо абсолютної більшості категорій злочинів, незважаючи на те, що тримання під вартою є винятковим та найбільш суворим запобіжним заходом. У той же час, найменше обираються такі види запобіжних заходів, як особиста порука та застава. [12, с. 31].

У праві ФРН запобіжні заходи у кримінально-процесуальній формі не мають структурного відокремлення, їх включено у загальну систему заходів процесуального примусу. Так, взяття обвинуваченого під варту віднесено до заходів, що забезпечують явку підозрюваних, обвинувачених, свідків до органу, який здійснює розслідування, чи до суду. В свою чергу, затримання, пов'язане з встановленням особи, може бути розцінено як захід, що гарантує збирання доказів [8, с. 412, 413]. Відповідно, і цільова спрямованість запобіжних заходів не відрізняється від інших заходів примусу і трактується як міра, що забезпечує розслідування та розгляд кримінальної справи у встановленому законом порядку.

При застосуванні засобів процесуального примусу обов'язковим для німецької доктрини вважається суворе дотримання трьох принципів: а) законності (Vorbehalt des Gesetzes), коли виконання кожного примусового заходу має точно відпо-

відати визначеній у законі формі; співвідповідності примусу тим цілям, яким він слугує (Verhältnismäßigkeitsgrundsatz), що враховується і у випадках, коли в законі відсутня пряма вказівка на це; переважної компетенції судді у цій сфері (Richtervorbehalt) [13, с. 722].

На конституційному рівні у ФРН передбачено цілий ряд загальних гарантій належного застосування права в сфері кримінально-процесуального примусу. Зокрема, ст. 2 Основного закону встановлює, що кожен має право на життя та фізичну недоторканність. Свобода особи непорушна. Втручання в ці права допускається лише на підставі закону [14, с. 580].

Стаття 11 визначає, що всі німці користуються свободою пересування на території Федерації. Це право може обмежуватись лише законом чи на підставі закону і лише в тих випадках, коли потрібно перепинити кримінально карані діяння [14, с. 582, 583].

Відповідно до ст. 104 свобода особи може бути обмежена лише на підставі спеціального закону і з дотриманням визначених ним форм. До затриманої особи не допускається застосування ні морального, ні фізичного примусу. Тільки суддя вирішує питання про допустимість й тривалість утримання особи під арештом. При кожному застосуванні арешту, що не ґрунтується на розпорядженні судді, невідкладно має бути отримано його рішення. Поліція на основі власних повноважень нікого не може утримувати під арештом довше ніж до кінця дня, наступного дня затримання. Кожна особа, тимчасово затримана за підозрою у вчиненні злочину, має бути не пізніше наступного

дня після затримання доставленою до судді, де повідомляється особі про причини її затримання, де відбувається допит цієї особи і надається їй можливість надати свої заперечення. Суддя зобов'язаний або негайно винести мотивоване письмове розпорядження про арешт, або розпорядитися про звільнення затриманого. Про кожен випадок прийняття судового рішення про арешт чи про продовження строку арешту мають бути негайно повідомлені родичі арештованого або довірена особа [14, с. 615, 616].

Зазначенні положення Основного закону складають підґрунтя для кримінально-процесуального регулювання. В свою чергу, німецький КПК всебічно і детально регулює підстави і порядок взяття під варту, передбачає суттєві процесуальні гарантії свобод особи у кримінальному судочинстві, надаючи важливу роль судовому контролю.

Визнаючи високий рівень урегульованості процедури затримання та взяття під варту, спеціалісти звертають увагу і на окремі недоліки, що проявляються на практичному рівні. Так, інколи занадто широко в практиці правозастосування Німеччини трактуються такі мотиви взяття під варту, як «інші важливі обставини», тяжкість злочину, небезпека продовження злочинної діяльності. Нерідко арешт застосовується з метою отримання від особи необхідних показань. Доволі часто судді при перевірці законності та обґрунтованості арешту підтверджують свої раніше прийняті рішення [8, с. 416–418]. Саме на цих напрямках не завжди спрацьовують закладені в законі процесуальні гарантії. Система запобіжних заходів ФРН схожа з вітчизняною, однак слід за-

значити, що як на конституційному рівні, так і на рівні законів у ній присутня більш широка та чітко визначена система процесуальних гарантій, на відміну від нашої країни.

У Франції, кримінальне судочинство якої характеризується насиченою історією реформ, нині система запобіжних заходів має «прив'язку» до форм розслідування. Так, затримання допускається по очевидним злочинам (проступкам), коли особу затримують безпосередньо під час вчинення злочину чи після його вчинення за словами очевидців, коли в цей же час у особи виявляють предмети чи сліди, що дають підстави для підозри у вчиненні злочину (ст. 53 КПК Франції). Також на стадії дізнання громадянин може бути затриманим в порядку процедури встановлення особи у разі відмови чи неможливості надати переконливі свідчення про себе (ст. 78-3 КПК Франції). Здійснене судовою поліцією в зазначених випадках затримання не може тривати більш ніж 24 години (ст. 63 КПК Франції) [8, с. 310–313].

На досудових стадіях під час попереднього слідства кримінально-процесуальним законом Франції передбачено дві форми примусового обмеження прав і свобод особи, що переслідується у зв'язку з вчиненням злочину. Так, слідчий суддя на підставі наданих йому повноважень вправі ініціювати взяття особи під варту в порядку тимчасового арешту або може застосувати інші заходи, «поставивши» особу під контроль суду [15, с. 278–280; 16, с. 89, 90].

Висновки. Порівняльно-правовий аналіз процесуальних конструкцій побудови системи запобіжних заходів в зарубіжних демократичних країнах дозволяє зробити ви-

сненок про те, що їх центральну частину складають процесуальні гарантії. Вважаємо, що в країнах Європи накопичено значний досвід з питань застосування запобіжних заходів і гарантування при цьому як інтересів правосуддя, так і інтересів особи.

Корисним може бути досвід Англії щодо диференціації строків як в межах короткострокового поліцейського арешту (основний строк – 24 години, поліцейське продовження до 36 годин, судове продовження до 96 годин), так і за судовим наказом про арешт, що видається максимум на вісім діб з можливістю повторення в межах максимального строку тримання під вартою.

Враховуючи вимоги міжнародних документів про винятковість взяття під варту, вважаємо позитивною практику США щодо застосування широкого кола альтернативних взяттю під варту запобіжних заходів.

На комплексне запозичення заслугує й досвід ФРН, кримінальний процесуальний закон якої передбачає широкі гарантії перевірки законності й обґрунтованості арешту.

Варто зазначити, що підвищення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, має передбачати внесення цілої низки змін до кримінального процесуального законодавства та відомчих нормативно-правових актів, що регламентують порядок здійснення затримання осіб за підозрою у вчиненні злочину, а також організаційних змін, спрямованих на належне забезпечення роботи цих осіб, усунення дублювання та перетину їхніх функцій з іншими посадовими особами в частині забезпечення прав та свобод затриманих осіб.

Список використаних джерел

1. Конституционное право зарубежных стран : учебник для вузов / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. Москва : Издательство Норма, 2000. 832 с.
2. Сокальська О. В. Історичний розвиток гарантій особистої недоторканності на етапі досудового слідства: зарубіжний і вітчизняний досвід. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 104–111.
3. Police and criminal evidence act 1984 – Code, Consultation Draft, March 2002. URL: https://www.statewatch.org/news/2002/mar/pace_consult.pdf (дата звернення: 15.05.2020).
4. Кримінальний процесуальний кодекс : чинне законодавство України зі змінами та доп. станом на 15.06.2020 р. Київ, 2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.05.2020).
5. Інструкція про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування : Наказ МВС України та МЮУ від 01.10.2018 № 806/3105/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1190-18#Text> (дата звернення: 15.05.2020).
6. Положення про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : Наказ МВСУ 06.07.2017 № 570. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2020).
7. Оцінка ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, як механізму попередження належного поведіння в діяльності поліції : аналітичний звіт / Рада Європи. ПП “Видавництво “ФЕНІКС”, 2017. 66 с.
8. Гуценко К. Ф. Головки Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. Москва : ИКД «Зерцало-М», 2001. 480 с.
9. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки : посібник для всіх : пер. з англ. О. М. Мокровольського. Київ : Веселка, 1993. 192 с.
10. Мироненко О. М. Білль про права 1789. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. Енцикл., 1998–2004. т. 1 : А-Г. 672 с.
11. The Pretrial Services Act of 1982, Serial No. 150 Printed for the use of the Committee on the Judiciary U.S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE 46-216 O WASHINGTON : 1985. URL : http://www.archive.org/stream/implementationofpreunit/implementationofpreunit_djvu.txt (дата звернення: 15.05.2020).
12. Статистичний аналіз застосування судами запобіжних заходів, 2014–2018. Український центр суспільних даних, 2019. 36 с.
13. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва : Спарк, 2001. 726 с.
14. Конституции государств Европы : в 3-х т. / под общей редакцией Л. А. Окунькова. Москва : Изд-во НОРМА, 2001. т. 1. 824 с.
15. Судебные системы европейских стран : справочник : перевод с франц. Д. И. Васильева и англ. О. Ю. Кобякова. Москва : Междунар. отношения, 2002. 336 с.
16. Головки Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. Москва : Фирма «СПАРК», 1995. 130 с.

References

Baglay, M. V., I. Lejbo, Yu., Entin, L. M. (red). (2000). *Konstitucionnoe pravo zarubezhnyh stran*. Moskva: Izdatelstvo Norma [in Russian].

Sokalska, O. V. (2014). Istorichnij rozvitok garantij osobistoyi nedotorkannosti na etapi dosudovogo slidstva: zarubizhnij i vitchiznyanij dosvid. *Publichne pravo*, 4, 104–111 [in Ukrainian].

Gucenko, K. F. Golovko, L. V., Filimonov, B. A. (2001). *Ugolovnyj process zapadnyh gosudarstv*. Moskva: IKD «Zercalo-M» [in Russian].

Karri, D. P. (1993). *Konstituciya Spoluchениh Shtativ Ameriki*. Kiyiv: Veselka [in Ukrainian].

Mironenko, O. M. (1998). Bill pro prava 1789. *Yuridichna encyklopediya*: v 6 t. / red. kol. : Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kiyiv : Ukr. Encykl. t. 1: A-G. [in Ukrainian].

Zhalinskij, A., Reriht, A. (2001). *Vvedenie v nemeckoe pravo*. Moskva: Spark [in Russian].

Okunkov, L. A. (red.). (2001). *Konstitucii gosudarstv Evropi*. Moskva: Izd-vo NORMA, t. 1 [in Russian].

Sudebnye sistemy evropejskih stran. (2002). perevod s franc. D. I. Vasileva i angl. O. Yu. Kobyakova. Moskva: Mezhdunar. Otnosheniya [in Russian].

Golovko, L. V. (1995). *Doznanie i predvaritelnoe sledstvie v ugolovnom processe Francii*. Moskva: Firma «SPARK» [in Russian].

K. Gorelkina, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Special-Law Disciplines, Educational and Scientific Humanitarian Institute, V. I. Vernadsky Taurida National University

ORCID: 0000-0001-9109-9488

Foreign experience in the application of precautions

The article considers the legal model of application of precautionary measures under the legislation of some foreign states belonging to the Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal families. Particular attention is paid to detention and detention as the most severe precautionary measure involving a substantial restriction of the constitutional right to liberty and inviolability of person.

Comparative legal analysis of the procedural constructions of a system of precautionary measures in democratic countries leads to the conclusion that the Central part is procedural safeguards. We believe that Europe has accumulated considerable experience on the application of precautionary measures and guaranteeing the interests of justice and the interests of the person.

Very useful can be the experience of England's differentiation of the terms within the short-term of police arrest (the main period of 24 hours, police continued to 36 hours, the trial continued up to 96 hours) and by judicial order for arrest is issued for a maximum eight days, with the possibility of repetition within the maximum period of detention.

Taking into account the requirements of international documents about the exclusivity of custody, we believe the positive practice of the United States of America regarding the application of a wide range of alternative detention preventive measures.

Deserves comprehensive borrowing experience Federal Republic of Germany – the criminal procedure law provides extensive guarantees of legality and validity of arrest.

It should be noted that the increase of efficiency of functioning of Institute officials responsible for stay of detainees must be making a number of changes in criminal procedure legislation and departmental normative legal acts, regulating the procedure of detention of persons on suspicion of committing a crime, and organizational changes aimed at providing of the work of these entities, eliminate duplication and crossing their features with other officials to ensure the rights and freedoms of the detainees.

Keywords: *detention; detention; pre-trial detention; alternative pre-trial detention; right to liberty; foreign experience; judicial protection; procedural guarantees.*

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.2.14
УДК 351. 74:338. 2(-91) «1931/1941»

Кириченко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних
та юридичних дисциплін Харківського
національного університету
внутрішніх справ

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПЕРЕДВОЄННОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ (1931–1941 РОКИ)

Рец. на кн.: Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Золота миля; Панов, 2020. 444 с.

Останнім часом в українському суспільстві зростає занепокоєння станом охорони правопорядку в державі, здатністю правоохоронних органів протидіяти розгулу екстремізму (як правого, так і будь-якого), ефективно боротися зі злочинністю, гарантувати безпеку громадян. І це цілком природно, адже особиста безпека, захист життя, здоров'я, людської гідності, власних осель та майна від злочинних посягань турбують людей. Утім криміногенна ситуація лише погіршується, якісна боротьба зі злочинністю не ведеться, корупційність зростає, все це породжує у суспільства потребу вимагати від держави гарантій всеосяжної безпеки.

У свою чергу незадоволеність наслідками реформаторської діяльності тісно пов'язана з суб'єктивними поглядами людей щодо правопорядку. Однією з причин реформування органів внутрішніх справ, й зокрема міліції, рефор-

матори називали те, що існуюча інституція отримана Україною у спадок від Радянського Союзу та її неефективність є наслідком невідповідності сучасним соціальним, економічним та політичним реаліям. Проте спроба відринуть її забути, почати з нового листа, не завжди є виправданою. Досвід минулого корисний сучасникам своїми висновками як позитивними, так і негативними. Без нього неможливе переосмислення існуючих як в науці, так і в правоохоронній практиці догм, міфів та стереотипів, а також пошук нових, дієвих у сучасних умовах, форм та методів забезпечення правопорядку, розкритті загальних закономірностей удосконалення різних ланок державного механізму. Власне цим обумовлена нагальна потреба в історико-правовому дослідженні стану та генези органів внутрішніх справ їх діяльності щодо забезпечення порядку і безпеки без яких будь-яке суспільство приречене на загибель.

На задоволення цієї суспільної потреби й спрямоване нове історико-правове дослідження знаних й авторитетних фахівців у цій царині, науковців Харківського національного університету внутрішніх справ О. М. Бандурки та В. А. Греченка, яке щойно вийшло друком у харківському виданні «Золота миля» під назвою: «Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.)». Це вже третя монографія з багатотомної серії досліджень присвячених історії поліції та міліції¹, яку з нетерпінням очікували як фахівці, так і ті, кого цікавить та непокоїть ця тематика.

У своїх наукових розвідках автори дісталися того періоду вітчизняної історії, коли більшовики після захоплення влади в Україні стали до створення нової ланки державного апарату – робітничо-селянської міліції. Відтоді розпочинається тривалий шлях пошуку оптимальних форм організації міліції, унормування її діяльності, створення кадрового апарату та визначення його правового статусу, повноважень і компетенцій, тощо. І одним з найважливіших етапів в історії радянських правоохоронних органів є передвоєнне десятиліття – десятиліття реформ та численних перебудов. Невипадково дослідники звертають увагу на сучасний стан речей в Україні й ті елементи в системі держави, які забезпечують її життєдіяльність. Саме міліція була одним з тих системо-творних елементів держави, який

забезпечував життєдіяльність суспільства.

Історія розвитку органів внутрішніх справ передвоєнного періоду складна й суперечлива і тут доречно вести мову про певну тенденційність при її висвітленні в історіографії. До того ж сучасні дослідники зосереджуються, переважно, на питаннях загального характеру і вкрай мало приділяли уваги державним структурам, що забезпечують безпеку суспільства. Такий стан дослідження проблеми змусив авторів вдаватися до критичного системного підходу щодо оцінки відомих фактів й документів та спрямувати свої зусилля на залучення й дослідження невідомих широкому загалу джерел.

Автори комплексно підійшли до обрання об'єкту та предмету дослідження розглядаючи правовідносини пов'язані з організаційним устроєм та функціонуванням міліції в Україні у 1930-і роки. Відповідно до цього класичною, у своїй будові, є й структура монографії, яка складається з трьох розділів присвячених: стану наукової розробки проблеми; організаційним аспектам; та діяльності міліції в означений період.

Зокрема у першому розділі монографії читач знайде ґрунтовний аналіз нечисленної історіографії як радянського періоду, так і доби незалежності. Варто відзначити, що історіографічні студії проводились з врахуванням тої методологічної динаміки та парадигмальної концептуалізації, яка була притаманна відповід-

¹ Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII – 1917 р.) [монографія]. Харків : Золота миля, 2012. 616 с.; Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження [монографія]. Харків : Золота миля, 2015. 498 с.

ним історичним періодам. Не менше привертає до себе увагу й підрозділ присвячений джерельній базі, в якому після відповідної класифікації представлений огляд трьох основних груп джерел. При роботі над монографією використана чисельна загальна та спеціальна література, нормативні акти та матеріали партійних, радянських органів, а також громадських організацій. Особливий інтерес викликає залучення до наукового обігу джерел архівного походження із запровадженням відповідної систематизації та класифікації. Власне порівняльний аналіз відомих джерел з нововведеними дозволив відтворити цілісну картину діяльності міліції республіки, показати особливості формування її структури, подальшу трансформацію та основні напрями діяльності. Також серед неопублікованих джерел привертають до себе підвищену увагу рапорти міліціонерів, слідчих, листи очільників міліції, дисциплінарні провадження та кримінальні справи щодо працівників міліції. Й нарешті в підрозділі щодо методології дослідження автори висвітлюють свій методологічний інструментарій в основу якого було покладено загальнонауковий принцип історизму, органічно доповнений багатофакторністю та міждисциплінарністю. Звичайно, що для досягнення мети дослідниками було використано широкий спектр як загальнонаукових, так і спеціальних методів наукового пізнання.

Оригінальною є обрана дослідниками структурна будова другого розділу монографії, присвяченого організації міліції. Подавши правові засади діяльності міліції та еволюцію її організаційних форм протягом 1931–1934 рр., автори простежують

подальшу реорганізацію структури цієї інституції та зміни в її управлінні, що тривали впритул до початку Другої світової війни. Подальше дослідження організаційних засад стосується вже періоду, коли Західну Україну було приєднано до Української республіки у складі СРСР. Органічно, в цьому контексті, виглядає підрозділ присвячений підготовці кадрів для органів внутрішніх справ. Не меншу зацікавленість викликає й останній підрозділ, що висвітлює правове, соціальне й, головне, матеріальне становище працівників міліції.

Щодо останнього розділу дослідження, то він присвячений основним аспектам діяльності міліції у передвоєнне десятиліття. Перші три підрозділи висвітлюють боротьбу з різними видами кримінальних злочинів починаючи від найбільш суспільно небезпечних, як от протидія бандитизму, боротьба з економічними злочинними діяннями та завершуючи іншими видами передбаченими кримінальним кодексом. Окремий розділ приділено гострій темі – міліція та репресії 1937–1939 рр., в якому показано як маховик репресій пройшовся по самому Народному комісаріату внутрішніх справ, до того ж неодноразово. Й завершено розділ аналізом адміністративної діяльності міліції.

Грунтовні підсумки дослідження авторами підбито окремо у висновках, що також додає вагомості цій історико-правовій розвідці, залишаючи по собі приємні враження. Раніше було зауважено, що обраний предмет дослідження є суперечливим та багатоаспектним, щонайменше про це свідчить той аналіз історіографії теми, який провели дослід-

ники. Звісно сьогоденна гіперполітизація суспільства, від якої не убереглася й українська історична та історико-правова наука, не дасть можливості уникнути суб'єктивного підходу до оцінки дослідження. Проте, можна без перебільшення стверджувати, що рецензована монографія сприяє створенню об'єктивної кар-

тини історії міліції в Україні в період посилення тоталітарного режиму в Радянському Союзі. Сподіваємось, що її результати будуть використані для подальшого вдосконалення теорії та практики державного будівництва, розробки нормативно-правової бази для органів МВС в сучасних умовах.

ПЕРСОНАЛІЇ

ЮВІЛЕЙ

**ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА,
ЧЛЕНА ПРАВЛІННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
«ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»
КОЛБА ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРОВИЧА
(до 60-річчя від дня народження)**

10 червня 2020 року святкує 60-річчя український учений, знаний фахівець у галузі кримінального права, криминології та кримінально-виконавчого права, практик з багаторічним стажем роботи в органах внутрішніх справ і кримінально-виконавчій службі, доктор юридичних наук, професор, член Правління громадської організації «Всеукраїнська пенітенціарна асоціація України» та редакційної колегії журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації

України», полковник внутрішньої служби у відставці Олександр Григорович Колб.

Олександр Григорович народився 10 червня 1960 року в м. Камінь-Каширський Волинської області. У 1981 році вступив до Львівської школи МВС. Вищу освіту здобув 1987 року у Київській вищій школі МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського, яку закінчив з відзнакою.

Упродовж 1983–2000 років працював в органах внутрішніх

справ і Державному департаменті України з питань виконання покарань: зокрема, начальником Луцького СІЗО, керівником обласного апарату виконання покарань, паспортно-візової служби УМВС України у Волинській області.

О. Г. Колб – ліквідатор аварії на ЧАЕС I категорії, брав участь у ліквідації аварії у перші дні – 26–29 квітня 1986 року.

Поєднуючи практичну роботу з науково-дослідною, після завершення навчання в ад'юнктурі Національної академії внутрішніх справ України 1997 року О. Г. Колб захистив кандидатську дисертацію на тему «Профілактика правопорушень серед неповнолітніх у слідчих ізоляторах МВС України» (науковий керівник – академік В. М. Синьов) і став першим практичним працівником в українській системі виконання покарань з науковим ступенем кандидата юридичних наук.

У 2007 році – захистив докторську дисертацію на тему: «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» (науковий консультант – професор О. М. Джужа).

З 1997 року Олександр Григорович плідно працює на науково-педагогічній ниві, пройшовши шлях від старшого викладача кафедри до директора Навчально-наукового інституту та проректора з навчально-методичної роботи. У липні 2008 року йому присвоєно вчене звання професора. Як науковий керівник О. Г. Колб підготував 27 здобувачів наукового ступеня доктора юридичних наук (5 осіб) та кандидата юридичних наук.

Професора О. Г. Колба запрошують читати лекції навчальні заклади у Словаччині, Польщі та ін-

ших країнах Європейського Союзу. Олександр Григорович – академік Академії вищої освіти, Української технологічної академії та Міжнародної кадрової академії, член Співки юристів України, Співки «Союз-Чорнобиль». У 2005–2014 роках входив до складу наукової ради Державного департаменту України з питань виконання покарань. Шановний ювіляр член спеціалізованих учених рад по захисту кандидатських та докторських дисертацій, тривалий час очолював спеціалізовану вчену раду Д 26.007.03 в Національній академії внутрішніх справ.

Олександр Григорович є автором і співавтором більш ніж 450 наукових праць, у тому числі 2-х підручників «Кримінально-виконавче право України» з грифом МОН України /2010 р., за заг. ред. О. М. Джужі) та «Профілактика злочинів» / 2010 р., за заг. ред. О. М. Джужі), науково-практичних коментарів до Кримінально-виконавчого кодексу України (2008 р., 2012 р. за заг. ред. А. Х. Степанюка), Кримінального кодексу України (за ред., А. В. Савченка, 2015 р., 2017 р.) та Закону України «Про протидію та запобігання корупції» (2012 р.), науково-практичного коментаря до Положення про спостережні комісії (2006 р.), 40 навчальних посібників з грифом МОН України по курсу «Кримінологія», 30 монографій по цьому ж курсу, більше 70 навчально-методичних та наукових видань, у тому числі у такому виданні як Міжнародна поліцейська енциклопедія, та понад 50 зарубіжних публікацій.

Олександр Григорович Колб нагороджений орденом «За заслуги» 3-го ступеня (Указ Президента Укра-

їни від 25.04.2016 року) та грамотою дження Голови Верховної Ради України Верховної Ради України (розпорядження Голови Верховної Ради України від 30.11.2016 р.).

Правління громадської організації «Всеукраїнська пенітенціарна асоціація України» та редакційна колегія наукового журналу «Вісник Пенітенціарної асоціації України» сердечно вітають шановного Олександра Григоровича Колба з ювілеєм та зичать йому міцного здоров'я, добробуту, наукових здобутків, життєдайних сил та усіляких гараздів!

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи:** постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Прус В. З., Шкуратенко О. В.,**
ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ) 5
- Сокальська О. В.,**
ЛОКАЛЬНА ТЮРЕМНА РЕФОРМА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ У КІНЦІ
XVIII СТОЛІТТЯ 18

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Славна О. В.,**
НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ
ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ 30

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- Гулик А. Г.,**
СУДОВІ ДОКАЗИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КАТЕГОРІЯ ДОКТРИНИ
ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ 38

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Яковець І. С., Лук'янченко Є. О.,**
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ АДМІНІСТРАТИВ-
НОГО СТЯГНЕННЯ У ВИДІ СУСПІЛЬНО КОРИСНИХ РОБІТ 51
- Брусакова О. В.,**
СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ АВІАЦІЙНОГО
ТРАНСПОРТУ ТА ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС 59
- Кравчук О. Л.,**
ПРОТИПРАВНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ПОРУШЕННЯ ПРИСЯГИ 74
- Панасюк О. В.,**
ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ:
СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН 83

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Денисов С.Ф., Філей Ю.В.,**
ПОРНОГРАФІЧНІ ФЕЙКИ: ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ 94

Колб О. Г., Дучимінська Л. М., ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ПРАКТИЦІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	103
Степанюк А. Х., РЕЖИМ – ЦЕ НЕ «ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ», А ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ПОВОДЖЕННІ З УВ'ЯЗНЕНИМИ	110
Мостепанюк Л. О., Павловська А. А., АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 240-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	126
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Горелкіна К. Г., ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ	134
РЕЦЕНЗІЇ	
Кириченко В. Є., ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПЕРЕДВОЄННОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ (1931–1941 РОКИ)	145
ПЕРСОНАЛІЇ	
ЮВІЛЕЙ О. Г. КОЛБА	149

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

V. Prus, O. Shkuratenco,
LEGAL REGULATION OF THE PENITENTIARY SYSTEM IN THE
UKRAINIAN LANDS AS PART OF THE RUSSIAN EMPIRE (LATE XIX –
EARLY XX CENTURY) 16

O. Sokalska,
LOCAL PRISON REFORM IN GREAT BRITAIN IN THE LATE 18TH CENTURY 28

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

O. Slavna,
REGULATORY REGULATION OF RESTRICTION OF FREEDOM OF
MOVEMENT IN THE CONDITIONS OF EMERGENCY SITUATION IN UKRAINE 37

CIVIL LAW AND PROCESS. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

A. Gulyk,
JUDICIAL EVIDENCE AS A FUNDAMENTAL CATEGORY OF THE DOCTRINE
OF PROVING IN CIVIL PROCEEDINGS 49

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

I. Iakovets, Y. Lukianchenko,
PROBLEMS AND WAYS OF OPTIMIZATION OF IMPLEMENTATION OF
ADMINISTRATIVE PENALTY IN THE FORM OF SOCIALLY USEFUL WORKS 57

O. Brusakova,
SUBJECTS OF STATE REGULATION IN THE AVIATION TRANSPORT AREA
AND THEIR ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS 73

O. Kravchuk,
WRONGFULNESS AS A SIGN OF VIOLATION OF THE OATH 82

O. Panasiuk,
SOURCES OF ADMINISTRATIVE TORT LAW OF UKRAINE: FORMATION
AND CURRENT STATE 92

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

S. Denysov, Yu. Filei,
PORNOGRAPHIC FAKES: PROBLEMS OF COUNTERACTION 101

O. Kolb, L. Duchiminska, ABOUT SOME FEATURES OF REALIZATION IN PRACTICE AND ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE	109
A. Stepaniyk, THE REGIME IS NOT AN "ORDER OF EXECUTION AND SERVING OF PUNISHMENT" BUT THE PROGRAM OF SOCIAL ASSISTANCE IN DEALING WITH PRISONERS	124
L. Mostepanyuk, A. Pavlovska, ANALYSIS OF CORPUS DELICT, FORESEEN BY THE ARTICLE 240-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE	133
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS. FORENSIC EXAMINATION. OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES	
K. Gorelkina, FOREIGN EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF PRECAUTIONS	143
REVIEWS	
V. Kyrychenko, HISTORICAL AND LEGAL RESEARCH OF THE POLICE IN UKRAINE IN THE PRE-WAR DECADE (1931-1941)	145
OUTSTANDING PERSONS	
JUBILEE OF O. KOLB	149

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 2(12)/ 2020

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 2(12)/ 2020

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, Підписано до друку 09.07.2020.
редагованих макетів Формат 60x84/8.
в друкарні Папір офсетний.
ФОП «Кандиба Т. П.» Ум. друк. арк. 15,81
Наклад. 120 прим.

Свідоцтво про внесення Зам. № 0000
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24